

การพยาบาลมารดาในระยะหลังคลอด

ในระยะหลังคลอดมารดาจะมีการเปลี่ยนแปลงมากมายทั้งทางด้านร่างกายจิตใจอารมณ์และสังคมซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องมาจากการตั้งครรภ์เพื่อให้ร่างกายกลับสู่สภาพเดิมเหมือนก่อนตั้งครรภ์อวัยวะต่างๆจะมีการเปลี่ยนแปลงกลับคืนสู่สภาพเดิมยกเว้นเต้านมที่จะมีการเจริญเติบโตต่อไปเพื่อสร้างน้ำนมในการเลี้ยงดูทารกดังนั้นในการที่จะให้การดูแลทารกหลังคลอดให้ได้ครอบคลุมในทุกๆด้านพยาบาลจึงควรมีความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายและจิตสังคมของมารดาหลังคลอดตลอดจนการประเมินภาวะสุขอนามัยของมารดาและทารกเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดกับมารดาหลังคลอดและให้การพยาบาลที่เหมาะสมเพื่อส่งเสริมให้มารดาและทารกมีสุขภาพที่ดีต่อไป

ระยะหลังคลอด(Puerperium, Postpartum period, Postnatal period, Post-delivery period) เดิมเรียกว่า “ระยะอยู่ไฟ” หมายถึงระยะเวลาตั้งแต่แรกคลอดไปจนกระทั่งถึงเวลาที่อวัยวะต่างๆที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการตั้งครรภ์และคลอดบุตรกลับคืนสู่สภาพปกติเหมือนก่อนตั้งครรภ์ระยะนี้มีกำหนดเวลาประมาณ 6 สัปดาห์หลังคลอดแบ่งออกเป็น 3 ระยะ

1. ทันทีหลังคลอด (Puerperium immediate) คือระยะ 24 ชั่วโมงหลังคลอด
2. หลังคลอดระยะต้น (Puerperium early) คือระยะ 2 – 7 วันหลังคลอด
3. หลังคลอดระยะปลาย (Puerperium late) คือระยะที่นับจากสัปดาห์ที่ 2 – 6 หลังคลอด

การเปลี่ยนแปลงในระยะหลังคลอดแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

- ก. การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสรีรวิทยาของร่างกาย (Anatomy and physiologic change)
- ข. การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ (Mental change)

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสรีรวิทยาของมารดาในระยะหลังคลอด

การเปลี่ยนแปลงของระบบอวัยวะสืบพันธุ์

มดลูก (Uterus)

มดลูกที่มีการยืดขยายมากขณะตั้งครรภ์ (ประมาณ 11 เท่าของก่อนตั้งครรภ์) จะลดขนาดลงในทันทีที่เด็กและรกคลอดแล้วมดลูกจะมีน้ำหนักประมาณ 1,000 กรัมกว้าง 12 ซม.ยาว 5 ซม.หนา 8 – 10 ซม.สามารถคลำไปทางหน้าท้องมีลักษณะเป็นก้อนแข็งจากการหดตัวของกล้ามเนื้อมดลูกระดับของมดลูกจะอยู่ที่ระดับสะดือหรือต่ำกว่าเล็กน้อยทั้งนี้เนื่องจากการหย่อนของช่องคลอดผนังมดลูกส่วนล่างและกล้ามเนื้อของพื้นเชิงกราน (Pelvic floor) แต่ภายหลัง 24 ชั่วโมงไปแล้วระดับของมดลูกจะลอยสูงขึ้นมาอยู่เหนือสะดือเล็กน้อยและอาจเอียงไปทางขวา (เนื่องจากทางซ้ายมีลำไส้ใหญ่ส่วนซีกมอยด์ขวางอยู่) เนื่องจากกล้ามเนื้อต่างๆเริ่มมีความตึงตัวขึ้นมดลูกจะลดขนาดลงสู่อุ้งเชิงกรานเร็วมากประมาณวันละ 1/2 - 1 นิ้วโดยมดลูกจะลดทั้งน้ำหนักและขนาดเพื่อกลับคืนสู่สภาพปกติเหมือนก่อนตั้งครรภ์เรียกว่า “มดลูกเข้าอู่”(Involution of uterus) โดยเป็นไปตามระยะเวลาอัตราการลดลงของมดลูกจะเปลี่ยนแปลงไปตามขนาดของทารกและจำนวนของการตั้งครรภ์การลดระดับของมดลูกจำนวนของเซลล์กล้ามเนื้อมดลูกไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่ขนาดของเซลล์จะลดลงประมาณ 90 เปอร์เซ็นต์ของการคืนสู่สภาพปกติของมดลูกกล้ามเนื้อมดลูกจะกลับเข้าสู่สภาพเดิมภายใน 2-3 สัปดาห์หลังคลอดอาศัยขบวนการ 2 ประการคือ

1. การย่อยสลายตัวเอง (Autolysis or self digestion)เกิดจากการลดระดับลงของฮอร์โมนเอสโตรเจน (Estrogen) และโปรเจสเตอโรน(Progesterone) มีผลทำให้คอลลาจีเนส (Collagenase) ในตัวมดลูกเพิ่มการทำงานมากขึ้นทำให้เพิ่มการหลั่งน้ำย่อยพวกโปรทีโอไลติก (Proteolytic enzyme) ซึ่งทำให้เกิดการแตกตัวของใยกล้ามเนื้อและมีการเคลื่อนย้ายของแมโครแฟจ (Macrophage) เข้าไปในเยื่อของกล้ามเนื้อมดลูกเพื่อทำลายสิ่งแปลกปลอมโปรตีนในผนังมดลูกจะแตกและถูกดูดซึมเข้าไปในกระแสเลือดแล้วขับออกทางไตจึงทำให้มีไนโตรเจนในปัสสาวะเพิ่มขึ้นเป็นเวลาหลายวันภายหลังคลอดนอกจากนี้การกลับคืนสู่สภาพเดิมของมดลูกยังเกิดจากการลดจำนวนของไซโทรพลาสซึมร่วมด้วยภายหลังคลอดขนาดของเซลล์มดลูกจะลดลงไม่เท่าเดิมดังนั้นหลังจากการคลอดแต่ละครั้งขนาดของมดลูกจึงใหญ่ขึ้นเล็กน้อย

2. การขาดเลือดมาหล่อเลี้ยงกล้ามเนื้อมดลูก (Ischemia or localized anemia)เกิดจากการบีบรัดตัวของกล้ามเนื้อมดลูกซึ่งถูกควบคุมโดยออกซิโทซิน Oxytocin) ทำให้มีการบีบตัวกดเส้นเลือดที่มาเลี้ยงมดลูก โดยเฉพาะตรงบริเวณรกเกาะเพื่อยับยั้งการเสียเลือดทำให้เส้นเลือดที่มาเลี้ยงกล้ามเนื้อมดลูกถูกบีบจำนวนเลือดมาเลี้ยงมดลูกลดลงทำให้เกิดการเหี่ยวผ่อของเยื่อภายในโพรงมดลูกและเกิดการยุบสลายถูกขับออกมาทางน้ำคาวปลาการกลับคืนสู่สภาพเดิมของมดลูกจะมีทั้งการลดขนาดลดน้ำหนักและระดับโดยระดับของมดลูกจะลดลงดังนี้

- ภายหลังคลอดทันทีจะอยู่ระหว่างสะดือกับหัวเหน่าและมีน้ำหนักประมาณ 1,000 กรัม
- ใน 1 ชั่วโมงต่อมามดลูกจะลอยตัวสูงขึ้นมาอยู่ระดับสะดือเนื่องจากการหดตัวของกล้ามเนื้อมดลูกส่วนบนและส่วนล่างไม่เท่ากัน
- ต่อจากนั้น 2 วันหลังคลอดมดลูกจะหดตัวและลดขนาดลงวันละ ½ - 1 นิ้วหรือประมาณ 1 fingerbreadth (FB)
- 7 วันหลังคลอดระดับมดลูกจะอยู่ที่กึ่งกลางระหว่างหัวเหน่ากับสะดือหรือประมาณ 3 นิ้วพุดเหนือหัวเหน่าหนักประมาณ 500 กรัม
- 2 สัปดาห์หลังคลอดระดับมดลูกจะอยู่ที่ระดับหัวเหน่าหรือคลำไม่พบทางหน้าท้องมีน้ำหนักประมาณ 300 กรัม
- 6 สัปดาห์หลังคลอดมดลูกจะมีน้ำหนักเท่ากับระยะก่อนตั้งครรภ์คือประมาณ 50 กรัมขนาด 3 X 2 X 1 ซม. ถือว่าสิ้นสุดกระบวนการลดขนาดของมดลูกในระยะหลังคลอดสำหรับมารดาในระยะหลังคลอดถ้าระดับมดลูกไม่ลดลงติดต่อกัน 3 วันหรือมดลูกลดตัวช้ากว่าปกติเรียกว่า “มดลูกไม่เข้าอู่” (Subinvolution of uterus) เกิดจากการหดตัวของมดลูกไม่ดีซึ่งมีสาเหตุดังต่อไปนี้คือ

1. มีการตั้งครรภ์แฝดหรือตั้งครรภ์แฝดน้ำซึ่งทำให้กล้ามเนื้อมดลูกมีการยืดขยายมาก
2. มีภาวะอ่อนเพลียจากระยะคลอดยาวนานหรือจากการคลอดยาก
3. เคยตั้งครรภ์มากกว่า 6 ครั้งขึ้นไป
4. การได้รับยาระงับความรู้สึกในขณะคลอด
5. การมีเศษรกค้างอยู่ในโพรงมดลูกซึ่งจะขัดขวางการหดตัวของมดลูก
6. มีปัสสาวะเต็มกระเพาะปัสสาวะ
7. มี Early ambulation ช้ากว่าปกติ

นอกจากการวัดระดับยอดมดลูกแล้วจะต้องสังเกตการหดตัวของมดลูกด้วยมดลูกที่หดตัวดีจะมีลักษณะกลมและแข็งซึ่งจะทำให้มีการสูญเสียเลือดจากโพรงมดลูกน้อยลงและหดตัวเข้าสู่ช่องเชิงกรานได้เร็วขึ้น โดยเฉพาะในช่วง 1 ชั่วโมงแรกหลังคลอดหากมดลูกมีการหดตัวไม่ดีการสร้างก้อนลิ่มเลือด (Thrombi) ที่จะ

มาอุดบริเวณแผลที่เกิดจากรกเกาะก็จะไม่เกิดขึ้นจึงทำให้มีการเสียเลือดออกมากในบริเวณนี้อาจเกิดภาวะช็อค และเสียชีวิตในเวลาต่อมาหากไม่ได้รับการช่วยเหลืออย่างทันท่วงที

อาการปวดมดลูก (Afterpain)

อาการปวดมดลูกมีสาเหตุจากการหดตัวของกล้ามเนื้อของกล้ามเนื้อมดลูกประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์เกิดในหญิงครรภ์หลังส่วนในครรภ์แรกปกติจะไม่มีอาการปวดมดลูกเนื่องจากกล้ามเนื้อมดลูกยังมีความตึงตัวสูง ยกเว้นว่าจะมีการยืดขยายของมดลูกมากเช่นครรภ์แฝดหรือครรภ์แฝดน้ำเด็กตัวโตอาการปวดมดลูกอาจรุนแรงเมื่อมารดาให้บุตรดูดนมเพราะการดูดนมจะกระตุ้นต่อมพิทูอิทารีส่วนหลัง (Posterior pituitary gland) หลังฮอร์โมนออกซิโทซิน (Oxytocin) ไปกระตุ้นมดลูกให้หดตัวระยะเวลาที่เกิดอาการปวดมดลูกปกติจะไม่เกิน 72 ชั่วโมงถ้าอาการปวดมดลูกมีนานเกิน 72 ชั่วโมงหรืออาการเจ็บปวดรุนแรงอาจเกิดจากมีเศษรกค้างหรือมีก้อนเลือดค้างอยู่

การเปลี่ยนแปลงของเยื่อโพรงมดลูกและบริเวณรกเกาะ

หลังจากรกและเยื่อหุ้มเด็กคลอดแล้วจะเกิดรอยแผลที่บริเวณรกลอกตัวมีขนาดประมาณ 8 X 9 เซนติเมตรการหายของแผลเกิดจากเยื่อบุมดลูก (Endometrial tissue) เจริญขึ้นมาแทนที่ติชิติวอะเบซัลลิส (Decidua basalis) ซึ่งยังคงอยู่ในมดลูกหลังจากรกและเยื่อหุ้มเด็กแยกออกไปแล้วในระยะ 2 - 3 วันหลังคลอดติชิติว (Decidua) ที่เหลืออยู่ในโพรงมดลูกจะแบ่งตัวเป็น 2 ชั้นคือชั้นผิวใน (Superficial layer) จะหลุดออกมาเป็นส่วนของน้ำคาวปลาส่วนชั้นใน (Functional layer) ซึ่งอยู่ติดกับเยื่อบุมดลูกมีต่อมเยื่อโพรงมดลูกเนื้อเยื่อคอนเนคทีฟ (Connective tissue) จำนวนเล็กน้อยจะงอกขึ้นมาใหม่การเสื่อมของหลอดเลือดและการมีลิ้มเลือดที่ด้านบนจากการเจริญของเยื่อบุมดลูกจะป้องกันไม่ให้เกิดรอยแผลเป็น (Scar) กระบวนการเหล่านี้ทำให้เยื่อบุมดลูกกลับคืนสู่วงจรการเปลี่ยนแปลงตามปกติและถ้ามีการตั้งครรภ์เกิดขึ้น Zygote จะสามารถฝังตัวได้เยื่อบุมดลูกจะได้รับการซ่อมแซมอย่างสมบูรณ์ประมาณปลายสัปดาห์ที่ 3 หลังคลอดยกเว้นบริเวณที่มีรอยแผลจากการลอกตัวของรกซึ่งปกติจะหายอย่างสมบูรณ์ภายใน 6 สัปดาห์หลังคลอดถ้าไม่หายเรียกว่าซบอินโวลิวชันของบริเวณที่รกลอกตัว (Subinvolution of the placental site) ซึ่งจะมีน้ำคาวปลาไหลอยู่นานน้ำคาวปลาเป็นสีแดงตลอดไม่จางเรียก Persistent Red Lochia

น้ำคาวปลา (Lochia)

น้ำคาวปลา คือสิ่งที่ขับออกมาจากแผลภายในโพรงมดลูกตรงบริเวณที่รกเคยเกาะอยู่มีลักษณะเป็นน้ำเลือดปนน้ำเหลืองคล้ายน้ำคาวปลาลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของแผลที่มีการซ่อมแซมเพื่อเกิดเป็นเยื่อโพรงมดลูกตามปกติมีฤทธิ์เป็นด่างประกอบด้วยเลือดเยื่อบุมดลูกน้ำคร่ำและสิ่งต่างๆที่ค้างอยู่ในโพรงมดลูกมีกลิ่นเฉพาะไม่เหม็นเน่าจำนวนแตกต่างกันไปประมาณ 240 - 480 ซีซีและจะค่อยๆจางลงจนหมดไปภายใน 7 - 21 วันหลังคลอดน้ำคาวปลาแบ่งออกเป็น 3 ระยะคือ

1. Lochia rubra น้ำคาวปลาที่ออกมาในระยะ 2 - 3 วันแรกหลังคลอดเนื่องจากในระยะนี้แผลภายในโพรงมดลูกยังใหม่อยู่การซ่อมแซมยังเกิดขึ้นน้อยสิ่งที่ขับออกมามีลักษณะสีแดงคล้ำและชั้นประกอบด้วยเลือดเป็นส่วนใหญ่น้ำคร่ำเศษเยื่อหุ้มเด็กเยื่อบุมดลูกไขและขนของเด็กก็เท่าลักษณะเลือดไม่เป็นก้อน
2. Lochia serosa มีประมาณวันที่ 4 - 9 ลักษณะน้ำคาวปลาสีจะจางลงเป็นสีชมพูสีน้ำตาลหรือค่อนข้างเหลืองมีมูกปนทำให้ลักษณะที่ออกมาเป็นเลือดจางๆยึดได้เนื่องจากบริเวณแผลมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นมีเม็ดเลือดขาวมีน้ำเหลือง (Exudate) ที่ออกมาจากแผลซึ่งกำลังจะหายประกอบด้วยเลือดน้ำเหลืองจากแผลเม็ดเลือดขาวเศษเยื่อโพรงมดลูกที่สลายตัวแล้วมูกจากปากมดลูก
3. Lochia alba มีประมาณวันที่ 10 หลังคลอดน้ำคาวปลาจะค่อยๆน้อยลงเป็นสีเหลืองจางๆหรือสีขาวประกอบด้วยเม็ดเลือดขาวเยื่อโพรงมดลูกที่สลายตัวแล้วมูกจากปากมดลูกหรือน้ำเมือกและจุลินทรีย์เล็กๆ

ดังนั้นการตรวจดูน้ำคาวปลาจึงทำให้เราทราบว่าขณะนี้แผลในโพรงมดลูกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างถ้า ผิดปกติแผลหายช้าหรือมีการอักเสบของแผลน้ำคาวปลาจะไม่เปลี่ยนแปลงตามปกติอาจมีกลิ่นเหม็น (Foul lochia) ซึ่งอาจเกิดจากการติดเชื้อถ้ามีสีแดงสดอยู่เรื่อยไปอาจเกิดจากการมีเศษรกค้างได้

การเปลี่ยนแปลงของปากมดลูก

ระยะหลังคลอดบริเวณจากปากช่องคลอดจนกระทั่งถึงมดลูกส่วนล่าง (Lower uterine segment) ยังคงบวม เป็นเวลาหลายวันส่วนของปากมดลูกที่ยื่นเข้าไปในช่องคลอดจะอ่อนนุ่มมีรอยข้ำและมีรอยฉีกขาดเล็กๆซึ่งเสี่ยง ต่อการติดเชื้อได้ง่ายประมาณ 18 ชั่วโมงหลังคลอดปากมดลูกจะสั้นลงแข็งขึ้นและกลับคืนสู่รูปเดิมประมาณ 2 - 3 วันหลังคลอดปากมดลูกยังคงยืดขยายได้ง่ายอาจสอดนิ้วเข้าไปได้ 2 นิ้วประมาณปลายสัปดาห์ที่ 1 จะ กลับคืนเหมือนสภาพเดิมเกือบสมบูรณ์แต่อย่างไรก็ตามปากมดลูกจะไม่คืนสู่สภาพเดิมเหมือนก่อนตั้งครภ์ รุ ปากมดลูกที่เป็นรูปร่างกลมเมื่อก่อนตั้งครภ์จะเปลี่ยนแปลงเป็นรูปร่างรีซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่าเคยผ่านการคลอดมาแล้ว

ช่องคลอดปากช่องคลอดและบริเวณพื้นเชิงกราน (Vagina, Vaginal orifice, Pelvic floor) การลดลงของ เอสโตรเจนในระยะหลังคลอดทำให้เยื่อของช่องคลอดบางลงรอยย่น (Rugae) ลดลงและยืดขยายได้มากกว่าการ เปลี่ยนแปลงในช่องคลอดเกิดขึ้นค่อนข้างช้าและไม่เหมือนสภาพเดิมทั้งหมดขนาดจะค่อยๆลดลงรอยย่นจะเกิด ปรากฏขึ้นใหม่ประมาณสัปดาห์ที่ 3 แต่จะไม่แน่นอนชัดเจนเหมือนรายยังไม่เคยผ่านการคลอดหญิงที่เลี้ยงบุตรด้วย นมตนเองรอยย่นอาจจะแบนเยื่ออาจยังบางอยู่จนกระทั่งเริ่มมีประจำเดือนจึงหนาขึ้นพร้อมกับรังไข่เริ่มทำ หน้าที่ปกติระยะหลังคลอดสิ่งที่ถูกขับออกมาจากช่องคลอดจะไม่มากเว้นแต่จะมีการอักเสบติดเชื้อของช่อง คลอดร่วมด้วยการมีเอสโตรเจนลดลงทำให้ช่องคลอดแห้งและหากมีเพศสัมพันธ์จะรู้สึก

ไม่สุขสบาย (Dyspareunia) อาการเหล่านี้อาจคงอยู่จนกระทั่งมีการตกไข่หรือมีประจำเดือนปากช่องคลอดใน ระยะแรกๆจะบวมซ้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ถูกตัดหรือมีการฉีกขาดแล้วได้รับการซ่อมแซมด้วยความ ระมัดระวังและรักษาความสะอาดดีปากช่องคลอดจะกลับคืนเหมือนก่อนคลอดภายใน 2 สัปดาห์

หลังคลอดขอบเยื่อพรหมจารีย์ (Hymenal ring) จะขาดกระรุ่งกระริ่งเรียกว่าคาร์นัคูลไมร์ติฟอร์มส์ (Carunculae myrtiformis) เป็นลักษณะเฉพาะบอกได้อย่างหนึ่งว่าสตรีนั้นเคยคลอดบุตรแล้วส่วนอวัยวะ สืบพันธุ์ภายนอกซึ่งถูกยืดขยายจะเล็กลงและหย่อนจากการลดระดับของฮอร์โมนเอสโตรเจนและโปรเจสเต อโรนลดลงเอ็นยึดมดลูกที่ถูกยึดจะสั้นลงเมื่อความตึงตัวดีขึ้นจะเหมือนเดิมพื้นเชิงกรานประกอบด้วยกล้ามเนื้อ ไชมันและพังผืดขณะคลอดใยกล้ามเนื้อมักขาดและถูกยืดขยายมากหลังคลอดจะมีเลือดและซีรัม (Serum) แทรกซึมอยู่ทั่วไปแต่เลือดและซีรัมจะถูกดูดซึมอย่างรวดเร็วการขมิบช่องคลอด (Kegel exercise) มีความสำคัญที่จะช่วยให้กล้ามเนื้อพื้นเชิงกรานมีความตึงตัวดีขึ้นประมาณ 4 - 6 สัปดาห์ความตึงตัวของ กล้ามเนื้อจะค่อยๆกลับคืนสู่สภาพเดิม

ฝีเย็บ (Perineum)

ในระยะคลอดศีรษะทารกจะกดดันและยึดฝีเย็บดังนั้นมารดาหลังคลอดจะมีอาการปวดบริเวณฝีเย็บฝีเย็บจะมี ลักษณะบวมและอาจมีเลือดออกใต้ผิวหนังจากการที่หลอดเลือดฝอยฉีกขาด Labia minora และ labia majera เหี่ยวและอ่อนนุ่มมากขึ้นหากมารดาหลังคลอดได้รับการทำความสะอาดบริเวณฝีเย็บและอบแผลด้วย แสง Infrared นาน 15- 20 นาทีโดยตั้งไฟห่าง 1 - 2 ฟุตก็จะกระตุ้นให้การไหลเวียนเลือดดีขึ้นลดอาการปวด ลงได้สำหรับมารดาหลังคลอดที่มีการยืดขยายของกล้ามเนื้อฝีเย็บแต่ช่องทางคลอดแคบเกินไปอาจทำให้เกิด การหย่อนสมรรถภาพของกล้ามเนื้อบริเวณนี้เกิดภาวะ Rectocele หรือ Cystocele ขึ้นส่วนมารดาที่ได้รับการ ตัดฝีเย็บและได้รับการเย็บซ่อมแซมฝีเย็บจะหายเป็นปกติภายใน 5 - 7 วัน

ผนังหน้าท้อง (Abdominal wall)

ผนังหน้าท้องจะอ่อนนุ่มและปวดเปื่อยในวันแรกๆหลังคลอดกล้ามเนื้อหน้าท้องจะยังไม่สามารถพยุงอวัยวะภายในช่องท้องได้เต็มที่ทั้งนี้เนื่องจากผนังหน้าท้องถูกยืดขยายเป็นเวลานานในระยะตั้งครรภ์และใยกล้ามเนื้ออีลาสติก (Elastic fiber) ของผิวหนังอาจมีการฉีกขาดบางครั้งถ้ามีการยืดขยายของกล้ามเนื้อหน้าท้องมากเกินไปจากเด็กตัวโตครรภ์แฝดหรือแฝดน้ำทำให้มีการแยกของกล้ามเนื้อหน้าท้องเร็คทัส (Rectus muscle) ตรงกึ่งกลางที่เรียกว่าไดแอสเทซิสเร็คไท แอ็บโดมินิส (Diastasis recti abdominis) ซึ่งโดยปกติกล้ามเนื้อส่วนนี้จะถูกยืดขยายมากหลังจากเด็กเกิดแล้วกล้ามเนื้อจะหดตัวแต่ยังแยกออกจากกันจึงต้องพยายามให้กลับสู่สภาพเดิมโดยการบริหารร่างกายเพื่อความสวยงามของรูปร่างและยังช่วยป้องกันอาการปวดหลังอย่างรุนแรงจากการที่กระดูกสันหลังโค้งนูนออกไปข้างหน้า (Lordosis) ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีอาการปวดหลังในระยะตั้งครรภ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตั้งครรภ์ครั้งต่อไปถ้ากล้ามเนื้อหน้าท้องมีความตึงตัวดีจะช่วยพยุงมดลูกที่ใหญ่ขึ้นไม่ให้ตกไปข้างหน้ามากทำให้ช่วยลดอาการปวดหลังผลของกล้ามเนื้อหน้าท้องหย่อนต่อการตั้งครรภ์ครั้งต่อไป

- ปวดหลัง
- ส่วนน่องช่องเชิงกรานยาก
- แรงแบ่งไม่ดี

การกลับคืนสู่สภาพเดิมของกล้ามเนื้อหน้าท้องต้องใช้เวลาประมาณ 2 – 3 เดือนขึ้นกับลักษณะของรูปร่างของแต่ละคนจำนวนครั้งของการตั้งครรภ์และการบริหารร่างกายสำหรับรีร้อยบนผนังหน้าท้อง (Striae gravidarum) ในระยะหลังคลอดจะไม่หายไปแต่สีจะจางลงเป็นสีเงิน

การมีประจำเดือน

ในขณะที่ตั้งครรภ์จะไม่มีประจำเดือนเพราะรังไข่หยุดทำงานและรกทำหน้าที่สร้างฮอร์โมนเอสโตรเจนและโพรเจสเตอโรนแทนภายหลังคลอดการมีประจำเดือนใหม่ในแต่ละคนจะแตกต่างกันในรายที่ไม่เลี้ยงทารกด้วยนมมารดาจะกลับมีประจำเดือนใหม่อีกใน 7 – 9 สัปดาห์หลังคลอดส่วนพวกที่เลี้ยงทารกด้วยนมมารดาจะมีประจำเดือนช้ากว่าโดยร้อยละ 55-75 จะมีประจำเดือนใหม่ในเดือนที่ 9 หลังคลอดทั้งนี้เพราะการควบคุมโดยทารกจะเป็นการกระตุ้นไฮโปธาลามัส (Hypothalamus) ผ่านทางเส้นประสาทและสมองไปกระตุ้นให้มีการหลั่งฮอร์โมนฟอลลิเคิลสติมูเลตติ้ง (Follicle Stimulating Hormone) และลูทีไนซิง (Luteinizing) จึงทำให้ไม่มีการตกไข่และไม่มีการมีประจำเดือนโดยมากประจำเดือนครั้งแรกๆจะเป็นแบบไม่มีไข่ตกอาจพบเป็นพวกที่มี Corpus luteum insufficiency ก็ได้แต่ถ้าเว้นไปนานเป็นเดือนๆกว่าประจำเดือนครั้งแรกจะมาก็มักจะพบเป็นแบบไข่ตกการตกไข่ครั้งแรกหลังคลอดอาจเกิดขึ้นไม่แน่นอนโดยเฉพาะในรายที่ให้นมทารกจะช้ากว่าปกติ ช่วงเวลาที่มีการตกไข่และการกลับมีประจำเดือนของมารดาหลังคลอดโดยเฉลี่ยดังนี้

- มารดาที่ไม่ได้เลี้ยงทารกด้วยนมตนเองจะมีการตกไข่ครั้งแรกเมื่อสัปดาห์ที่ 10 – 11 หลังคลอดและเริ่มมีประจำเดือนเมื่อสัปดาห์ที่ 7 – 9 หลังคลอด
- มารดาที่เลี้ยงทารกด้วยนมตนเองนาน 3 เดือนจะมีการตกไข่ครั้งแรกเมื่อสัปดาห์ที่ 17 หลังคลอดถ้าเลี้ยงด้วยนมตนเองนาน 6 เดือนจะมีการตกไข่เมื่อสัปดาห์ที่ 28 หลังคลอดและจะเริ่มมีประจำเดือนเมื่อสัปดาห์ที่ 30 – 36 หลังคลอด

เต้านม

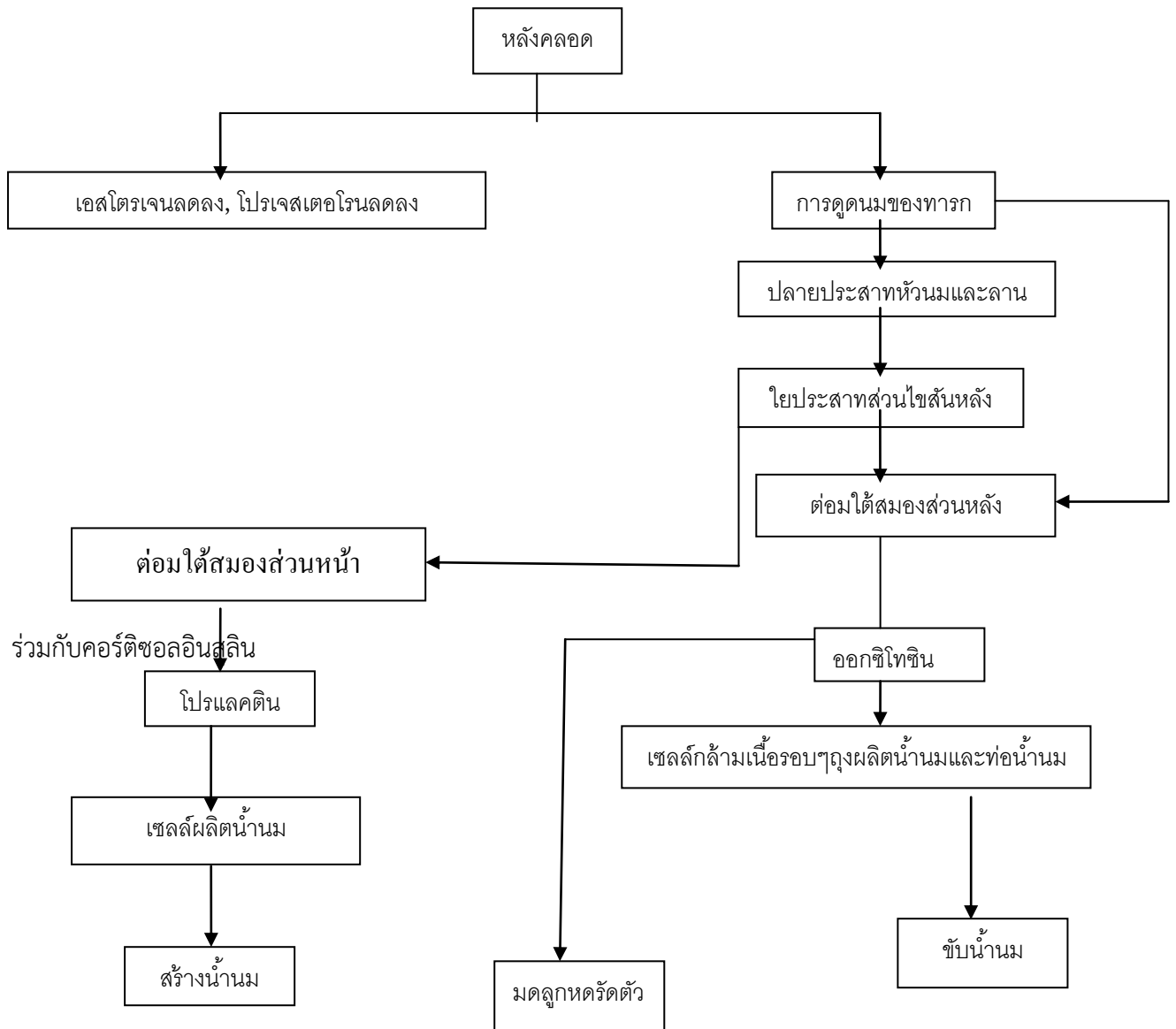
มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ระยะตั้งครรภ์เพื่อเตรียมต่อน้ำนมให้พร้อมในการผลิตน้ำนมสำหรับทารกหลังคลอดเป็นผลจากฮอร์โมนเอสโตรเจนและโพรเจสเตอโรนโดยที่ฮอร์โมนเอสโตรเจนมีผลทำให้หัวนม (nipple) ลานนม (areolar) ขยายใหญ่และมีสีเข้มขึ้นต่อมไขมันบริเวณลานนม (tubercle of montgomery) หลอด

น้ำเหลืองและหลอดเลือดขยายใหญ่ขึ้นและท่อน้ำนม (milkduct) ก็จะเจริญเต็มที่ส่วนฮอริโมนโพรเจสเตอโรน มีผลทำให้ถุงผลิตน้ำนม (alveoli) และเซลล์ผลิตน้ำนม (secreting cell หรือ acini) ที่บุภายในถุงผลิตน้ำนม เจริญเต็มที่เพื่อเตรียมสร้างน้ำนมต่อจากถุงผลิตน้ำนมจะมีท่อน้ำนมเล็กๆ (lactiferous duct) ไปรวมกันเป็น ท่อน้ำนมใหญ่(lactiferous sinus) ซึ่งจะเปิดออกที่หัวนมมีประมาณ 15 – 20 ท่อส่วนของท่อน้ำนมนี้จะขยาย โดดเป็นกระเปาะ (ampulla) เพื่อเป็นที่เก็บน้ำนมไว้ชั่วคราวซึ่งจะอยู่ตรงกับบริเวณลานนม

ช่องว่างระหว่างถุงผลิตน้ำนมและท่อน้ำนมประกอบด้วยไขมันและเนื้อเยื่อเกี่ยวพัน (connectivetissue) รวมทั้งเส้นเลือดที่มาหล่อเลี้ยงตั้งนั้นภายหลังคลอดหลอดเลือดขยายใหญ่เลือดคั่งมากอาจมีการคัดตึงเต้านม (breast engorgement) ทำให้ขนาดของเต้านมใหญ่ขึ้นและตึงขึ้นจะเห็นชัดในราววันที่ 2 – 4 หลังคลอด ภายหลังคลอดฮอริโมนเอสโตรเจนและโพรเจสเตอโรนซึ่งสร้างมาจากรกมีระดับลดลงทำให้มีการหลั่งฮอริโมน โพรแลคติน (prolactin) จากต่อมใต้สมองส่วนหน้า (anterior pituitary gland) โดยร่วมกับฮอริโมนคอร์ติซอล (cortisol) และอินซูลิน (insulin) ซึ่งจะไปกระตุ้นให้มีการสร้างน้ำนมส่วนการที่ทารกดูดนมมารดาจะกระตุ้น ปลายประสาทหัวนมและลานนมโดยส่งสัญญาณไปตามใยประสาทส่วนไขสันหลังไปกระตุ้นต่อมใต้สมองส่วน หน้าทำให้มีการหลั่งฮอริโมนโพรแลคตินเข้าสู่กระแสเลือดและกระตุ้นเซลล์ผลิตน้ำนมให้มีการสร้างน้ำนมซึ่ง การดูดนมครั้งหนึ่งๆจะทำให้ฮอริโมนโพรแลคตินสูงขึ้นประมาณ 10 – 20 เท่าในขณะที่เดียวกันกับที่ทารกดูด นนมมารดายังมีผลไปกระตุ้นต่อมใต้สมองส่วนหลัง (posterior pituitary gland) ให้มีการหลั่งฮอริโมนออกซิโท ซิน (Oxytocin) ซึ่งมีผลต่อเซลล์กล้ามเนื้อรอบๆถุงผลิตน้ำนมและท่อน้ำนมให้มีการบีบรัดตัวขับน้ำนมออกมา เรียกกลไกนี้ว่า “เล็ทดาวนรีเฟล็กซ์” (let-down reflex) หรือ “มิลค์อีเจคชันรีเฟล็กซ์” (milk ejection reflex) และฮอริโมนออกซิโทซินยังมีผลทำให้กล้ามเนื้อหลอดหัวใจบีบตัวดีซึ่งจะช่วยป้องกันภาวะตกเลือดหลัง คลอดและมดลูกกลับเข้าอู่ได้เร็วขึ้นเต้านมจะมีการสร้างน้ำนมลักษณะดังนี้

1. หัวน้ำนม (colostrum) จะเริ่มผลิตใน 2 – 3 วันแรกหลังคลอดมีสีเหลืองข้นซึ่งเกิดจากสารเบตาแคโรทีนที่ สามารถเปลี่ยนแปลงไปเป็นวิตามินเอได้หัวน้ำนมจะมีโปรตีนวิตามินที่ละลายในไขมันเกลือแร่ซึ่งรวมถึงสังกะสี โซเดียมโพแทสเซียมและคลอไรด์มากกว่านมแม่ในระยะหลังแต่จะมีน้ำตาลแลคโทสไขมันและวิตามินที่ละลาย ในน้ำน้อยกว่าส่วนของโปรตีนที่มีอยู่ค่อนข้างมากในหัวน้ำนมส่วนใหญ่เป็นสารที่มีภูมิคุ้มกันโรคคืออิมมูโนโกล บูลินเอ (immunoglobulin A หรือ IgA) มีหน้าที่คุ้มกันเชื้อโรคที่มีอยู่รอบๆตัวมารดาจึงถือได้ว่าให้ลูกดูด หัวน้ำนมเป็นครั้งแรกนั้นเป็นการให้วัคซีนคุ้มกันโรคครั้งแรกก็ได้สำหรับปริมาณของหัวน้ำนมในแม่แต่ละคนจะ แตกต่างกันมากมีตั้งแต่ 7 ถึง 12.25 มิลลิลิตรต่อวันโดยมีค่าเฉลี่ย 7.5 มิลลิลิตรต่อมื่อใน 24 ชั่วโมงแรกจนถึง 98 ถึง 775 มิลลิลิตรต่อวันโดยมีค่าเฉลี่ย 38 มิลลิลิตรต่อมื่อในวันที่สามหลังคลอดนอกจากนี้หัวน้ำนมยังช่วย กระตุ้นการทำงานของลำไส้ทำให้มีฤทธิ์ระบายชี้เทาที่มีสารบิลิรูบิน (bilirubin) อยู่ด้วยซึ่งจะช่วยป้องกันอาการ ตัวเหลืองอีกต่อหนึ่ง
2. น้ำนมระยะปรับเปลี่ยน (transitional milk) เป็นน้ำนมที่ออกมาในช่วงระหว่างหัวน้ำนมจนเป็นน้ำนมแม่ซึ่ง ระยะปรับเปลี่ยนจะเริ่มตั้งแต่วันที่ 7 – 10 หลังคลอดไปจนถึง 2 สัปดาห์หลังคลอดปริมาณของอิมมูโนโกลบูลิน โปรตีนและวิตามินที่ละลายในไขมันจะลดต่ำลงส่วนปริมาณของน้ำตาลแลคโทสไขมันวิตามินที่ละลายในน้ำ และพลังงานรวมจะเพิ่มขึ้น
3. น้ำนมแม่ (true milk หรือ mature milk) จะเริ่มประมาณ 2 สัปดาห์หลังคลอดไปแล้วมีส่วนประกอบของ น้ำมากถึงร้อยละ 87 โดยร่างกายจะนำไปใช้ในกระบวนการเผาผลาญต่างๆซึ่งหลังจากผ่านการย่อยแล้วของเสีย ที่มาจากนมแม่จะต้องขับถ่ายทางไต (renal solute load) และของเสียต้องขับถ่ายทางไตจะมีปริมาณต่ำกว่า ของเสียที่มาจากนมวัวเกือบ 3 เท่าดังนั้นเด็กที่ดูดนมแม่อย่างเดียวได้พอเพียงไม่จำเป็นต้องกินน้ำเพิ่มอีกแม่จะ อยู่ในที่มีอากาศร้อน

ปริมาณน้ำนมมากหรือน้อยไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดของเต้านมแต่มีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตของเต้านมในระยะตั้งครรภ์การดูนมของทารกและการทำให้เต้านมว่างส่วนการหลั่งน้ำมนอกจากขึ้นกับการดูนมของทารกแล้วยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับภาวะจิตใจของมารดาอีกด้วยเช่นการที่มารดามีความรู้สึกอยากให้นมบุตรได้ยินเสียงบุตรร้องหรือได้สัมผัสบุตรก็จะทำให้น้ำนมไหลออกมาได้เองส่วนความวิตกกังวลความอ่อนเพลียเมื่อยล้าการมีอารมณ์ขี้ดขี้แยและความเจ็บปวดก็จะมีผลให้การหลั่งน้ำนมลดลง

แผนภูมิแสดงกลไกการควบคุมการสร้างน้ำนมและการขับน้ำนม
(ที่มา : ปรานีพงศ์ไพบูลย์, 2540 : 24)

การเปลี่ยนแปลงของระบบต่างๆ

ระบบต่อมไร้ท่อ

ฮอร์โมนของรก(Placental hormone)

หลังคลอดระดับฮอร์โมนจากรกในพลาสมา (Plasma) จะลดลงอย่างรวดเร็วภายใน 24 ชั่วโมงจะตรวจหาระดับฮอร์โมนฮิวแมนคอร์ไอโอนิกโซมาโทแมมโมโทรฟิน (Human Chorionic Somatomammotropin = HCS) ไม่ได้และประมาณปลายสัปดาห์แรกหลังคลอดระดับของฮอร์โมนฮิวแมนคอร์ไอโอนิกโกนาโดโทรฟิน (Human Chorionic Gonadotropin = HCG) จะลดลงตั้งนั้นถ้าทดสอบการตั้งครรภ์จากปัสสาวะจะได้ผลลบภายใน 3 ชั่วโมงหลังคลอดระดับเอสโตรเจนในพลาสมาจะลดลงประมาณร้อยละ 10 ของค่าในระยะตั้งครรภ์ระดับเอสโตรเจนจะลดลงต่ำสุดตรวจไม่พบในปัสสาวะประมาณวันที่ 4 หลังคลอดระดับเอสโตรเจนในพลาสมาจะไม่เพิ่มเท่ากับระดับในระยะฟอลลิคูลา (Follicular phase : เป็นระยะของรอบประจำเดือนที่จะมีการผลิตเอสโตรเจนสูงสุดเพื่อกระตุ้นเยื่อบุผนังมดลูกให้งอกหนาขึ้นส่วนมากประมาณวันที่ 9 ของรอบประจำเดือน) จนกระทั่งประมาณ 19 – 20 วันหลังคลอดแต่ในมารดาที่เลี้ยงบุตรด้วยน้ำนมตนเองระดับเอสโตรเจนอาจกลับเข้าสู่ระดับปกติค่อนข้างช้าระดับโปรเจสเตอโรนในพลาสมาจะลดลงต่ำกว่าระดับในระยะลูทีล (Luteal phase : เป็นระยะที่ Corpus luteum ผลิตฮอร์โมนโปรเจสเตอโรนซึ่งจะพัฒนาเยื่อบุผนังมดลูกเพื่อรองรับไข่ต่อไป) ประมาณวันที่ 3 หลังคลอดหลังจากสัปดาห์แรกของการคลอดจะไม่สามารถตรวจพบโปรเจสเตอโรนในซีรัมได้และจะเริ่มมีการผลิตโปรเจสเตอโรนอีกครั้งเมื่อมีการตกไข่ครั้งแรกหลังคลอด

ฮอร์โมนจากต่อมใต้สมอง(Pituitary hormone)

ตลอดระยะตั้งครรภ์ระดับโพรแลคตินในเลือดจะเพิ่มขึ้นระยะหลังคลอดมารดาที่ไม่เลี้ยงบุตรด้วยน้ำนมตนเองระดับโพรแลคตินจะลดลงจนเท่ากับระดับก่อนตั้งครรภ์ภายใน 2 สัปดาห์การให้บุตรดูดนมจะทำให้ความเข้มข้นของโพรแลคตินเพิ่มขึ้นระดับของโพรแลคตินในซีรัมจะสูงมากน้อยแค่ไหนขึ้นกับจำนวนครั้งที่ให้บุตรดูดนมในแต่ละวันค่าของโพรแลคตินจะอยู่ในระดับปกติประมาณเดือนที่ 6 ถ้าให้บุตรดูดนมเพียง 1 – 3 ครั้งต่อวันและระดับโพรแลคตินจะยังคงสูงกว่า 1 ปีถ้าให้นมบุตรดูดนมสม่ำเสมอมากกว่า 6 ครั้งต่อวันระดับของฟอลลิคูลาสตีมิวเลติงฮอร์โมน (Follicular Stimulating Hormon = FSH) และลิวทิไนซิงฮอร์โมน (Luteinizing Hormone = LH) จะต่ำมากในวันที่ 10 – 12 หลังคลอด

ฮอร์โมนเกี่ยวกับการเจริญเติบโต(Growth hormone)

อยู่ในระดับต่ำตั้งแต่ระยะตั้งครรภ์ตอนท้ายๆ ไปจนถึง 1 สัปดาห์หลังคลอดประกอบกับการลดลงอย่างรวดเร็วของฮอร์โมนฮิวแมนพลาเซนทอลแลคโทเจนฮอร์โมนเอสโตรเจนฮอร์โมนคอร์ติซอลเอนไซม์จากรกและน้ำย่อยอินซูลิน (Insulinase) ซึ่งจะลดปัจจัยต่อต้านอินซูลิน (Anti insulin factors) ดังนั้นหญิงระยะหลังคลอดจะมีระดับน้ำตาลในเลือดต่ำภายในสัปดาห์แรกหลังคลอดและหญิงระยะหลังคลอดที่เป็นเบาหวานก็ต้องการอินซูลินต่ำลงในช่วงนี้จะเห็นว่าในช่วงสัปดาห์แรกหลังคลอดเป็นช่วงระยะปรับเปลี่ยนฮอร์โมนและฮอร์โมนต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเผาผลาญคาร์โบไฮเดรตให้เข้าสู่ภาวะปกติดังนั้นการแปลผลค่ากลูโคสทอลเลอแรนซ์เทสต์อาจผิดพลาดได้ในช่วงสัปดาห์แรกหลังคลอดมีระดับของฮอร์โมนหลายตัวขึ้นและลงอย่างรวดเร็วจนมีผลทำให้ประเมินผลการทำงานของต่อมไทรอยด์สับสนไปด้วยโดยอาจเกิดภาวะต่อมไทรอยด์ซับน้ำคืดหลังไม่เพียงพอ (Postpartum hypothyroidism) ถ้าหญิงระยะหลังคลอดฟื้นจากการคลอดช้าเกินไปหรือร่างกายไม่สามารถเปลี่ยนแลคเตท (Lactate) ให้เป็นไพรูเวท (Pyruvate) จึงทำให้ร่างกายมีพลังงานต่ำกว่าภาวะปกติเมื่อเทียบกับภาวะปกติของตัวหญิงระยะหลังคลอดเองถ้าไม่เกิดปัญหาใดๆ ต่อมไทรอยด์จะกลับสู่ภาวะปกติเหมือนตอนไม่ตั้งครรภ์ภายใน 6 สัปดาห์หลังคลอดนอกจากนี้ระดับของฮอร์โมนคอร์ติโคสเตียรอยด์ในพลาสมา ก็จะลดลงสู่ระดับปกติในช่วงปลายสัปดาห์แรกหลังคลอดส่วนระดับของฮอร์โมนเรนิน (Renin) และแองจิโอเทนซินทู

(Angiotensin II) ในพลาสมาจะเข้าสู่ระดับปกติภายใน 2 ชั่วโมงหลังคลอดการค้นพบนี้บ่งชี้ว่ารกอาจเป็นแหล่งหนึ่งที่ผลิตฮอร์โมนเรนินของมารดา (Maternal plasma renin)

ระบบหัวใจและหลอดเลือด

การเปลี่ยนแปลงของปริมาณเลือดขึ้นกับองค์ประกอบหลายประการเช่นการสูญเสียเลือดระหว่างคลอดการขับน้ำออกนอกหลอดเลือด (Physiologic edema) หลังคลอดปริมาณเลือดจะลดลงทันทีแล้วค่อยๆลดลงเรื่อย ๆ ประมาณ 3 – 4 สัปดาห์หลังคลอดปริมาณเลือดจึงจะลดลงสู่ระดับปกติเหมือนก่อนตั้งครรภ์

ปริมาณเลือดที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากการตั้งครรภ์ช่วยให้ผู้คลอดสามารถปรับตัวในการสูญเสียเลือดระหว่างคลอดได้ ส่วนมากระหว่างคลอดจะเสียเลือดประมาณ 300 – 400 ซีซีในการคลอดทางช่องคลอด

ระยะหลังคลอดการปรับตัวหรือการเปลี่ยนแปลงเพื่อกลับสู่สภาพเดิมเป็นไปอย่างรวดเร็วดังนั้นการปรับตัวของหญิงหลังคลอดต่อการเสียเลือดจะแตกต่างจากหญิงที่ไม่ได้ตั้งครรภ์การเปลี่ยนแปลงทางสรีรวิทยาในระยะหลังคลอดมี 3 ประการคือ

1. การไหลเวียนของเลือดระหว่างมดลูกกับรกสิ้นสุดลงลดขนาดของแวนสคิวอะเนด (Vascular bed) ของมารดา 10 – 15 เปอร์เซ็นต์
2. หน้าที่ในการผลิตฮอร์โมนของรกสิ้นสุดเป็นการตัดตัวกระตุ้นที่ทำให้หลอดเลือดขยาย
3. มีการเคลื่อนย้ายของน้ำนอกหลอดเลือดที่สะสมระหว่างตั้งครรภ์

ระบบเลือด

ปริมาณเลือด (Blood volume) จะลดลงทันทีจากการสูญเสียเลือดภายหลังคลอดโดยปริมาณเลือดจะลดลงจากระดับ 5 – 6 ลิตรในระยะก่อนคลอดจนถึงระดับ 4 ลิตรเท่าคนปกติใน 4 สัปดาห์ส่วนการไหลเวียนเลือดใน 2–3 วันแรกหลังคลอดจะเพิ่มขึ้นประมาณ 15–30เปอร์เซ็นต์จากการไหลกลับของเลือดหลังรกคลอดค่าฮีโมโกลบิน (Hemoglobin) ฮีมาโตคริต (Hematocrit) และจำนวนเม็ดเลือดแดง (Red blood cell count) จะแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคลใน 3 วันแรกหลังคลอดค่าฮีมาโตคริตอาจสูงขึ้นเล็กน้อยเนื่องจากการลดระดับของปริมาณน้ำเหลือง (Plasma) มากกว่าจำนวนของเม็ดเลือดจำนวนเหล่านี้จะลดลงสู่สภาพปกติเหมือนก่อนคลอดภายใน 4 – 5 สัปดาห์หลังคลอดเม็ดเลือดขาวอาจสูงขึ้นถึง 20,000 – 25,000 เซลล์ต่อ

มิลลิตรการที่จำนวนเม็ดเลือดขาวเพิ่มขึ้นพร้อมกับอัตราการตกตะกอนของเม็ดเลือดแดงเพิ่มขึ้นอาจทำให้การวินิจฉัยภาวะการติดเชื้อมีความยากลำบากเนื่องจากนอกจากนี้สารที่เป็นองค์ประกอบในการแข็งตัวของเลือด (Clotting Factor) ยังคงมีค่าสูงอยู่และจะลดลงสู่ระดับปกติใน 2 – 3 สัปดาห์หลังคลอดซึ่งจะมีผลเสียถ้าไม่มีการเคลื่อนไหว (Early ambulation) และร่วมกับสภาวะติดเชื้อมีหรือได้รับความชอกช้ำจากการคลอดก็จะกระตุ้นให้เกิดหลอดเลือดอุดตัน (Thromboembolism) ได้ง่ายขึ้นซึ่งอาการแสดงของหลอดเลือดดำอุดตันคือเจ็บปวดรู้สึกร้อนกดเจ็บเส้นเลือดแดงบวมรู้สึกแข็งเวลาสัมผัสอาจจะมีหรือไม่มีอาการแสดงของโฮแมนส์ (Homan's sign) ถ้ามีอาการแสดงของโฮแมนส์คือเมื่อมีการกระดูกงอเท้า (Dorsiflexion of foot) จะทำให้กล้ามเนื้อบริเวณน่องกดเส้นเลือดดำบริเวณหน้าแข้งและทำให้รู้สึกเจ็บปวดมีข้อสำคัญที่ควรระวังไว้ก็คือการเกิดหลอดเลือดดำอุดตันในเส้นเลือดดำที่อยู่ชั้นลึกเข้าไป (Deep vein thrombosis) อาจเกิดขึ้นโดยไม่มีก่อให้เกิดความเจ็บปวดก็ได้

ความดันเลือดและชีพจร

ในระยะคลอดพบว่าค่าความดันโลหิตจะใกล้เคียงกับตอนไม่ตั้งครรภ์แต่อาจมีค่าความดันโลหิตต่ำได้จากการเสียเลือดมากกว่าปกติจนทำให้ปริมาณเลือดน้อยเกินไป (Hypovolemia) จากการมีการขยายตัวของหลอดเลือดจากอิทธิพลของฮอร์โมนเอสโตรเจนมีการลดลงของความดันในช่องท้องเป็นเหตุให้เลือดไปรวมตัวบริเวณอวัยวะในช่องท้อง (Splanchnic engorgement) หรือจากการเสียเลือดปกติแต่ต้องใช้เวลา 2 – 3 ชั่วโมง

เพื่อปรับปริมาณเลือดในร่างกายให้อยู่ในภาวะสมดุลโดยจะแสดงออกในรูปของอาการเวียนศีรษะหน้ามืดเป็น
ลมตั่งนั้นในการลุกขึ้นจากเตียงครั้งแรกๆถ้าเปลี่ยนท่าทันทีก็มีโอกาสเกิดภาวะความดันโลหิตต่ำจากการเปลี่ยน
ท่าในทันที (Orthostatic hypotension) เพราะการลุกขึ้นทันทีจากท่านอนหงายเป็นท่านั่งทำให้เลือดไหล
กลับเข้าหัวใจไม่ทันเลือดที่ส่งไปเลี้ยงสมองไม่เพียงพอทำให้เกิดอาการหน้ามืดเป็นลมและความดันโลหิตลด
ต่ำลงประมาณ 20 มิลลิเมตรปรอทหรือมากกว่านอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของปริมาณเลือดยังมีผลให้ชีพจร
ในช่วงสัปดาห์แรกหลังคลอดจะต่ำกว่าค่าเฉลี่ยปกติคือประมาณ 50 – 70 ครั้งต่อนาทีการที่อัตราการเต้นของ
ชีพจรลดลงเป็นผลจากภายหลังคลอดรกแล้วเลือดที่เคยไปเลี้ยงรกจะไหลกลับเข้าสู่หัวใจทำให้หัวใจเต้นช้าลง
ซึ่งเป็นกลไกในการปรับตัวต่อการลดลงของแรงดันในระบบไหลเวียนโลหิตในขณะเดียวกันหญิงระยะหลังคลอด
ก็จะถ่ายปัสสาวะมากขึ้น (Postpartum diuresis) ทำให้ปริมาณเลือดและความดันโลหิตต่ำลงเป็นผลให้อัตรา
การเต้นของชีพจรค่อยๆเพิ่มขึ้นจนกระทั่งเข้าสู่ระดับปกติภายใน 7 – 10 วันหลังคลอด

ระบบหายใจ

ขนาดของช่องท้องและช่องทรวงอกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในระยะหลังคลอดทำให้ความจุภายใน
ช่องท้องและกะบังลมลดลงปอดขยายได้ดีขึ้นการหายใจสะดวกขึ้น

ระบบทางเดินปัสสาวะ

ท่อปัสสาวะและกระเพาะปัสสาวะ

ขณะทารกผ่านช่องทางคลอดจะทำให้เกิดการบาดเจ็บของท่อปัสสาวะและกระเพาะปัสสาวะกระเพาะปัสสาวะ
จะบวมและมักมีอาการบวมและซ้รอบๆรูเปิดของท่อปัสสาวะความตึงตัวของกล้ามเนื้อกระเพาะปัสสาวะ
ลดลงทำให้มีความจุมากขึ้นแต่ความไวต่อแรงกดจะลดลงด้วยเหตุนี้หลังคลอดใหม่ๆมารดาจึงมักถ่ายปัสสาวะ
ลำบากและจะเป็นมากขึ้นถ้ามีอาการบวมของฝีเย็บถ้ามารดาได้รับยาระงับความรู้สึกในระยะคลอดอาการจะ
ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเพราะประสาทถูกรบกวนมารดาบางคนอาจถ่ายได้แต่ไม่หมดมีปัสสาวะค้างอยู่หลังถ่ายปัสสาวะ
ทุกครั้งจึงมีแนวโน้มที่จะเกิดการอักเสบของทางเดินปัสสาวะสูงในรายเช่นนี้ควรหลีกเลี่ยงการลดการคั่งของ
ปัสสาวะโดยการสวนปัสสาวะให้และการที่มีกระเพาะปัสสาวะเต็มอาจส่งเสริมให้มดลูกหดตัวไม่ดีเพราะตัว
มดลูกถูกเบียดทำให้อยู่ผิดตำแหน่งและขัดขวางการหดตัวของมดลูก

เป็นสาเหตุให้มีการตกเลือดหลังคลอดได้จึงควรกระตุ้นให้ถ่ายปัสสาวะทุก 4 – 6 ชั่วโมง

การทำงานของไต(Renal function)

เชื่อว่ามีการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมนในระยะตั้งครรภ์ทำให้ไตทำงานเพิ่มขึ้นในทางตรงข้ามระยะหลังคลอดเมื่อ
ระดับฮอร์โมนลดลงไตก็จะทำงานลดลงด้วยกลูโคซูเรีย (Glucosuria) ที่เกิดขึ้นในระยะตั้งครรภ์จะหายไปครีเอ
ตินินเคลียร์แรนซ์ (Creatinine clearance) จะเป็นปกติในปลายสัปดาห์แรกหลังคลอดยูเรียไนโตรเจนในเลือด
(Blood urea nitrogen) จะเพิ่มขึ้นในระยะหลังคลอดเนื่องจากการแตกตัวของใยกล้ามเนื้อมดลูกอาจพบ
แลคโตยูเรีย (Lactosuria) ในมารดาที่เลี้ยงบุตรด้วยน้ำนมตนเองในระยะตั้งครรภ์อัตราของรีนัลพลาสมาโฟล
(Renal plasma flow) และกลอเมอรูลาฟิเตรชัน (Glomerular filtration) จะเพิ่มขึ้นประมาณ 25 – 50
เปอร์เซ็นต์และในสัปดาห์แรกหลังคลอดยังคงสูงอยู่ภายใน 12 ชั่วโมงหลังคลอดมารดาจะเริ่มถ่ายปัสสาวะมาก
ปัสสาวะที่ออกจากร่างกายรวมกับน้ำที่สูญเสียทางเหงื่อจะทำให้น้ำหนักของมารดาลดลงในระยะแรกหลัง
คลอดประมาณ 2 - .25 กิโลกรัมหลังจากนั้นน้ำหนักจะลดลงอีกเนื่องจากการขับน้ำและอิเล็คโตรลัยที่สะสม
ตั้งแต่ระยะตั้งครรภ์การทำงานของไตจะกลับสู่สภาพปกติใน 4 – 6 สัปดาห์

น้ำหนักลด(Weight Loss)

ขณะตั้งครรภ์จะมีน้ำหนักเพิ่มขึ้นประมาณ 10 – 12 กิโลกรัมเมื่อทารกและรกคลอดออกมาน้ำหนักของมารดา
จะลดลงประมาณ 5 – 6 กิโลกรัมและช่วงสัปดาห์แรกหลังคลอดน้ำหนักตัวจะลดลงอีกประมาณ 2 – 4

กิโลกรัมจากการขับปัสสาวะและเหงื่อจนเมื่อถึง 6 สัปดาห์หลังคลอดก็จะมีน้ำหนักตัวคงที่เหมือนระยะก่อนตั้งครรภ์

ระบบทางเดินอาหาร

ปกติหลังคลอดมารดามักรู้สึกตัวและกระหายน้ำในระยะ 2 – 3 วันแรกมักมีความอยากอาหารและดื่มน้ำมาก เพราะสูญเสียน้ำระหว่างคลอดและหลังคลอดระยะแรกหลังคลอดมารดามีแนวโน้มที่จะท้องผูกจากการที่สูญเสียแรงดันภายในช่องท้องทันทีที่กล้ามเนื้อหน้าท้องหย่อนตัวประกอบกับมีการเคลื่อนไหวของลำไส้ช้าตั้งแต่ในระยะตั้งครรภ์และได้รับการสวนอุจจาระในระยะที่ 1 ของการคลอดนอกจากนี้มารดาอาจไม่กล้าเบ่งเพราะกลัวแผลแยกหรือกลัวเจ็บแผลทำให้เกิดอาการท้องผูกภายหลังคลอดได้และลำไส้จะทำงานได้ดี

ประมาณปลายสัปดาห์แรกหลังคลอด

ระบบกล้ามเนื้อและโครงกระดูก

1. กล้ามเนื้อช่วง 1 – 2 วันแรกหญิงระยะหลังคลอดมีอาการเมื่อยและปวดกล้ามเนื้อโดยเฉพาะบริเวณแขนขา ไหล่และคอทั้งนี้เพราะต้องออกแรงเบ่งขณะคลอดและหลังคลอดรกฮอร์โมนโปรเจสเตอโรนลดต่ำลงทำให้ความตึงตัวของกล้ามเนื้อเริ่มลดลงส่วนกล้ามเนื้อหน้าท้องจะนุ่มหยุ่นไม่แข็งแรงและจะหนาขึ้นบริเวณกลางท้องบางรายอาจมีกล้ามเนื้อหน้าท้องแยก (diastasis recti abdominis) คือบริเวณรอยแยกจะไม่มีการเชื่อมเนื้อเยื่อที่มีแต่ผิวหนังไขมันชั้นใต้ผิวหนัง (subcutaneous fat) พังผืด (attenuated fascia) และเยื่อช่องท้อง (peritoneum) ซึ่งสาเหตุที่ทำให้กล้ามเนื้อหน้าท้องแยกได้แก่กล้ามเนื้อหน้าท้องไม่แข็งแรงมาก่อนแล้วตั้งครรภ์แฝดตั้งครรภ์แฝดน้ำมีน้ำหนักตัวมากเกินไปและตั้งครรภ์ตั้งแต่ 5 ครั้งขึ้นไป (grandmultipara) ส่วนผลที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการมีกล้ามเนื้อหน้าท้องแยกก็คือในการตั้งครรภ์และคลอดครั้งต่อไปอาจเกิดภาวะท้องย้อย (pendulus abdomen) ปวดหลังทารกอยู่ในท่าผิดปกติและไม่มีแรงเบ่งขณะคลอดการกลับคืนสู่สภาพเดิมของกล้ามเนื้อหน้าท้องที่มีใช้กล้ามเนื้อหน้าท้องแยกโดยการบริหารกล้ามเนื้อหน้าท้องต้องใช้เวลาประมาณ 2 – 3 เดือนสำหรับหญิงระยะหลังคลอดปกติสามารถบริหารกล้ามเนื้อหน้าท้องได้ภายใน 24 ชั่วโมงหลังคลอดซึ่งจะได้ผลหรือไม่ขึ้นกับลักษณะกล้ามเนื้อของหญิงระยะหลังคลอดเองจำนวนครั้งของการตั้งครรภ์ชนิดและความมากน้อยในการบริหารร่างกายและชนิดของอาหารที่รับประทาน การคลอดบุตรทำให้มีการยืดขยายและบาดเจ็บของกล้ามเนื้อรอบๆฝีเย็บ (pubococcygeal muscles) ซึ่งเปรียบเทียบบนเป็นกล้ามเนื้อหูรูดบริเวณอุ้งเชิงกรานคือจะช่วยคงสภาพการทำงานของลำไส้กระเพาะปัสสาวะและมีอิทธิพลต่อช่องคลอดในการตอบสนองทางเพศการบริหารกล้ามเนื้อรอบๆฝีเย็บทำให้กล้ามเนื้อบริเวณช่องคลอดแข็งแรงและกระชับขึ้น

2. โครงกระดูกในช่วงตั้งครรภ์ฮอร์โมนรีแลกซิน (relaxin) ทำให้บริเวณข้อต่อต่างๆของร่างกายมีการยืดขยายมีการเคลื่อนไหวของข้อต่อมากเกินไปและมีการเปลี่ยนจุดศูนย์ถ่วงของร่างกายจากมดลูกที่โตขึ้นเป็นผลให้กระดูกสันหลังแอ่นและกระดูกเชิงกรานรับน้ำหนักมากขึ้นหลังคลอด 2 – 3 วันแรกระดับฮอร์โมนรีแลกซินค่อยๆลดลงแต่หญิงระยะหลังคลอดยังคงเจ็บปวดบริเวณตะโพกและข้อต่อซึ่งจะขัดขวางการเริ่มเคลื่อนไหว (Ambulation) และการบริหารร่างกายอาการปวดดังกล่าวจะเป็นชั่วคราวเท่านั้นแต่ปัญหาเหล่านี้จะบรรเทาลงในช่วงหลังคลอดและถ้ามีการปรับทำให้ถูกต้องในงานที่ต้องทำเป็นประจำก็จะช่วยให้อาการดีขึ้นสำหรับบริเวณข้อต่อจะแข็งแรงมั่นคงจนเข้าสู่สภาพปกติต้องใช้เวลาประมาณ 6 – 8 สัปดาห์หลังคลอด

ระบบภูมิคุ้มกัน

ภูมิคุ้มกันต่อปฏิกิริยาการไม่เข้ากันของหมู่เลือด (Blood - type incompatibilities) ในช่วงที่เจ็บครรภ์และคลอดเป็นช่วงที่เสี่ยงต่อการส่งผ่านเลือดจากทารกไปสู่มารดาซึ่งจะมีความสำคัญมากในมารดาที่มี Rh- เพราะจะได้รับเซลล์จากทารกในครรภ์ที่มี Rh+ ระบบภูมิคุ้มกันของมารดาจะสร้างแอนติบอดีเพื่อ

ตอบสนองต่อแอนติเจนซึ่งถือเป็นสิ่งแปลกปลอมในร่างกายโดยอาจทำให้เกิดภาวะแทรกซ้อนในการตั้งครรภ์ ครั้งต่อไปในช่วงหลังคลอดใหม่ๆสามารถป้องกันการสร้างแอนติบอดีโดยการฉีดแอนติ Rh อิมมูโนโกลอบูลิน (anti - Rho (D)immune globulin)ภาวะเลือดแม่และลูกไม่เข้ากันนอกจากจะเกิดจาก Rh แอนติเจนแล้ว อาจเกิดจากหมู่เลือด ABO ด้วยพบว่าร้อยละ 20 ของหญิงตั้งครรภ์ที่มีเลือดหมู่ O จะมีทารกที่มีเลือดหมู่ Aหมู่ B หรือหมู่ AB ซึ่งร้อยละ 5 ของทารกเหล่านี้จะมีภาวะเลือดไม่เข้ากันจนทำให้เกิดเม็ดเลือดแดงแตกในระดับ เล็กน้อยจนถึงปานกลางทารกจะแสดงอาการตัวเหลืองภายใน 24 ชั่วโมงหลังคลอดและต้องได้รับการส่องไฟ รักษา (Phototherapy) ในบรรดาทารกเหล่านี้มีน้อยมากที่ต้องใช้วิธีการเปลี่ยนถ่ายเลือดเพื่อทำให้ระดับบิลิรู บินต่ำลงและแก้ไขภาวะโลหิตจางทั้งนี้เพราะ ABO แอนติเจนเป็นสิ่งที่พบปกติในสิ่งแวดล้อมภายในโพรงมดลูก หญิงครรภ์แรกอาจมีความไวต่อ ABO แอนติเจนและทำให้ทารกเกิดภาวะเม็ดเลือดแดงแตก

ระบบผิวหนัง

เมื่อการตั้งครรภ์สิ้นสุดลงฝ้าบริเวณใบหน้า (Chloasma gravidarum) จะหายไปแต่สีที่เข้มของลานนมเส้น กลางหน้าท้อง (Linea nigra) และรอยแตกของผิวหนังบริเวณผนังหน้าท้อง (Striae gravidarum) จะไม่หายไป แต่สีอาจจางลงอาการผดผื่นของหลอดเลือดเช่นอาการร้อนแดงที่ฝ่ามือ (Palmar erythema)และก้อนเนื้อ ออกที่เหงือกจะลดลงเนื่องจากเอสโตรเจนลดลงอย่างรวดเร็วในระยะหลังคลอดหลังคลอดร่างกายจะขับน้ำออก ทางผิวหนังจำนวนมาก (Diaphoresis) มารดาหลังคลอดจึงมีเหงื่อออกมากการขับเหงื่อของร่างกายอาจเกิดขึ้น ในเวลากลางคืนมารดาอาจตื่นขึ้นมามีเหงื่อท่วมตัวจึงควรอาบน้ำจะช่วยให้สบายขึ้น

อุณหภูมิ

อุณหภูมิในมารดาหลังคลอดอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามสาเหตุได้ดังนี้

1. Reactionary Feverซึ่งเกิดจากการขาดน้ำเสียพลังงานในการคลอดหรือได้รับการชอกช้ำ (Trauma) ในขณะที่คลอดจะมีการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของร่างกายสูงขึ้นเล็กน้อยโดยประมาณ 37.8o C (100o F) แต่ไม่ เกิน 38o C แล้วจะลดลงสู่ปกติใน 24 ชั่วโมงหลังคลอด
2. Milk Feverเกิดจากนมคัด (Breast engorgement) จะพบในวันที่ 3 - 4 หลังคลอดอุณหภูมิจะสูงกว่า 38oC และจะหายใน 24 ชั่วโมงหรือเมื่อลดการคัดตึงของเต้านม
3. Febile Feverเกิดจากมีการติดเชื้อเกิดขึ้นในระบบใดระบบหนึ่งของร่างกายมารดาเช่นการอักเสบที่เยื่อ โพรงมดลูกเต้านมอักเสบการติดเชื้อระบบทางเดินปัสสาวะหรือในระบบอื่นๆอุณหภูมิจะสูงกว่า 38oC ติดต่อกัน 2 วันหรือมากกว่า (ไม่นับ 24 ชั่วโมงแรกหลังคลอด)จะเห็นได้ว่าในระยะหลังคลอดจะมีการ เปลี่ยนแปลงทุกระบบของร่างกายเพื่อกลับคืนสู่สภาพเดิมยกเว้นเต้านมซึ่งยังคงมีการเจริญต่อไปในรายที่ มารดาเลี้ยงบุตรด้วยนมตนเองดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริมมารดาหลังคลอดให้มีการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเพื่อ ป้องกันภาวะแทรกซ้อนหรืออาการผดผื่นที่อาจเกิดขึ้นได้

การเปลี่ยนแปลงด้านจิตสังคมของมารดาในระยะหลังคลอด

เมื่อกระบวนการคลอดสิ้นสุดลงมารดาหลังคลอดมิได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายอย่างเดียวกันนั้นหากต้อง มีการเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจอารมณ์และสังคมเพื่อปรับตัวสู่บทบาทใหม่คือการเป็น “มารดา” นอกจากนี้ยังพบ ปัญหาทางอารมณ์ในเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างสามี - ภรรยาเนื่องจากภรรยาต้องให้ความสนใจและใกล้ชิด ทารกจนสามีมิได้รับความสนใจเหมือนก่อนคลอดหรือในกรณีที่ทารกเป็นบุตรคนรองผู้เป็นบิดามารดาอาจต้อง เผชิญต่อปัญหาความอิจฉาริษยาน้องของบุตรคนก่อนๆฉะนั้นจึงต้องอาศัยกำลังใจจากบุคคลใกล้ชิดญาติพี่น้อง และความช่วยเหลือที่จะช่วยประคับประคองให้บิดามารดาสามารถปรับตัวสู่บทบาทใหม่ได้อย่างสมบูรณ์

การปรับบทบาทใหม่ของสมาชิกในครอบครัวสตรีหลังคลอดเป็นบุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด

ซึ่งถ้าการปรับตัวเป็นไปได้อย่างดีย่อมนำความสุขมาสู่ครอบครัวแต่ถ้าการปรับตัวของสตรีหลังคลอดไม่สำเร็จก็

จะนำไปสู่ภาวะซึมเศร้า (Postpartum blues) โดยภาวะซึมเศร้าระยะหลังคลอดอาจเกิดขึ้นได้ตั้งแต่แรกคลอดทันทีแต่พบมากที่สุดในช่วง 2 - 3 วันแรกมารดาหลังคลอดที่มีอาการทางจิตใจและอารมณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปส่วนใหญ่มักมีอาการแปรปรวนหงุดหงิดและร้องไห้โดยไม่มีสาเหตุซึมเศร้าและวิตกกังวลสูงขึ้น หลงลืมง่ายนอนไม่หลับอาการเหล่านี้จะเป็นไม่นานนักและสามารถหายได้เองในเวลาต่อมาเป็นส่วนใหญ่ แต่ถ้าอาการไม่ทุเลาลงก็อาจนำไปสู่การเกิดโรคจิตหลังคลอด (Postpartum psychosis) ดังนั้นพยาบาลหรือบุคลากรทางการแพทย์ที่ให้การดูแลจึงมีบทบาทสำคัญในการป้องกันมิให้มารดาหลังคลอดมีอาการเหล่านี้เกิดขึ้นการที่พยาบาลจะช่วยให้มารดาหลังคลอดมีการปรับตัวได้เป็นอย่างดีนั้นนอกจากพยาบาลจะต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายและปัจจัยที่มีผลต่อการปรับตัวในการเป็นมารดาแล้วพยาบาลควรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสังคมของมารดาหลังคลอดในระยะต่างๆด้วยเพื่อให้การช่วยเหลือและดูแลมารดาหลังคลอดให้สอดคล้องกับความต้องการของร่างกายอารมณ์และความรู้สึกได้เป็นอย่างดี

กระบวนการในการปรับตัวของสตรีหลังคลอด (Process of maternal adaptation)

การปรับตัวของหญิงระยะหลังคลอดในบทบาทการเป็นมารดาเป็นกระบวนการที่

ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีหลังคลอดแต่เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปเป็นลำดับในปีค.ศ. 1960 รูบินได้

สังเกตพฤติกรรมของหญิงหลังคลอดในการแสดงบทบาทมารดาซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระยะและตระหนักว่ายังมีปัจจัยด้านร่างกายจิตใจสังคมและวัฒนธรรมที่ยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเนื่องจากการศึกษานี้รูบินได้ศึกษาไว้เมื่อ 30 กว่าปีมาแล้วจึงมีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสู่บทบาทมารดาขณะอยู่ในโรงพยาบาลตามแนวคิดของรูบินและพฤติกรรมในการเปลี่ยนแปลงสู่บทบาทมารดาตามทีรูบินได้อธิบายไว้ แต่แตกต่างที่ความรู้สึกความคิดและพฤติกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นรวดเร็วกว่าเดิมโดยหญิงระยะหลังคลอดมีความรู้สึกความคิดและพฤติกรรมแสดงระยะเริ่มเข้าสู่บทบาทการเป็นมารดา (Taking in phase) และพฤติกรรมแสดงระยะเข้าสู่สมบทบาทการเป็นมารดา (Taking hold phase) อย่างชัดเจนหลังจาก 24 ชั่วโมงแรกหลังคลอด Reva Rubin (อ้างถึงใน Reeder, S.J. and Martin, L.L., 1987, P.586) ได้สังเกตพฤติกรรมของสตรีหลังคลอดในการแสดงบทบาทมารดาซึ่งแบ่งเป็น 3 ระยะคือ

1. **Taking – in phase** ระยะเริ่มเข้าสู่บทบาทการเป็นมารดาเป็นระยะ 1 - 3 วันแรกหลังคลอดร่างกายมีความอ่อนล้าไม่สุขสบายจากการปวดมดลูกเจ็บปวดแผลฝีเย็บและคัดเต้านมบางรายอาจปวดร้าวกล้ามเนื้อบริเวณตะโพกและฝีเย็บจนกระทั่งเดินไม่ได้ในช่วงวันแรกช่วยเหลือตนเองได้น้อยในช่วงนี้จึงสนใจแต่ตนเองมีความต้องการพึ่งพาผู้อื่น (Dependency needs) การพยาบาลที่มุ่งเน้นที่จะประคับประคองทางด้านจิตใจและร่างกายของมารดาหลังคลอดเป็นหลักแต่มารดาหลังคลอดก็ยังสนใจในตัวทารกดังนั้นพยาบาลจึงควรเริ่มอธิบายถึงธรรมชาติของทารกให้มารดาได้รับทราบด้วย

บทบาทของพยาบาล

1.1 ดูแลช่วยเหลือประคับประคองและตอบสนองความต้องการของมารดาหลังคลอดทางด้านร่างกายในเรื่องการรับประทานอาหารการพักผ่อนการรักษาความสะอาดของร่างกายการขับถ่ายการทำการกิจกรรมต่างๆลดภาวะไม่สุขสบายต่างๆรวมทั้งควรประคับประคองทางด้านจิตใจ

1.2 ให้การพยาบาลด้วยท่าทีที่อบอุ่นเห็นอกเห็นใจเข้าใจความรู้สึกด้วยความจริงใจเพื่อให้มารดาหลังคลอดมีความรู้สึกว่ามีผู้สนใจเอาใจใส่ตนเองเกิดความอบอุ่นใจ

1.3 เปิดโอกาสให้มารดาหลังคลอดได้ระบายความรู้สึกและรับฟังด้วยความสนใจจะช่วยให้มารดาหลังคลอดสบายใจขึ้น

1.4 พยาบาลควรอธิบายให้สามีและญาติเข้าใจถึงความรู้สึกและการเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ของมารดา หลังคลอดและสนับสนุนให้มารดาหลังคลอดได้พูดคุยกับสามีญาติรวมทั้งมารดาหลังคลอดรายอื่นๆ เพื่อ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในการคลอด

1.5 สังเกตอาการผิดปกติทางด้านจิตใจที่อาจเกิดขึ้นให้ความสนใจทั้งคำพูดและพฤติกรรมที่แสดงออกเพื่อ ประเมินสภาพจิตใจและให้การพยาบาลช่วยเหลือแต่เนิ่นๆก่อนที่อาการทางจิตจะรุนแรงมากขึ้น

2. **Taking – hold phase** ระยะเวลาเข้าสวมบทบาทการเป็นมารดาจะอยู่ในช่วง 3 – 10 วันหลังคลอด มารดาหลังคลอดที่ได้รับการตอบสนองในช่วง Taking - in phase อย่างครบถ้วนก็จะเริ่มปรับตัวเข้าสู่ระยะนี้ โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมพึ่งพาเริ่มเข้าสู่พฤติกรรมพึ่งพาเป็นอิสระสามารถช่วยเหลือตนเองได้มากยิ่งขึ้น เริ่มสนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับการดูแลทารกสนใจบุคคลอื่นในครอบครัวเพิ่มขึ้นช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่เหมาะสม อย่างยิ่งที่พยาบาลจะให้คำแนะนำเรื่องการปฏิบัติตัวหลังคลอดและการดูแลทารกรวมทั้งสามีและบุคคลต่างๆ คอยให้กำลังใจเป็นแรงเสริมในทางบวกที่จะช่วยให้สตรีหลังคลอดสามารถปรับตัวในการเป็น “มารดา” ได้ดี ยิ่งขึ้น

บทบาทของพยาบาล

2.1 พยาบาลต้องมีความอดทนในการสอนสาธิตแนะนำและให้กำลังใจแก่มารดาหลังคลอดในการดูแลตนเอง และทารกให้ถูกต้องรวมทั้งการสอนและสาธิตให้สามีและญาติในการช่วยดูแลทารกเพื่อให้มารดาหลังคลอดมี เวลาพักผ่อนมากขึ้นนอกจากนี้การแนะนำถึงแหล่งความรู้ต่างๆเช่นหนังสือตำราและเอกสารต่างๆก็เป็นสิ่ง สำคัญที่จะช่วยให้สตรีหลังคลอดและสมาชิกในครอบครัวได้ทบทวนและเพิ่มเติมความรู้ก่อให้เกิดความมั่นใจใน การปฏิบัติตัวหลังคลอดและการดูแลทารกมากขึ้น

2.2 สนับสนุนให้สามีพูดคุยให้กำลังใจเพื่อช่วยให้มารดาหลังคลอดเกิดความมั่นใจและกระตือรือร้นที่จะปรับ บทบาทของตนเองเข้าสู่การเป็น “มารดา” และเป็น “ภรรยา” ที่ดีของทารกและสามีได้ด้วยดี

2.3 การแนะนำเรื่องการวางแผนครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะช่วยให้ครอบครัวได้จัดวางแผนดำเนินชีวิตใน ครอบครัวเพื่อป้องกันการเกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่อาจจะเกิดตามมา

3. **Letting-go phase** ระยะเวลาที่แสดงบทบาทได้ดีเป็นช่วงต่อเนื่องจาก Taking-hold phase ระยะเวลาเริ่มตั้งแต ่วันที่ 10 หลังคลอดเป็นต้นไปซึ่งเป็นช่วงที่สตรีหลังคลอดและทารกกลับมาอยู่ที่บ้านผู้ติดตามดูแลให้คำแนะนำ ต่อเนื่องจากระยะที่อยู่โรงพยาบาลต้องชี้แนะแนวทางให้มารดาหลังคลอดและสามีได้ร่วมกันวางแผนการ ดำเนินชีวิตการปรับตัวเข้าสู่บทบาทใหม่และการมีสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นสมาชิกในครอบครัวแต่ละคนต่าง ก็ต้องมีพฤติกรรมพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependent behavior) ในระยะนี้มารดาหลังคลอดเริ่มมีความ ต้องการที่จะพบหรือพูดคุยกับบุคคลภายนอก

บทบาทของพยาบาล

พยาบาลจะต้องแนะนำให้มารดาหลังคลอดสามีและสมาชิกภายในครอบครัวสามารถปรับตัวและวางแผนการ ดำเนินชีวิตตามพัฒนาการของครอบครัวได้อย่างเหมาะสมช่วยประสานความสัมพันธ์ของสมาชิกให้แน่นแฟ้นยิ่ง ขึ้นเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสนับสนุนให้สมาชิกในครอบครัวได้พูดคุยทำความเข้าใจกันเช่น สามีอาจจะช่วยภรรยาดูแลทารกในบางโอกาสภรรยาก็ต้องแบ่งเวลาให้สามีทารกและบุตรคนแรกๆได้อย่าง ทัวถึงให้บุตรคนแรกได้ช่วยดูแลทารกโดยบิดาและมารดาต้องสนับสนุนให้กำลังใจบุตรคนแรกๆเพื่อป้องกันการ เกิดอิจฉาริษยาของบุตรคนแรกต่อทารกที่เกิดใหม่เป็นต้น

ภาวะที่มารดาเศร้าหลังคลอด(Postpartum blues หรือ baby blues)

พบในช่วง 10 วันแรกหลังคลอดถึงร้อยละ 80 (May & Mahimeister, 1994) โดยทั่วไปหญิงระยะหลังคลอดไม่ได้เตรียมตัวรับความรู้สึกเศร้าแต่ความรู้สึกนี้จะค่อยๆเกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจเนื่องมาจากปัจจัยหลายๆอย่างประกอบกันดังนี้คือ

1. มีการลดลงทันทีของฮอร์โมนเอสโตรเจนและโพรเจสเตอโรนในช่วง 72 ชั่วโมงแรกหลังคลอด
2. ผิดหวังเกี่ยวกับรูปร่างของตนเองในช่วงหลังคลอดเช่นหน้าท้องห้อยหย่อนยานรู้สึกเบื่อหน่ายคิดว่าตนเองมีรูปร่างที่ไม่น่าดูไม่เป็นที่ดึงดูดใจจากผู้อื่นและมักคิดว่าไม่สามารถทำรูปร่างให้เหมือนเดิมได้
3. มีความเครียดทางร่างกายเช่นอ่อนเพลียเจ็บแผลฝีเย็บปวดจากเต้านมคัดตึงเจ็บริดสีดวงทวาร
4. มีความเครียดด้านจิตใจในช่วงรับบทบาทการเป็นมารดาแต่ขณะเดียวกันก็ต้องคงไว้ซึ่งบทบาทการเป็นภรรยาที่ดี
5. มีความขัดแย้งระหว่างบุคคลเช่นมีความขัดแย้งระหว่างตนเองกับสามีกับสมาชิกคนอื่นๆภายในบ้านกับเพื่อนหรือเพื่อนบ้าน
6. รู้สึกถูกละเลยไม่ได้รับความสนใจเนื่องจากช่วงหลังคลอดบุคคลแวดล้อมจะแสดงความชื่นชมยินดีกับทารกมากกว่าที่จะแสดงความชื่นชมยินดีหรือสนใจหญิงระยะหลังคลอดทำให้หญิงระยะหลังคลอดมักมีความรู้สึกเศร้าและเสียใจ

อาการที่หญิงระยะหลังคลอดแสดงในภาวะเศร้าหลังคลอดคืออารมณ์เปลี่ยนแปลงง่ายมีความรู้สึกเศร้าร้องไห้โดยหาสาเหตุไม่ได้กระวนกระวายนอนไม่หลับไม่ยอมรับประทานอาหารสีหน้าเคร่งขรึมแววตาเลื่อนลอยเฉื่อยชาซึ่งอาการเหล่านี้มักพบในหญิงระยะหลังคลอดวันที่ 3 ร้อยละ 60 พบใน 10 วันแรกหลังคลอดแต่อาการเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะดีขึ้นเองและหายได้เองตามธรรมชาติมักเกิดภายใน 6 สัปดาห์หลังคลอดแต่อาจกลับมาเป็นอีกในช่วงปีแรกซึ่งถ้ากลับเป็นอีกแสดงให้เห็นว่าหญิงระยะหลังคลอดยังตอบสนองต่อการปรับตัวในการแสดงบทบาทมารดาให้เข้ากับชีวิตครอบครัวรวมทั้งการดูแลทารกได้ไม่ดีพอถ้าเกิดความรู้สึกเศร้าตั้งแต่ 2 สัปดาห์ขึ้นไปจะนำไปสู่ความรู้สึกหมดหวังและไม่สามารถเผชิญกับปัญหาในชีวิตประจำวันได้เรียกภาวะนี้ว่าภาวะซึมเศร้าหลังคลอด (Postpartum depression) พบได้ร้อยละ 10 ของหญิงระยะหลังคลอดครั้งแรกถ้าหญิงระยะหลังคลอดยังคงมีอาการนอนไม่หลับร้องไห้มากเกินไปไม่ตอบสนองต่อความรู้สึกใดๆ และ/หรือขาดการติดต่อกับสังคมเป็นสัญญาณเตือนว่าหญิงระยะหลังคลอดอาจเข้าสู่ภาวะโรคจิตหลังคลอด (Postpartum psychosis) ซึ่งมักเกิดภาวะเช่นนี้น้อยมากระยะเวลาที่เริ่มเข้าสู่ภาวะโรคจิตหลังคลอดมักเป็นตั้งแต่หลังคลอดวันที่ 4 เป็นต้นไปในขณะที่ภาวะเศร้าหลังคลอดมักเกิดขึ้นภายใน 72 ชั่วโมงสามี่ของหญิงระยะหลังคลอดอาจมีอาการเศร้าหลังคลอด (Baby blues) เกิดขึ้นได้แต่คงไม่ใช่สาเหตุจากระดับฮอร์โมนในร่างกายเปลี่ยนแปลงไปอาจเกิดจากการพักผ่อนไม่เพียงพอกังวลเกี่ยวกับภาวะเศรษฐกิจในครอบครัวซึ่งต้องมียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นรู้สึกไม่มั่นคงในการสวมบทบาทบิดาและมีความยากในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับภรรยาหลังจากคลอดทารกแล้วดังนั้นการตอบสนองของสามีของหญิงระยะหลังคลอดต่อหญิงระยะหลังคลอดนอกจากจะขึ้นกับการได้เข้าร่วมกระบวนการคลอดของภรรยาแล้วยังต้องขึ้นกับบุคลิกภาพความพร้อมที่จะเป็นบิดาและความสัมพันธ์กับภรรยาซึ่งทำให้ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อภรรยาและทารกนอกจากนี้การได้เข้าเยี่ยมภรรยาและทารกโดยไม่มีกฎเกณฑ์ของโรงพยาบาลมากนักจะเปิดโอกาสให้สามีได้ใกล้ชิดภรรยาและทารกทำให้สามารถแสดงความรักและความผูกพันต่อกันได้เร็วขึ้นและส่งเสริมให้ภรรยาปรับตัวต่อภาวะเศร้าหลังคลอดได้ดีขึ้นการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของหญิงระยะหลังคลอด (Change in body image) โดยทั่วไปหญิงระยะหลังคลอดมักดีใจและพอใจกับหน้าท้องที่ยุบลงหลังคลอดทารกแล้วและคาดหวังว่ารูปร่างของตนเองจะกลับคืนสู่สภาพเหมือนตอนไม่ตั้งครรภ์แต่เมื่อ 1 - 2 เดือนผ่านไปแล้วกล้ามเนื้อหน้าท้องก็ยังคงหย่อนยานไม่กระชับไม่เข้ารูปอีกทั้งน้ำหนักตัวที่เพิ่มขึ้นจากการตั้งครรภ์ก็ยังคงลดลงไม่

เป็นที่พึงพอใจทำให้สวมเสื้อผ้าที่มีอยู่ก่อนตั้งครรถ์ไม่ได้และยังมีความรู้สึกว่ารูปร่างเหมือนหญิงตั้งครรถ์ที่มีอายุครรถ์หลายเดือนทำให้เกิดความกังวลว่าทรวงรูปร่างจะกลับสู่สภาพเหมือนตอนไม่ตั้งครรถ์หรือไม่ บุคคลที่มีผลกระทบต่อภาพลักษณ์ที่เปลี่ยนไปของหญิงระยะหลังคลอดมากที่สุดคือสามีของหญิงระยะหลังคลอดนั่นเองถ้าสามีของหญิงระยะหลังคลอดเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของภรรยาคือว่าจะต้องใช้เวลาระยะหนึ่งซึ่งอาจกินเวลาเป็นปีก็ได้ในการปรับปรุงรูปร่างให้กลับเข้าที่โดยให้กำลังใจไม่พุดจาให้กระทบกระเทือนในเรื่องรูปร่างที่ยังไม่เข้ารูปก็จะทำให้หญิงระยะหลังคลอดรู้สึกมีความสุขมากขึ้นกับรูปร่างของตนเองและมีภาพลักษณ์ที่เป็นไปในทางบวกถึงแม้จะรู้ว่าปฏิบัติได้ยากก็ตามที่ทั้งนี้เพราะเมื่อคลอดทารกออกมาแล้วหญิงระยะหลังคลอดก็ต้องใช้เวลาทั้งกลางวันและกลางคืนในการปรับแบบแผนความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันให้เข้ากับแบบแผนความเป็นอยู่ของทารกประกอบกับร่างกายก็ยังอ่อนล้าทำให้เป็นอุปสรรคต่อการลดน้ำหนักและรู้สึกว่าตนเองขาดการควบคุมหรือขาดความสามารถที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นสำหรับหญิงที่คลอดทางช่องคลอดอาจกลัวว่าช่องคลอดไม่กระชับอาจเกิดปัญหาเวลาร่วมเพศกับสามี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่อาจมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของหญิงระยะหลังคลอดก็คือในช่วง 2 – 3 สัปดาห์แรกที่กลับจากโรงพยาบาลไปอยู่ที่บ้านซึ่งเป็นช่วงที่ร่างกายยังอ่อนเพลียไม่สุขสบายจากการปวดมดลูกเจ็บแผลฝีเย็บเจ็บหัวนมคัดเต้านมและรู้สึกรำคาญที่มีน้ำนมไหลซึมออกมาเปื้อนเสื้อผ้าทำให้มีผลกระทบต่อการบริหารร่างกายเพื่อให้รูปร่างกระชับเข้ารูปและถ้ายังมีความคาดหวังว่ารูปร่างของตนเองจะต้องเข้ารูปเต็มเร็วที่สุดก็จะทำให้มีความเครียดมากขึ้นส่วนอาการอื่นที่อาจเกิดขึ้นก็คืออาการผมร่วงซึ่งอาจเกิดติดต่อกันหลายเดือนจะเห็นว่าทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นความยากลำบากที่หญิงระยะหลังคลอดต้องเผชิญและต้องใช้พลังงานมากขึ้นอีกเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของทารกและสามีหรือสมาชิกคนอื่นๆภายในบ้านซึ่งส่งผลให้ภาพลักษณ์ของหญิงระยะหลังคลอดเป็นไปในทางลบมากขึ้น

การประสบความสำเร็จในบทบาทการเป็นมารดาหรือบิดา (Role attainment) เป็นกระบวนการซึ่งมารดาหรือบิดาเรียนรู้บทบาทการเป็นมารดาหรือบิดาและรับบทบาทนี้ได้อย่างสบายโดยมีการปรับเปลี่ยนบทบาท 4 ขั้นตอน (Mercer, 1985) คือ

1. ระยะที่คาดหวังไว้ (The anticipatory stage) จะเริ่มในช่วงตั้งครรถ์โดยคู่สามีภรรยาจะเป็นผู้เลือกแพทย์ผดุงครรภ์สถานที่คลอดเข้ากลุ่มทำกิจกรรมเพื่อเตรียมตัวสำหรับการคลอดและเสาะหาตัวอย่างเพื่อเรียนรู้ที่จะให้ประสบความสำเร็จในบทบาทการเป็นมารดาหรือบิดา
2. ระยะหาข้อมูล (The formal stage) เริ่มตั้งแต่คลอดไปจนกระทั่ง 6 – 8 สัปดาห์หลังคลอด (Mercer, 1990) เป็นช่วงที่คู่สามีภรรยาได้รับคำแนะนำชี้แนะจากบุคคลอื่นๆเช่นเจ้าหน้าที่ที่มสุขภาพเพื่อนสนิทบิดามารดาของตนเองส่วนมากพัฒนาของคู่สามีภรรยาในช่วงนี้คือทำความคุ้นเคยกับทารกเพื่อสานต่อกิจกรรมความเป็นมารดาบิดา
3. ระยะเป็นกันเองกับทารก (The informal stage) เริ่มหลังจากมารดาบิดาเรียนรู้การตอบสนองที่เหมาะสมต่อพฤติกรรมหรือการแสดงออกของทารกแล้วเริ่มตอบสนองความต้องการของทารกซึ่งในลักษณะแตกต่างเป็นของตนเองมากกว่าที่จะปฏิบัติตามตำราหรือเจ้าหน้าที่ที่มสุขภาพ
4. ระยะของการเป็นมารดาบิดาอย่างสมบูรณ์ (The personal stage) เริ่มเมื่อมารดาบิดารู้สึกเข้ากับบทบาทการเป็นมารดาหรือบิดาได้ดีสนิทสนมกับทารกมองทารกว่าเป็นจุดศูนย์กลางของครอบครัวและตระหนักถึงบทบาทการเป็นมารดาบิดาอยู่ภายในใจซึ่งหมายถึงมารดาบิดายอมรับบทบาทการเป็นมารดาบิดาและรู้สึกรับบทบาทนี้ได้เป็นอย่างดีระยะเวลาที่มารดาบิดาจะประสบความสำเร็จในบทบาทการเป็นมารดาบิดามีตัวแปรต่างกันแต่มารดาบิดาส่วนมากจะรู้สึกว่าประสบความสำเร็จเมื่อทารกอายุประมาณ 4 เดือน (Mercer, 1986) จะเห็นว่าภายหลังคลอดแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและจิตใจเป็นไปโดยปกติตามธรรมชาติแต่ก็ยัง

สิ่งนี้อาจทำให้เกิดความผิดปกติได้นับแต่ความผิดปกติที่เกิดขึ้นระหว่างการตั้งครรภ์ระหว่างคลอดและภายหลังคลอดถ้ามารดาหลังคลอดปฏิบัติตนหรือได้รับการดูแลช่วยเหลือในระยะต่างๆไม่เหมาะสมประกอบกับมารดาและครอบครัวต้องปรับตัวให้เข้ากับโครงสร้างของครอบครัวที่มีสมาชิกเพิ่มขึ้นใหม่แต่ถ้าไม่มีการเตรียมพร้อมในการแสดงบทบาทการเป็นบิดามารดาที่ต้องรับผิดชอบต่อทารกโดยตรงอาจก่อให้เกิดปัญหาตามมาได้ทำให้การพยาบาลมารดาในระยะหลังคลอดมีผลต่อการฟื้นฟูสภาพให้เข้าสู่ภาวะเหมือนตอนไม่ตั้งครรภ์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองความต้องการของมารดาในระยะหลังคลอดแต่ละบุคคลให้ได้รับการดูแลที่เหมาะสมดังนั้นพยาบาลต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังคลอดทั้งด้านร่างกายและจิตใจเพื่อเป็นแนวทางในด้านการพยาบาลและการช่วยเหลือแก้ไขปัญหานั้นที่อาจจะเกิดขึ้นตลอดจนให้คำแนะนำแก่มารดาและครอบครัวได้อย่างเหมาะสม

การประเมินสุขภาพอนามัยของมารดา-ทารกในระยะหลังคลอด

การประเมินมารดา-ทารกควรครอบคลุมในทุกระยะของการตั้งครรภ์ตั้งแต่ก่อนตั้งครรภ์ระยะตั้งครรภ์ระยะคลอดและหลังคลอดที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของร่างกายจิตใจในระยะหลังคลอดเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานการวินิจฉัยและให้การพยาบาลต่อไปการประเมินควรทำให้เป็นระบบระเบียบได้ข้อมูลครบถ้วนสมบูรณ์โดยอาจใช้ 12 B มาเป็นแนวทางคือ

1. Background
2. Body Condition
3. Body Temperature and Blood Pressure
4. Breast & Lactation
5. Belly & Fundus
6. Bladder
7. Bleeding & Lochia
8. Bottom
9. Bowel Movement
10. Blues
11. Baby
12. Bonding & Attachment

1. Background ศึกษาถึงภูมิหลังของมารดาสิ่งที่จะต้องประเมิน

- 1.1 ด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยซักประวัติเกี่ยวกับชื่ออายุของมารดารายได้ของครอบครัวสถานภาพสมรส ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวสิ่งแวดล้อมความเชื่อของมารดาและบุคคลในครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตัวของมารดาและการเลี้ยงดูทารกรวมทั้งบุคคลที่ช่วยเหลือประคับประคองมารดาในระยะหลังคลอด
- 1.2 การตั้งครรภ์เกี่ยวกับประวัติตั้งครรภ์ครั้งก่อนและรวมทั้งความเจ็บป่วยและภาวะผิดปกติจำนวนครั้งของการตั้งครรภ์อายุครรภ์ประวัติการตั้งครรภ์ปัจจุบันรวมทั้งความเจ็บป่วยและภาวะผิดปกติที่เกิดขึ้นสาเหตุที่ต้องประเมินสิ่งเหล่านี้เนื่องจากการตั้งครรภ์การคลอดและหลังคลอดทั้งครรภ์ก่อนและครรภ์ปัจจุบันตลอดจนการเลี้ยงดูบุตรคนก่อนๆอาจมีผลหรือมีอิทธิพลต่อมารดาและทารกเช่นการแตกของถุงน้ำทูนหัวถ้าแตกก่อนคลอดเป็นระยะเวลานานอาจทำให้มารดาและทารกเสี่ยงต่อการติดเชื้อหรือในครรภ์ก่อนๆถ้ามารดาเคยมีการติดเชื้อหรือมีการอักเสบของเต้านมในครรภ์ก็อาจมีการติดเชื้อซ้ำได้เป็นต้น

1.3 การคลอດเกี่ยวกับวันเวลาที่เด็กเกิดระยะและชนิดของการคลอດการเสียเลือดในระยะคลอດการแตกของ
ถุงน้ำทวนหัวการฉีกขาดของเยื่อรับการได้รับยาในระยะคลอດภาวะแทรกซ้อนและความผิดปกติในระยะคลอດ
ตั้งครรภ์ก่อนและครรภ์ปัจจุบัน

1.4 ภาวะแทรกซ้อนในระยะหลังคลอດครรภ์ก่อนๆเช่นเต้านมอักเสบตกลือดติดเชื่อเป็นต้น

1.5 บุตรคนก่อนๆเช่นการเลี้ยงดูชนิดของนมที่ใช้เลี้ยงทารกความเจ็บป่วยที่เกิดกับบุตรเป็นต้น

2. Body Conditionประเมินภาวะร่างกายทั่วไป

2.1 ภาวะซีดประเมินจากเยื่อตาเล็บและระดับ Hb, Hct (ถ้าเสียเลือดมาก) เนื่องจากการคลอດทางช่อง
คลอດจะเสียเลือดประมาณ 300 – 400 มล. ในระยะหลังคลอດร่างกายจะปรับตัวกลับสู่สภาพเดิมอย่าง
รวดเร็วถ้ามารดามีภาวะซีดมากอาจมีการเสียเลือดและอาจเกิดภาวะช็อคได้

2.2 การเคลื่อนไหวร่างกายการลุกจากเตียงเร็วหลังคลอດจะช่วยส่งเสริมสุขภาพกระตุ้นการไหลเวียนเลือด
โอกาสที่จะเกิดภาวะแทรกซ้อนเนื่องจากหลอดเลือดดำอักเสบหรือหลอดเลือดดำอุดตันลดลงส่งเสริมการ
ทำงานของกระเพาะปัสสาวะและลำไส้ลดโอกาสที่จะเกิดภาวะแทรกซ้อนจากการสวนปัสสาวะและป้องกัน
อาการท้องผูก

2.3 การอักเสบของหลอดเลือดดำและการอุดตันของหลอดเลือด (Thrombophlebitis & Thromboembolic
disease) ที่บริเวณขาอาการที่อาจสังเกตเห็นคือบริเวณน่องมีบวมร้อนรู้สึกเจ็บและหนักทดสอบโดยการดัน
ปลายเท้าเข้าหาลำตัวให้น่องตึงกล้ามเนื้อจะกดหลอดเลือดทำให้รู้สึกปวดถ้ามีอาการเช่นนี้แสดงว่า Homan's
sign ได้ผลบวก

2.4 ความต้องการพักผ่อนระยะหลังคลอດใหม่ๆมารดามักมีอาการอ่อนเพลียจากการสูญเสียพลังงานในขณะ
คลอດทำให้มารดาอาจหลับเป็นส่วนใหญ่ซึ่งถ้ามารดาพักผ่อนไม่เพียงพออาจมีผลกระทบต่อภาวะทางด้าน
จิตใจและทำให้ร่างกายอ่อนเพลียมากขึ้น

2.5 ความต้องการอาหารและน้ำในระยะหลังคลอດมารดาอาจมีการขาดน้ำ (Dehydration)

เนื่องจากระยะคลอດมารดาได้รับน้ำน้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าระยะคลอດยาวนานและอาจเสียเลือดหรือน้ำ
มากทำให้หลังคลอດมารดามักรู้สึกหิวและกระหายน้ำมีความอยากอาหารและดื่มน้ำมากซึ่งประมาณ 8 – 14
วันหลังคลอດระดับน้ำของร่างกายจะกลับคืนสู่สภาพเดิมเหมือนก่อนตั้งครรภ์

2.6 ความสะอาดของร่างกายในระยะหลังคลอດร่างกายของมารดาจะขับน้ำออกทางผิวหนังจำนวนมากทำให้
มารดาหลังคลอດรู้สึกรำคาญไม่สุขสบายเนื่องจากมีเหงื่อออกมากมีน้ำคาวปลาและน้ำนมไหลตลอดเวลาจึงควร
มีการทำความสะอาดร่างกายให้แก่มารดาหลังคลอດ

2.7 น้ำหนักระหว่างวันที่ 3 – 5 หลังคลอດร่างกายของมารดาจะมีการขับปัสสาวะและเหงื่อมากน้ำหนักของ
มารดาหลังคลอດอาจลดลงประมาณ 2 – 2.5 กิโลกรัมเนื่องจากการคั่งของน้ำที่เกิดขึ้นระหว่างตั้งครรภ์ลดลง
ปกติน้ำหนักของมารดาจะลดลงประมาณเท่ากับน้ำหนักก่อนตั้งครรภ์ในปลายสัปดาห์ที่ 6 – 8 แต่ถ้าน้ำหนัก
ของมารดาลดลงเล็กน้อยหรือไม่ลดอาจเนื่องจากมีน้ำคั่งมดลูกไม่เข้าอู่หรือรับประทานอาหารไม่ถูกต้องนิสัย
การรับประทานอาหารไม่ดีหรือถ้าน้ำหนักของมารดาลดลงมากอาจเนื่องจากอดอาหารเกินไปทำให้ขาด
สารอาหารจนเป็นผลเสียต่อสุขภาพของมารดาและการให้นมบุตร

3. Body Temperature and blood pressureสัญญาณชีพ

3.1 อุณหภูมิในระยะหลังคลอດมารดาอาจมีอุณหภูมิร่างกายสูงขึ้นเล็กน้อยไม่เกิน 38°Cหลัง24 ชั่วโมงไปแล้ว
หรืออุณหภูมิคงสูงอยู่ถึง 2 วันอาจเกิดจากการติดเชื้ออาการผิดปกติที่มักเกิดขึ้นในระยะหลังคลอດส่วนใหญ่
เกิดจากการอักเสบของมดลูกเต้านมช่องทางเดินปัสสาวะและช่องทางเดินหายใจส่วนการคัดตั้งของเต้านมนั้น

ปกติจะไม่เป็นสาเหตุให้อุณหภูมิของร่างกายเพิ่มสูงขึ้นยกเว้นรายที่มีการคัดตึงมาก ๆ อุณหภูมิสูงขึ้นทันทีทันใด ถึง 38.3°C (100°F) หรือมากกว่ามักมีสาเหตุจากการอักเสบของเต้านมมากกว่าที่จะเกิดจากการคัดตึง

3.2 ซีพจรในระยะหลังคลอดมารดาจะมีซีพจรในอัตราปกติแต่บางรายซีพจรอาจเต้นช้าอาจเกิดจากการมี ปริมาณการไหลเวียนของเลือดลดลงซึ่งถือว่าเป็นภาวะปกติเรียกว่า puerperalbradycardia จะหายไปภายใน 10 วันหรือมารดาหลังคลอดบางรายอาจมีอัตราการเต้นของซีพจรเพิ่มขึ้นซึ่งมักเกิดในรายที่ระยะคลอด ยาวนานคลอดยากเสียเลือดมากหรืออาจเนื่องมาจากการตี้นเต้นวิตกกังวลหรือมีความผิดปกติของหัวใจส่วนมารดาใน รายที่มีอัตราการเต้นของซีพจรเกินกว่า 100 ครั้ง/นาทีอาจเป็นข้อบ่งชี้ของการติดเชื้อหรือการตกเลือดหลัง คลอดระยะหลัง(Delayed postpartal hemorrhage)

3.3 หายใจในระยะหลังคลอดมารดาหายใจได้สะดวกขึ้นและเป็นปกติแต่ถ้ามารดาหายใจเร็วหรือหายใจ ผิดปกติอาจเกิดจากโรคของระบบทางเดินหายใจ

3.4 ความดันเลือดในระยะหลังคลอดจะมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยควรมีการประเมินดังนี้

- ถ้าความดันเลือด Systolic ลดลงถึง 20 มิลลิเมตรปรอทหรือมากกว่าเมื่อเปลี่ยนจากท่านอนหงายไปเป็นท่า นิ่งมักจะเกิดจากระบบหัวใจและหลอดเลือดขาดการชดเชยของเลือดที่ไหลเวียนชั่วคราว
- ถ้าความดันเลือดลดลงโดยไม่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนท่าอาจเกิดจากการเสียเลือด
- ถ้าความดันเลือด Systolic เพิ่มมากกว่า 30 มิลลิเมตรปรอท Diastolic เพิ่มมากกว่า 15 มิลลิเมตรปรอท โดยเฉพาะอย่างยิ่งร่วมกับอาการปวดศีรษะหรือตาพร่ามัวอาจเกิดจากภาวะครรภ์เป็นพิษหรือโรคไตหรือบาง รายความดันเลือดสูงอาจเกิดจากความวิตกกังวล

4. Breast and Lactation เต้านมและการหลั่งน้ำนม

สิ่งที่ต้องประเมินคือ - เต้านมห้วนนม

- การหลั่งน้ำนม
- ชนิดของน้ำนม

การประเมินควรคลำเต้านมตรวจดูความร้อนอาการบวมคัดตึงและการบวมของท่อน้ำนมซึ่งปกติจะเริ่มบริเวณบน ด้านนอกควรถามมารดาว่ามีอาการกดเจ็บหรืออาการเจ็บหรือแปล่าถ้ามีควรทำอย่างระมัดระวังตรวจดูหัวนมว่า แยกแตกเจ็บหรือแปล่าตรวจดูหัวนมว่าบวมหรือไม่โดยวางนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ระหว่างรอยต่อของหัวนมกับลาน นมกดลงเล็กน้อยแล้วบีบนิ้วเข้าหากัน(Waller's test) ถ้านิ้วจับหัวนมได้แสดงว่าหัวนมยาวพอที่ทารกจะดูดได้ แต่ถ้าวางนิ้วลงไปควรจะดึงขึ้นมาเบาๆหลายๆครั้งมารดาที่ไม่ได้ให้บุตรดูดนมตนเองโอกาสที่จะเกิดเต้านม อักเสบพบได้น้อย

- ระยะ 2 สัปดาห์หลังคลอดอาจมีอาการคัดตึงกดเจ็บเล็กน้อยอาจมีน้ำนมออกมามากเล็กน้อยขนาดเต้านมเท่ากับ เวลาตั้งครรภ์
- ระยะ 2 – 3 วันหลังคลอดเริ่มมีอาการคัดตึงเนื่องจากการคั่งของน้ำเหลืองและเลือดเต้านมแข็งกดเจ็บหัวนม อาจแข็งตึงและมีสีแดงมากขึ้นถ้าให้บุตรดูดนมจะมีการหลั่งของน้ำนมเหลืองมากขึ้น
- ระยะ 4 – 7 วันจะมีการผลิตน้ำนมมากขึ้นภายใน 3 – 5 วันจะค่อยๆเปลี่ยนจากน้ำนมเหลืองไปเป็นน้ำนม ก่อนน้ำนมแท้ อาจมีอาการคัดตึงเต้านมถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้อง
- ระยะ 8 วันขึ้นไปน้ำนมจะเพิ่มมาจากการดูดของทารกนอกจากการคัดตึงที่เกิดจากการคั่งของเลือดและ น้ำเหลืองหรือมีการคั่งของน้ำนมแล้ว

อาจเกิดการอักเสบอย่างเฉียบพลัน (Acute mammary cellulitis) ในรายที่หัวนมแตกหรือแยกหรืออาจเกิด ต่อมน้ำนมอักเสบอย่างเฉียบพลัน (Acute mammary adenitis) เนื่องจากทารกนำเชื้อเข้าไปทางท่อน้ำนม

5. Belly and Fundus หน้าท้องและยอดมดลูก

5.1 กล้ามเนื้อเร็คทัสและผนังหน้าท้องในระยะหลังคลอดกล้ามเนื้อเร็คทัสจะหดตัวลงแต่ยังแยกออกจากกันซึ่งในระยะแรกหลังคลอดผนังหน้าท้องจะอ่อนนุ่มและปวดเปื่อยเมื่ออยู่ในท่ายืนกล้ามเนื้อหน้าท้องจะยังไม่สามารถพยุงอวัยวะภายในช่องท้องได้เต็มที่หน้าท้องจะยื่นออกมาการกลับคืนสู่สภาพเดิมของกล้ามเนื้อหน้าท้องต้องใช้เวลาประมาณ 2 – 3 เดือนแต่ถ้ากล้ามเนื้อหน้าท้องมีความตึงตัวไม่ดีหรือกล้ามเนื้อหย่อนอาจทำให้มารดามีอาการปวดหลังอย่างรุนแรงในการตั้งครรภ์ต่อไป

การตรวจการแยกของกล้ามเนื้อหน้าท้อง (Abdominal rectus muscle) กล้ามเนื้อเร็คทัสจะอยู่ในลักษณะคู่ขนานกันตรงกึ่งกลางของหน้าท้องเมื่อตั้งครรภ์จะถูกยืดขยายตัวหลังทารกเกิดจะหดตัวลงแต่แยกจากกันหลังจากตรวจมดลูกแล้วจึงควรตรวจ Diastasis recti ดูระดับการแยกของกล้ามเนื้อเพื่อให้คำแนะนำในการบริหารร่างกายวิธีตรวจทำดังนี้

1. ให้มารดานอนหงายราบไม่หนุนหมอนผู้ตรวจวางปลายนิ้วเรียงชิดกันต่ำกว่าสะดือเล็กน้อยให้มารดายกศีรษะคางชิดอกยื่นคางออกมาให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้มือทั้งสองวางแนบชิดลำตัวไม่เกาะเตียงหรือสิ่งใดๆ สำหรับพยุงตัวทั้งสองเพื่อให้กล้ามเนื้อท้องตึงเต็มที่
2. ขณะมารดา ยกศีรษะให้คางชิดอกผู้ตรวจกดปลายนิ้วมือเบาๆเข้าไปในช่องท้องจะรู้สึกว่กล้ามเนื้อหน้าท้องเป็นแผ่น 2 ข้างมาพบกันตรงกึ่งกลางถ้ากล้ามเนื้อหน้าท้องมีความตึงตัวเพียงพอที่จะมาชิดกันได้เมื่อกดปลายนิ้วลงไปจะรู้สึกว่ามีแรงต้านวัดระยะระหว่างกล้ามเนื้อเร็คทัสทั้งสองข้างขณะที่มีการหดตัวประเมินออกมาเป็นนิ้วมือ (Fingerbreadth) ถ้ามีมากกว่า
3. นิ้วมือควรให้การดูแลเป็นพิเศษนอกจากประเมินระดับการแยกของกล้ามเนื้อหน้าท้องแล้วควรนำผลที่วัดได้มาพิจารณาประกอบการแนะนำการบริหารกล้ามเนื้อหน้าท้องให้เหมาะสมแก่มารดาแต่ละรายเพื่อช่วยให้กล้ามเนื้อหน้าท้องแข็งแรงกลับสู่สภาพเดิมได้ดีส่วนสีของ Striae gravidarum จะจางลงใน 6 สัปดาห์หลังคลอดและ Lineanigra จะหายไป

5.2 มดลูกจะต้องประเมินระดับยอดมดลูกการหดตัวของมดลูกตำแหน่งและอาการปวดมดลูก 24 ชั่วโมงหลังคลอดมดลูกจะเริ่มกระบวนการกลับคืนสู่สภาพเดิมยอดมดลูกจะอยู่ระดับสะดือมีความตึงตัวดีแข็งถ้าขนาดคลึงกล้ามเนื้อมดลูกจะมีการหดตัวแรงและสม่ำเสมอตำแหน่งอยู่ตรงกลางถ้าเอียงไปข้างขวาอาจเนื่องจากกระเพาะปัสสาวะเต็มถ้าคลำมดลูกจะรู้สึกเจ็บเล็กน้อยซึ่งถ้ามดลูกหดตัวไม่ดีแรงกดบนหลอดเลือดบริเวณที่รกลอกตัวไม่เพียงพออาจเกิดการตกเลือดหลังคลอดการวัดขนาดความสูงของยอดมดลูกควรวัดหลัง 12 ชั่วโมงไปแล้วโดยอาจใช้สายวัดหรือไม้บรรทัดวัดออกมาเป็นนิ้วฟุตหรือบางแห่งอาจใช้เพียงนิ้วมือวัดว่าส่วนยอดมดลูกอยู่สูงหรือต่ำกว่าสะดือกี่นิ้วมือก่อนวัดควรให้มารดาถ่ายปัสสาวะก่อนเพื่อให้แน่ใจว่ากระเพาะปัสสาวะไม่เต็มซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้มดลูกหดตัวไม่ดีการตรวจให้มารดานอนหงายไม่หนุนหมอนชันเข้าขึ้นเล็กน้อยการวัดใช้มือหนึ่งวางตรงส่วนล่างของมดลูกเพื่อประคองไว้อีกมือหนึ่งวางตรงยอดมดลูกคลึงเบาๆแล้วใช้นิ้วมือวัดดูว่ายอดมดลูกอยู่ระดับใดกับสะดือสูงหรือต่ำกว่าสะดือกี่นิ้วถ้าใช้สายวัดหรือไม้บรรทัดวัดให้วัดจากขอบบนด้านบนของกระดูกหัวเหน่าไปยังส่วนยอดมดลูกซึ่งระดับของยอดมดลูกจะลดลงทุกวันนอกจากนี้ควรสังเกตอาการปวดมดลูกเพื่อพิจารณาให้การช่วยเหลือต่อไปการลดระดับของมดลูกจะเป็นดังนี้

-2 - 3 วันหลังคลอดระดับยอดมดลูกจะลดขนาดประมาณ ½ - 1 นิ้วต่อวันการดูนมของทารกและการหลั่งออกซิโทซินจะกระตุ้นการหดตัวของมดลูกถ้าคลำมดลูกจะรู้สึกเจ็บ

-4 - 7 วันหลังคลอดในปลายสัปดาห์แรกจะคลำยอดมดลูกได้ตรงระดับหัวเหน่าไม่รู้สึกถึงการหดตัวของมดลูกอีกต่อไปแต่ถ้าคลำมดลูกรู้สึกเจ็บปานกลางหรือมากอาจเนื่องจากการอักเสบของเยื่อบุมดลูก

- 8 - 14 วันหลังคลอดจะคลำมดลูกไม่ได้ทางหน้าท้องแต่ถ้าคลำพบมดลูกทางหน้าท้องหรือมดลูกไม่ลดขนาดหรือมดลูกไม่เข้าอู่อาจเป็นข้อบ่งชี้ถึงความผิดปกติของกระบวนการกลับคืนสู่สภาพเดิมซึ่งอาจทำให้เกิดการตก

เลือดในระยะหลัง (Late postpartum hemorrhage) หรือเกิดการติดเชื้อได้ 6 สัปดาห์หลังคลอดมดลูกจะอยู่ในตำแหน่งปกติคือคว่ำหน้าขนาดของมดลูกใหญ่กว่าก่อนตั้งครรภ์เล็กน้อย

6. Bladder กระเพาะปัสสาวะต้องประเมินเกี่ยวกับ

- การคั่งค้างของปัสสาวะ
- กระเพาะปัสสาวะเต็ม
- การขับถ่ายปัสสาวะ

ภายใน 24 ชั่วโมงหลังคลอดจะมีการยืดขยายของกระเพาะปัสสาวะมากความตึงตัวไม่ตีความจุเพิ่มขึ้นแต่การทำงานของประสาทที่ไปเลี้ยงลดลงจึงทำให้ความไวต่อแรงกดลดลงประกอบกับการบาดเจ็บและได้รับยาระงับความรู้สึกในระหว่างคลอดทำให้กระเพาะปัสสาวะเต็มซึ่งสังเกตได้จากมดลูกเอียงไปข้างขวาการที่กระเพาะปัสสาวะเต็มจะเบียดมดลูกทำให้อยู่ผิดตำแหน่งและขัดขวางการหดตัวของมดลูกเป็นสาเหตุให้มีการตกเลือดหลังคลอดนอกจากนี้สาเหตุที่ทำให้มารดาเกิดความผิดปกติของการขับปัสสาวะอาจเกิดจากความกลัวเจ็บภายในอุ้งเชิงกรานแผลฝีเย็บและบริเวณรอบๆรูเปิดของท่อปัสสาวะซึ่งมักมีอาการบวมซ้ำอาจรบกวนรีเฟล็กซ์การถ่ายปัสสาวะถ้าปัสสาวะน้อยกว่า 100 มล. ให้สงสัยว่ามีปัสสาวะคั่งค้างอยู่ซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้เกิดการอักเสบติดเชื้อของทางเดินปัสสาวะได้แต่ในมารดาหลังคลอดควรมีการขับถ่ายเป็นปกติ

ภายใน 4 – 7 วันหลังคลอดและการทำงานของระบบทางเดินปัสสาวะจะเป็นปกติภายใน 4 สัปดาห์หลังคลอดแต่ถ้ายังกลั้นปัสสาวะไม่อยู่โดยเฉพาะเมื่อยกของไอหัวเราะอาจเนื่องจากการบาดเจ็บของท่อปัสสาวะ

7. Bleeding & Lochia เลือดและน้ำคาวปลา

- 24 ชั่วโมงหลังคลอดสิ่งที่ขับออกมาทางช่องคลอดจะมีลักษณะเป็นเลือดสดมีสีแดงเข้มเรียกว่า Bleeding
- 2 – 3 วันหลังคลอดน้ำคาวปลามีสีแดงเรียกว่า Lochia rubra
- 4 – 9 วันหลังคลอดน้ำคาวปลาจะมีสีค่อยๆจางลงเป็นสีชมพูเรียกว่า Lochia serosa
- ประมาณวันที่ 10 หลังคลอดน้ำคาวปลาจะเป็นสีเหลืองหรือสีขาวเรียกว่า Lochia alba ซึ่งปกติอาจมีจนถึงประมาณ 2 – 6 สัปดาห์หลังคลอดหรือโดยเฉลี่ยประมาณ 21 วันน้ำคาวปลามีกลิ่นคล้ายกลิ่นเลือดสดๆมีจำนวนประมาณ 150 – 400 มล. ลักษณะการไหลของน้ำคาวปลาระยะแรกจะมากแล้วค่อยๆน้อยลงเรื่อยๆแต่ถ้าน้ำคาวปลามีลักษณะผิดปกติอาจเกิดจาก
  - ถ้ามีกลิ่นเหม็นอับอาจเนื่องจากการรักษาความสะอาดไม่ดี
  - ถ้ามีกลิ่นเหม็นเน่า (Foul lochia) อาจเกิดจากการติดเชื้อ
  - ถ้าน้ำคาวปลาเป็นสีแดงตลอดในระยะแรกๆหลังคลอด (Persistent red lochia)

อาจเกิดการตกเลือดจากเศษรกค้างส่วนการตกเลือดหลังคลอด 3 – 4 สัปดาห์อาจมีสาเหตุจากการติดเชื้อหรือ Subinvolution ของบริเวณที่รกลอกตัว

- ถ้าระยะ Lochia serosa หรือ Alba นานอาจเกิดจากเยื่อมดลูกอักเสบ (Endometritis) โดยเฉพาะถ้ามีไข้ปวดท้องและกดเจ็บในมารดาหลังคลอดน้ำคาวปลาจะหมดไปใน 6 สัปดาห์หลังคลอดและกลับสู่การมีประจำเดือนตามปกติมารดาที่ไม่ได้เลี้ยงบุตรด้วยตนเองประจำเดือนครั้งแรกจะมาประมาณ 7 – 9 สัปดาห์หลังคลอดแต่ถ้ามารดาที่เลี้ยงบุตรด้วยนมตนเองประจำเดือนครั้งแรกจะมาช้ากว่าทั้งนี้ขึ้นกับระยะเวลาที่เลี้ยงบุตรด้วยนมมารดาและความบ่อยในการให้บุตรดูดนม

8. Botton ฝีเย็บและทวารหนัก

สิ่งที่ต้องประเมิน

1. บริเวณแผลฝีเย็บ

- ลักษณะแผลฝีเย็บ

- อาการบวม

- อาการเจ็บ

2. บริเวณอวัยวะสืบพันธุ์ภายนอก

- ความผิดปกติที่อาจพบ

3. บริเวณทวารหนัก

- ริดสีดวงทวาร

- ความผิดปกติที่อาจพบ

เนื่องจากขณะคลอดมีการยืดขยายของฝีเย็บและเนื้อเยื่อบริเวณทวารหนักจึงทำให้มีการหย่อนของกล้ามเนื้อพื้นเชิงกรานและอาจมีริดสีดวงทวารหรือหลอดเลือดพองขดที่บริเวณอวัยวะสืบพันธุ์ภายนอกในระยะหลังคลอดจึงอาจมีอาการดังนี้

- 24 ชั่วโมงอาจมีอาการบวมและไม่สบายบริเวณแผลฝีเย็บที่เกิดจากการตัด (Episiotomy) หรือฉีกขาดขณะคลอด

- 2 – 3 วันการไหลเวียนของเลือดดีขึ้นริดสีดวงทวารและอาการบวมลดลงแต่จะมีอาการเจ็บแผลฝีเย็บมากที่เย็บแผลด้วยไหมจะตัดไหมประมาณวันที่ 5 หลังคลอด

- 8 – 14 วันความไม่สบายต่างๆจะลดลงอย่างมาก

- 6 สัปดาห์หลังคลอดความตึงตัวของกล้ามเนื้อบริเวณพื้นเชิงกรานดีขึ้นมากแผลฝีเย็บจะหายสนิทดีอาจเริ่มมีเพศสัมพันธ์ได้แต่ในมารดาหลังคลอดบางรายอาจมีอาการผิดปกติที่เกิดขึ้นที่บริเวณฝีเย็บและทวารหนักได้เช่น

- อาจเกิดการบวมเลือด (Hematoma) ในรายที่มีการฉีกขาดของหลอดเลือดดำที่ริดสีดวงทวารหรือมีการคั่งของเลือดที่แผลฝีเย็บซึ่งจะทำให้มารดารู้สึกไม่สบายอย่างมาก

- ถ้าแผลฝีเย็บแดงกจัดเจ็บหรือแผลฝีเย็บไม่ติดอาจเกิดจากการติดเชื้อเป็นต้นการประเมินแผลฝีเย็บใช้หลัก

REEDA

R = Redness แผลฝีเย็บมีสีแดงหรือไม่

E = Edema ลักษณะบวมหรือไม่

E = Echymosis ลักษณะช้ำเลือดหรือไม่

D = Discharge มีหนองไหลจากแผลหรือไม่

A = Approximate ลักษณะขอบแผลเสมอกันหรือไม่

9. Bowel Movement การทำงานของลำไส้ประเมินจากการขับถ่ายอุจจาระใน 24 ชั่วโมงหลังคลอดการเคลื่อนไหวของลำไส้ลดลงความตึงตัวก็ลดลงจนถึง 2 – 3 วันหลังคลอดการเคลื่อนไหวของลำไส้ดีขึ้นอาจมีท้องอืดหรือท้องผูกได้ทำให้มารดาหลังคลอดรู้สึกไม่สบายจากท้องผูกหรือปวดเวลาถ่ายอุจจาระโดยเฉพาะถ้ามีริดสีดวงทวารรุนแรงหรือได้รับบาดเจ็บบริเวณทวารหนักแต่ในรายปกติการทำงานของลำไส้จะดีขึ้นและการขับถ่ายอุจจาระเป็นปกติภายใน 4 – 7 วันหลังคลอดแต่ถ้ามีอาการผิดปกติเช่นกลิ่นอุจจาระไม่อยู่อาจเกิดรูรั่วระหว่างช่องคลอดกับทวารหนัก (Rectocele) เป็นต้น

10. Blues ภาวะด้านจิตใจการปรับตัวของมารดา

- ระยะที่พึ่งพามารดาจะมีพฤติกรรมแบบนี้ในระยะ 1 – 2 วันหลังคลอดโดยมุ่งที่ตนเองสนใจแต่ความต้องการสุขภาพและความสุขสบายของตนเองมีความต้องการพึ่งพาผู้อื่น

- ระยะระหว่างพึ่งพาและไม่พึ่งพาใช้เวลาประมาณ 10 วันมารดาพร้อมที่จะปรับวิถีชีวิตของตนเองสนใจตนเองน้อยลงและสนใจทารกมากขึ้นพึ่งพาตนเองมากขึ้น

- ระยะฟุ้งตนเองส่วนมากมักเป็นระยะที่มารดากลับบ้านแล้วได้ทำหน้าที่การเป็นมารดาได้มากแล้วแต่ในมารดาหลังคลอดบางรายปรับตัวไม่ได้อาจมีภาวะซึมเศร้าซึ่งอาจเกิดในระยะ 10 วันหลังคลอดส่วนมากจะเกิดในช่วง 3 – 4 วันหลังคลอดมารดาอาจมีอาการหงุดหงิดนอนไม่หลับเบื่ออาหารคลื่นไส้อาเจียนร้องไห้ไม่มีสาเหตุอ่อนเพลีย เป็นต้น

11. Baby ทารกมีการประเมินและตรวจร่างกายดังนี้

11.1 ศีรษะและใบหน้า

- ศีรษะดูการเกยกันของกระดูกศีรษะ (Molding) และอาจมีการบวมน้ำใต้หนังศีรษะ (Caput succeneum) มักพบในวันที่ 2 – 3 หลังคลอดอาจคงอยู่หลายสัปดาห์และจะหายไปเอง

- ใบหน้าตรวจดูว่าตาจุกมี Discharge หรือไม่มีปากแหว่งเพดานโหว่ลิ้นเป็นฝ้าหรือไม่การดูดกลืนปกติหรือไม่

11.2 การหายใจตรวจดูลักษณะการหายใจการเคลื่อนไหวของทรวงอกถ้าทารกหายใจไม่สม่ำเสมอหยุดหายใจบ่อยอาจมีความผิดปกติของระบบประสาทส่วนกลางหรือหายใจเข้าทารกอาจมีปัญหาท้องอืดได้

- 11.3 ผิวหนังปกติทารกเกิดใหม่จะมีผิวสีชมพูแต่ในระยะ 2 – 3 ชั่วโมงแรกหลังคลอดมือและเท้าอาจเขียวได้ แต่ถ้ามีเขียวทั่วตัวอาจมีปัญหาเกี่ยวกับปอดหรือหัวใจดูความตึงตัวของผิวหนังในทารกปกติจะมีผิวหนังเต่งตึง ไม่มีภาวะขาดน้ำหรือผื่น

- 11.4 สะดือตรวจดูว่าสะดือแห้งดีหรือไม่มีเลือดหรือหนองออกหรือไม่ซึ่งสะดืออาจมีเลือดออกได้ถ้าผูกสะดือไม่แน่นหรือมีการติดเชื้อถ้าบริเวณสะดือมีหนองและมีกลิ่นเหม็นโดยปกติสะดือทารกจะหลุดเองประมาณ 7 วันหลังคลอด

- 11.5 ทวารหนักตรวจดูการขับถ่ายอุจจาระของทารกในระยะแรกจะถ่ายขี้เทาแล้วจึงค่อยๆเปลี่ยนมาเป็นลักษณะของอุจจาระ แต่ถ้าทารกถ่ายอุจจาระไม่ได้ อาจเกิดจากไม่มีรูเปิดของทวารหนัก (Imperforate anus)

11.6 อวัยวะสืบพันธุ์และรูเปิดของท่อปัสสาวะ

- เพศหญิงลักษณะ Labia ปกติหรือไม่มี Discharge จากช่องคลอดหรือไม่ซึ่งอาจพบว่ามีเลือดออกทางช่องคลอดได้เล็กน้อยใน 3 – 4 วันหลังคลอด

- เพศชายตรวจดู Testes ลง Scrotum หรือไม่และมีรูเปิดของท่อปัสสาวะหรือไม่โดยสังเกตจากการขับถ่ายปัสสาวะของทารก

- 11.7 ลักษณะทั่วไปตรวจดูลักษณะทั่วไปของทารกเช่นการเคลื่อนไหวของร่างกายแขนขา มือเท้า ปกติหรือไม่ ตรวจดูความผิดปกติโดยทั่วไปของร่างกาย เป็นต้น

12. Bonding & Attachment

- 12.1 สัมพันธภาพระหว่างมารดา – ทารกในช่วงเวลาที่เหมาะสมจะเริ่มมีขบวนการสร้างสัมพันธภาพซึ่งแสดงออกโดยการปลอบกอดและพูดกับทารกเทคนิคการให้นมเหมาะสมประสานสายตารับสัมผัสทารก แต่ถ้าสัมพันธภาพล้มเหลวอาจประเมินจากน้ำหนักร่างกายเพิ่มไม่เหมาะสมร่างกายทารกสกปรกไม่ได้รับการดูแลด้านความสะอาดมีผื่นแดงจากผ้าอ้อม เป็นต้น

- 12.2 สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกของครอบครัวประเมินการปรับตัวของสมาชิกในครอบครัวกับบทบาทใหม่ในชีวิตประจำวันและกับทารกเกิดใหม่จะเห็นได้ว่าการประเมินมารดา – ทารกหลังคลอดมีความจำเป็นในการพยาบาลเมื่อได้ข้อมูลแล้วควรค้นหาภาวะแทรกซ้อนหรือภาวะผิดปกติที่อาจเกิดขึ้นทั้งมารดาและทารก เพื่อที่จะได้ให้การพยาบาลที่เหมาะสมและส่งเสริมให้มารดามีทักษะในการดูแลตนเองและทารกอย่างถูกต้องตลอดจนมีการส่งเสริมการปรับตัวของสมาชิกในครอบครัวได้

การพยาบาลมารดาหลังคลอด

ความสำคัญของการพยาบาลมารดาหลังคลอด

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของร่างกายจะเป็นไปโดยปกติธรรมดาแต่ก็มีภาวะอื่นอีกมากที่อาจทำให้เกิดความผิดปกติขึ้นได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจสาเหตุเนื่องมาจากตั้งแต่ในระยะตั้งครรภ์ไม่ได้ฝากครรภ์หรือปฏิบัติตัวไม่ถูกต้องในขณะตั้งครรภ์ในระยะคลอดได้รับการดูแลไม่ถูกต้องได้รับการช่วยเหลือไม่ถูกวิธีหรือแม้แต่ภายหลังคลอดมารดาอาจปรับตัวไม่ได้หรือปฏิบัติตัวไม่ถูกต้องทำให้เกิดภาวะแทรกซ้อนขึ้นได้คือการตกเลือดหลังคลอด (Postpartum Hemorrhage) หรือการติดเชื้อหลังคลอด (Puerperal Infection) และภาวะแทรกซ้อนทั้ง 2 อย่างก็เป็นสาเหตุการตายที่สำคัญในประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายรวมทั้งประเทศไทยด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในโรงพยาบาลที่ให้ผู้คลอดอยู่โรงพยาบาลในระยะสั้นๆ การดูแลมารดาหลังคลอดก็ยิ่งเพิ่มความสำคัญมากขึ้นและอีกประการหนึ่งคือพยาบาลจะได้เตรียมมารดาให้สามารถปรับตัวปรับใจให้รับบทบาทของการเป็นแม่รู้วิธีปฏิบัติตัวเองดูแลตัวเองได้ถูกต้องและปลอดภัยจาก

ภาวะแทรกซ้อนต่างๆ

วัตถุประสงค์การให้การพยาบาลมารดาหลังคลอด

1. เพื่อส่งเสริมให้มารดาได้รับความสุขสบายทั้งด้านร่างกายและจิตใจ
2. เพื่อกระตุ้นให้มารดาได้รับอาหารที่ถูกต้องพักผ่อนเพียงพอและมีการออกกำลังกายที่ถูกต้อง
3. เพื่อให้อวัยวะต่างๆ ที่เกี่ยวกับการคลอดกลับคืนสู่สภาพเดิม (Involution) ได้เร็วขึ้น
4. ช่วยป้องกันการอักเสบติดเชื้อที่จะเกิดขึ้นโดยเฉพาะกับเต้านมอวัยวะสืบพันธุ์ระบบปัสสาวะและโรคแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้นภายหลังคลอด
5. เพื่อส่งเสริมให้มารดามีความเชื่อมั่นในตนเองสามารถเลี้ยงดูบุตรได้ถูกต้องโดยเฉพาะการเลี้ยงดูบุตรด้วยนมมารดา
6. เพื่อส่งเสริมให้มารดารู้จักรักษาอนามัยส่วนบุคคลและสามารถแก้ไขปัญหาที่มีอยู่แล้วเท่าที่จะทำได้ทั้งสามารถช่วยให้ครอบครัวปรับตัวได้กับบทบาทใหม่
7. เพื่อส่งเสริมให้มารดาเข้าใจการวางแผนครอบครัวและเลือกใช้ชนิดการคุมกำเนิดได้อย่างเหมาะสม

การพยาบาลมารดาหลังคลอดแบ่งเป็น 2 ระยะคือ

1. การพยาบาลใน 24 ชั่วโมงแรกหลังคลอด
  - ในระยะ 2 ชั่วโมงแรกหลังคลอด
  - ในระยะหลัง 2 ชั่วโมง – 24 ชั่วโมงหลังคลอด
2. การพยาบาลหลัง 24 ชั่วโมงหลังคลอดหรือการพยาบาลมารดาประจำวัน

การพยาบาลในระยะ 2 ชั่วโมงแรกหลังคลอด

1. การป้องกันการตกเลือด

1.1 การตรวจมดลูกโดยการคลำและวัดระดับความสูงของมดลูกโดยปกติมดลูกจะหดตัวดีคือมีลักษณะกลมแข็งอยู่ที่ระดับสะดือหรือต่ำกว่าระดับสะดือเล็กน้อย แต่ถ้าคลำดูแล้วพบว่าระดับความสูงของมดลูกอยู่สูงกว่าระดับสะดือนุ่มและมีขนาดใหญ่ให้นึกว่าอาจมีก้อนเลือดอยู่ภายในโพรงมดลูกในรายเช่นนี้จะต้องคลำมดลูกให้แข็งตัวเต็มที่และจึงดันไล่ก้อนเลือดที่ค้างออกถ้าพบว่ามีก้อนเลือดและมีเลือดปนออกมาด้วยต้อง check vital signs และตรวจจำนวนเลือดที่ออกมาทั้งหมดแล้วรายงานแพทย์

การตรวจมดลูกในระยะแรกควรทำทุก 15 นาทีประมาณ 4 ครั้งต่อไปอาจห่างครั้งไปอีกคือทุก 30 นาที 2 ครั้งแต่ในรายที่มีเหตุส่งเสริมให้ตกเลือดง่ายควรเอาใจใส่สังเกตอาการและตรวจสภาพการหดตัวของมดลูกอย่างสม่ำเสมออาจแน่ใจว่าปลอดภัยเหตุส่งเสริมที่ทำให้ตกเลือดได้ง่ายได้แก่

1. ครรภ์แฝดน้ำ

2. ความดันโลหิตสูง
3. การตั้งครรภ์หลายๆครั้งการคลอดหลายๆครั้ง (Multipara,Grandmultipara)
4. ได้รับยาสลบ
5. คลอดในระยะที่ 1 และระยะที่ 2 ใช้เวลานานกว่าปกติ
6. มีภาวะแทรกซ้อนในระยะที่ 3 ของการคลอดเช่นรक्तค้างเศษรกเยื่อหุ้มรกค้างและได้รับการล้างรก
7. ความผิดปกติของเลือดการแข็งตัวของเลือด

1.2 ตรวจดูกระเพาะปัสสาวะถ้ากระเพาะปัสสาวะมีปัสสาวะอยู่เต็มจะคลำได้ก้อนยุบนี้มบริเวณเหนือหัวหน้าและมองเห็นเป็นลอนทางหน้าท้องในรายเช่นนี้ต้องให้มารดาถ่ายปัสสาวะออกแต่ถ้าถ่ายไม่ได้ต้องสวนปัสสาวะให้เพราะถ้ากระเพาะปัสสาวะเต็มจะขัดขวางการหดตัวของมดลูกเนื่องจากถ้ากระเพาะปัสสาวะเต็มกล้ามเนื้อกระเพาะปัสสาวะจะคลายตัวซึ่งทำให้กล้ามเนื้อมดลูกคลายตัวด้วยทั้งนี้เพราะเส้นใยประสาทที่มาเลี้ยงกระเพาะปัสสาวะและมดลูกมาจากรากประสาท (Nesve root) เดียวกัน

1.3 สังเกตจำนวนการเสียเลือดจากช่องคลอด (Blood Loss) จากผ้าซับเลือดที่ใส่ไว้ในระยะนี้จะมีเลือดออกได้เล็กน้อยทั้งนี้เนื่องจากมดลูกมีการหดตัวและคลายตัวเป็นพักๆจำนวนเลือดที่ออกภายใน 2 ชั่วโมงใน 1 ชั่วโมงแรกจะออกประมาณ 60 C.C.ในชั่วโมงต่อมาจะออกประมาณ 30 C.C.แต่ถ้ามีเลือดออกมากโดยรวมกันกับเลือดที่เสียไประหว่างการคลอดแล้วเกิน 500 C.C. ถือว่ามีการตกเลือดหลังคลอดเกิดขึ้นแต่ทั้งนี้ต้องดูสภาพของมารดาด้วยถ้ามารดามีสุขภาพไม่ดีเช่นมีภาวะโลหิตจางขาดอาหารการเสียโลหิตน้อยกว่า 500 C.C. ก็อาจจะทำให้เกิดอันตรายถึงชีวิตได้ดังนั้นการที่จะวินิจฉัยว่าผู้ป่วยมีอาการตกเลือดเกิดขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับผลของการตกเลือดที่มีต่อร่างกายและจำนวนเลือดที่เสียไป

1.4 Vital Signs ควร check ทุก ½ ชั่วโมงหลังคลอดโดยปกติแล้ว Systolicpressure ประมาณ 110 – 120 mmHg แต่ไม่ควรต่ำกว่า 100 mmHg ถ้าต่ำกว่า 100mmHg และ Pulse มากกว่า 100 ครั้ง/นาทีแสดงว่าผู้ป่วย Shock ส่วนในรายที่มีความดันโลหิตสูงกว่าปกติโดยเฉพาะในรายครรภ์เป็นพิษ (PIH) ควรวัด BP บ่อยๆเพราะมารดาอาจจะชักได้ภายใน 4 – 8 ชั่วโมงแรกหลังคลอดอุณหภูมิควรอยู่ในเกณฑ์ปกติหรืออาจมีไข้ได้จากปฏิกิริยาของการคลอด (Reactionary fever) < 38 °C ซึ่งควรจะอยู่ในระดับปกติประมาณ 80 ครั้ง/นาทีแต่ถ้าเกิน 90 ครั้ง/นาทีต้อง check ทุก 15 นาทีเพราะอาจเป็นอาการแสดงของการตกเลือด

1.5 ตรวจดูบริเวณอวัยวะสืบพันธุ์ภายนอก (Vulva) และแผลฝีเย็บ(Episiotomy)ถ้ามีการตกเลือดสังเกตได้จาก

- ก. มีเลือดออกมาให้เห็นได้ซึ่งมีสาเหตุจาก
  - แผลที่ฉีกขาดเล็กน้อยและไม่ได้เย็บ (Slight tear, old tear)
  - แผลที่เย็บไม่หมด
  - การฉีกขาดของเส้นเลือดขอด (Vasicose vien) ของ vulva
- ข. มีเลือดออกและแทรกซึมอยู่ภายในกล้ามเนื้อ (Connective tissue) เป็น Hematoma ลักษณะที่มองเห็นคือบริเวณนั้นจะบวมมีสีน้ำเงินม่วงมารดาจะรู้สึกตึงและปวดถ่วงบริเวณที่เป็นมาก

2. การดูแลเรื่องความสะดวกอาหารและการพักผ่อน

ความสะดวก

ควรทำความสะอาดร่างกายโดยการเช็ดตัวและเปลี่ยนเสื้อผ้าที่เปียกหรือเปรอะเปื้อนออก Flushing โดยใช้ น้ำยา antiseptic เช่น Hibitane 1 : 100 และเปลี่ยน Pad ให้ใหม่เนื่องจากถ้าปล่อยให้สกปรกจะทำให้มารดา รู้สึกไม่สบายและจะเกิดการติดเชื้อได้ง่าย

อาหาร

มารดาหลังคลอดควรได้รับอาหารอ่อนๆหรือเครื่องดื่มมารดาบางคนอาจจะไม่ได้รับประทานอาหารเลยระหว่างปลายระยะที่ 1 และระยะที่ 2 ของการคลอดทำให้เหนื่อยและอ่อนเพลียมากหลังคลอดดังนั้นจึงควรให้อาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องดื่มเช่นนมโอวัลตินจะช่วยให้รู้สึกสดชื่นเพราะส่วนมากระยะนี้มารดาจะรู้สึกกระหายน้ำเนื่องจากเสียโลหิตและเหงื่อในระหว่างการคลอดแต่ถ้ามารดาที่ได้รับการดมยากลับจากทำ caesarean section จะต้องงดอาหารไว้ก่อนเพราะมีอาการคลื่นไส้อาเจียนและอาจจะสำลักอาหารเข้าปอดได้เมื่อการคลื่นไส้อาเจียนทุเลาลงแล้ว (ในรายทำ C/S มีคำสั่งให้เริ่มอาหาร) จึงเริ่มให้อาหารได้แต่โดยปกติในรายที่ต้องดมยาสลบมักจะได้ Intravenous fluid ดังนั้นจึงต้องดูแลให้มารดาได้รับตามจำนวนด้วย

การพักผ่อน

หลังจากทำความสะอาดร่างกายเปลี่ยนเสื้อผ้าและได้รับอาหารแล้วมารดาแทบทุกคนมักจะพักผ่อนนอนหลับเนื่องจากอ่อนเพลียการคลอดดังนั้นจึงควรดูแลให้มารดานอนในที่สงบเงียบไม่มีเสียงแสงรบกวนถ้าเจ็บแผลหรือปวดมดลูกควรให้ยาระงับความเจ็บปวดเพื่อมารดาจะได้พักผ่อนได้และในบางรายอาจมีอาการหนาวสั่นเนื่องจากการปรับสภาพการเปลี่ยนแปลงความดันในช่องท้องอย่างรวดเร็วก็ต้องดูแล Keep warm ให้

การพยาบาลมารดาหลังคลอดหลัง 2 ชั่วโมงแรก- 24 ชั่วโมงหลังคลอด

จะให้การดูแลคล้ายคลึงกับข้อแรก (2 ชั่วโมงหลังคลอด) แต่จะต้องเพิ่มเติมการพยาบาลประจำวันหลังคลอดด้วยซึ่งในระยะนี้จะต้องมีการรับย้ายมารดาหลังคลอดจากห้องคลอดเพื่อเข้าพักในหน่วยพักหลังคลอดด้วยการพยาบาลภายหลัง 24 ชั่วโมงหลังคลอดเป็นการพยาบาลประจำวันได้แก่

1. การพักผ่อนในระยะหลังคลอดเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมารดาควรได้รับการพักผ่อนนอนหลับตอนกลางคืน 8 – 10 ชั่วโมงและควรได้รับการพักผ่อนในตอนบ่ายอย่างน้อยวันละ 2 ชั่วโมงสังเกตการเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจของผู้คลอดว่าซึมมีความวิตกกังวลหรือไม่เพราะบางรายอาจเกิดการวิตกกังวลขึ้นได้ภายหลังคลอดในบางรายอาจต้องแยกทารกจากมารดาเพื่อให้มารดาได้พักผ่อนและเมื่อกลับไปบ้านไม่ให้มารดาหลังคลอดทำงานหนักภายใน 6 สัปดาห์เพราะจะทำให้เกิดการตกเลือดในระยะหลังและมดลูกหย่อนได้ง่าย

2. Check vital signs ควรตรวจสอบอย่างน้อยวันละครั้งและทุก 4 ชั่วโมงในรายที่มีไข้หรือมีภาวะแทรกซ้อนเกิดขึ้น

3. การป้องกันการติดเชื้อและภาวะแทรกซ้อน วิธีดูแลความสะอาดเป็นเรื่องสำคัญมากในระยะหลังคลอดเพราะระยะนี้มีโอกาสติดเชื้อได้ง่ายที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะ 7 วันหลังคลอดพยาบาลต้องกวาดขันในเรื่องความสะอาดให้มากที่สุดเพราะ

ก. ในโพรงมดลูกหลังคลอดมีสภาพเหมาะสมแก่การเจริญของเชื้อโรค

ข. ฝีเย็บที่ฉีกขาดและแยกมีโอกาสดูติดเชื้อได้ง่าย

ค. ช่องคลอดและปากมดลูกยังปิดไม่สนิททำให้เชื้อโรคเข้าได้ง่าย

ง. มารดามีความต้านทานต่ำเพราะเสียกำลังและเสียเลือดขณะคลอดทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย

จ. น้ำคาวปลา มีฤทธิ์เป็นด่างจะทำให้ภาวะเป็นกรดของช่องคลอดลดลงง่ายแก่การเจริญของเชื้อจุลินทรีย์

- Personal Hygiene มารดาหลังคลอดควรจะอาบน้ำอย่างน้อยวันละ 2 ครั้งไม่ควรอาบน้ำโดยการแช่ลงในอ่างหรือแม่น้ำลำคลองเพราะจะติดเชื้อเข้าไปทางช่องคลอดสู่โพรงมดลูกได้ง่ายและควรเปลี่ยนเสื้อผ้าให้สะอาดด้วย

- การทำความสะอาดอวัยวะสืบพันธุ์ต้องแนะนำให้มารดาหลังคลอดทำความสะอาดโดยใช้สบู่และน้ำสะอาดซับให้แห้งอย่างน้อยวันละ 2 ครั้งและภายหลังการขับถ่ายอุจจาระปัสสาวะทุกครั้งวิธีปฏิบัติให้ทำความสะอาดจากด้านหน้าไปด้านหลังซับจากบนลงล่างไม่ย้อนขึ้นลงและไม่ให้ถูกทวารหนักในขณะที่อยู่โรงพยาบาลผู้ที่มี

แผลฝีเย็บและได้รับการเย็บซ่อมแซมฝีเย็บต้องชำระด้วยน้ำยา Antiseptic เช่น Hibitane 1 : 100, Dettol 1 : 200, Zephiran 1 : 1000 และอบไฟอย่างน้อยวันละ 2 ครั้งในรายที่เกิดการอักเสบต้องเพิ่มการชำระและอบให้บ่อยขึ้นเป็นวันละ 2 ครั้งทั้งนี้ต้องพิจารณาเป็นรายๆไปสำหรับวิธีปฏิบัติในการชำระฝีเย็บต้องระวังเทคนิคให้มากอย่าให้เกิดปนเปื้อนใช้น้ำยาให้ถูกส่วนใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ปราศจากเชื้อและจัดไว้เฉพาะไม่ปะปนและป้องกันการติดเชื้อจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง

4. การวัดความสูงของมดลูก

การวัดความสูงของมดลูก (Height of Fundus) วัดจากส่วนสูงของมดลูกลงมาที่ขอบบนของกระดูกหัวหน่าว (Symphysis Pubis) ควรวัดอย่างน้อยวันละ 1 ครั้งเพื่อดูการคืนสู่สภาพปกติของมดลูกตามธรรมดาแล้วหลังคลอดทันทีที่จะวัดมดลูกได้สูง 5 นิ้วฟุตเหนือหัวหน่าวและจะลดลงทุกวันอย่างน้อยวันละครึ่งนิ้วฟุตและประมาณวันที่ 10 - 12 หลังคลอดจะคลำไม่พบมดลูกทางหน้าท้องเพราะมดลูกจะลดต่ำลงมาอยู่ในระดับเดียวกับกระดูกหัวหน่าวพอดี

วิธีปฏิบัติ

1. จะต้องวัดในขณะที่กระเพาะปัสสาวะว่าง
2. ให้นอนในท่าที่สบายคือนอนหงายราบมีอวัยวะข้างตัวหรือในวันหลังๆอาจให้ชันขาเล็กน้อยก็ได้เพื่อความสะดวกในการหาระดับยอดมดลูก
3. ดันให้มดลูกอยู่ตรงกลาง
4. ใช้มือข้างใดข้างหนึ่งคลำหาส่วนสูงของมดลูกพร้อมกับไม้บรรทัดหรือสายวัดวัดจากส่วนสูงสุดของมดลูกมาที่ขอบบนของกระดูกหัวหน่าว
5. ลงบันทึกไว้ในแผ่นปรอท

5. การสังเกตน้ำคาวปลา

จะต้องสังเกตลักษณะสีกลิ่นและจำนวนของน้ำคาวปลาว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในรายที่น้ำคาวปลามีสีแดงตลอดเวลาจะพบว่าเนื่องจากมีเศษรกและเยื่อหุ้มรกค้างอยู่ในโพรงมดลูกหรือมีการติดเชื้อหลังคลอด (Puerperal Sepsis)

ตารางประกอบการตรวจลักษณะของน้ำคาวปลา

ลักษณะของน้ำคาวปลา	อาการแสดงที่เกิดขึ้น	สาเหตุ	ผลที่อาจจะเกิดต่อไป
1. จำนวนมากสีแดงสด	-มดลูกมีขนาดเท่าเดิม	- มีเศษรกและ	- ตกเลือดหลังคลอด

	และหดตัวไม่ดี - มีน้ำคาวปลาสีแดง สดออกมากและนาน	เยื่อหุ้มรกค้าง	
2. จำนวนมากสีน้ำตาล -	- มีน้ำคาวปลาสีน้ำตาล จำนวนมากและนานวัน	- มีเศษรกและ เยื่อหุ้มรกค้างอยู่ใน โพรงมดลูก	- ตกเลือดหลังคลอด - มีการติดเชื้อหลัง คลอด
3. จำนวนน้อย	- น้ำคาวปลาเดินไม่ สะดวก	- มีการกีดขวาง ทางเดินของ น้ำคาวปลา	- มดลูกเข้าอูไม่ ดี (Subinvolution) และ ตกเลือดหลังคลอด - มีการติดเชื้อ หลังคลอด
4. จำนวนน้อยมีกลิ่น เหม็น (Foul lochia)	- น้ำคาวปลาออกน้อย มีไข้ - น้ำคาวปลา มีกลิ่นเหม็น	- จากการติดเชื้อ หลังคลอด - มีเศษรกและ เยื่อหุ้มรกค้าง	- การติดเชื้อในกระแส เลือด

สำหรับการประเมินจำนวนของน้ำคาวปลาควรประเมินเป็นระยะๆโดยประมาณจากจำนวนผ้าอนามัยที่ใช้ผ้าอนามัยขนาดมาตรฐานจะสามารถซึมซับ : Lochia ได้ 60 – 100 cc โดยปกติถ้า Lochia ที่ออกมาชุ่มผ้าอนามัย 1 ผืนใน 15 นาทีพยาบาลต้องสังเกตอาการตกเลือดอย่างใกล้ชิดโดยทั่วไปในระยะ 2 – 3 วันหลังคลอด Lochia จะมีปริมาณปานกลางโดยเฉลี่ย 4 ถึง 8 PADS ต่อวันหลังจากนั้นจำนวนและสีของ Lochia ก็จะไปเรื่อยๆโดยสีจะจางลงและจำนวนจะน้อยลงตามลำดับ

จำนวนของน้ำคาวปลาอาจบันทึกได้เป็นจำนวนเล็กน้อยปานกลางหรือชุ่มมาก Jacobson ได้แนะนำวิธีการประเมินของน้ำคาวปลาโดยวิธีดังต่อไปนี้

ถ้ารอยเปื้อนของน้ำคาวปลาบน Pad น้อยกว่า 4” หมายถึงจำนวนเล็กน้อย

ถ้ารอยเปื้อนของน้ำคาวปลาบน Pad น้อยกว่า 6” หมายถึงจำนวนปานกลาง

ถ้ารอยเปื้อนของน้ำคาวปลาชุ่มตลอดทั้งผืนหมายถึงจำนวนมาก

6. อาหารสำหรับมารดาหลังคลอด

มารดาหลังคลอดเสียเลือดไปในการคลอดมากจึงควรจะได้อาหารที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยโปรตีนเกลือแร่ และวิตามินโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะให้นมจำเป็นต้องเพิ่มอาหารที่มีคุณภาพและปริมาณสูงขึ้นมากกว่าในระยะตั้งครรภ์เสียอีกเพื่อช่วยให้มารดามีกำลังร่างกายแข็งแรงขึ้นนอกจากนี้จะทำให้การผลิตและคุณภาพของน้ำนมดีขึ้นด้วย

- น้ำมีความจำเป็นมากในระยะให้นมเพราะน้ำจะให้ความชุ่มชื้นแก่ร่างกายช่วยเพิ่มปริมาณของน้ำนมควรดื่มน้ำวันละประมาณ 10 – 12 แก้ว
- นมเป็นอาหารที่มีน้ำมากและมีคุณค่าสูงเพราะมีโปรตีนสูงและแคลเซียมสูงควรดื่มนมอย่างน้อยวันละ 2 แก้ว หรือ 500 C.C. งดยาต้องเหล้าของหมักดอง

7. การดูแลเต้านมหัวนม

ลักษณะของหัวนม (Type of Nipples)

1. หัวนมปกติ (Normal) จะประกอบด้วยเยื่อ Erectile และเยื่อ Epithelial ในกล้ามเนื้อมีส่วนยื่นตื้นๆได้
2. หัวนมแตกแยก (Bifid, Cracked fissured)
3. หัวนมแบน (Flat)
4. หัวนมบอดปุ่ม (Depressed Inverted)
5. หัวนมมีการดึงรั้ง (Retracted) มี 2 ลักษณะคือ
  - เป็นแต่กำเนิดจะมีลักษณะเหมือนกันทั้ง 2 ข้างคือหัวนมบางส่วนถูกดึงรั้งให้ยุบลงไปแต่บางส่วนยังคงยื่นตามลักษณะปกติ

- เกิดจากพยาธิสภาพมักเกิดขึ้นภายหลังในระยะเวลาไม่นานมักเป็นข้างเดียวมารดาควรไปรับการตรวจเต้านมดูเพื่อจะทราบได้ว่าจะสามารถให้เลี้ยงบุตรได้หรือไม่โดย

1. ดูขนาดหัวนมถ้าเล็กเกินไปอาจทำให้เด็กดูดนมไม่ได้หรือใหญ่โตเกินไปจนคับปากเด็กดูดนมไม่ได้จะเป็นปัญหาสำหรับการเลี้ยงบุตรต่อไป
2. หัวนมแตกแยกหรือมีพยาธิสภาพอย่างอื่นหรือไม่ถ้ามีต้องรักษาให้หายก่อนเด็กดูดนมเพราะจะเป็นทางนำเชื้อโรคเข้าไปทำให้เกิดการอักเสบของเต้านมได้
3. หัวนมที่แบนหรือปุ่มลงไปพวกนี้เด็กจะดูดนมไม่ได้เป็นส่วนใหญ่เพราะปากเด็กจะจับหัวนมไม่ติดซึ่งเราจะทดสอบได้โดยวิธี Waller's Test Waller's Test คือวางมือบนเต้านมให้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้วางราบไปกับผิวหนังและให้นิ้วทั้งสองนั้นอยู่ชิดหัวนมตรงรอยต่อระหว่างหัวนมและ areolar กดนิ้วทั้งสองลงไปตรงๆเล็กน้อยก่อนแล้วจึงบีบนิ้วมือทั้งสองเข้าหากันทำเช่นนี้เป็นการเลียนลักษณะของการดูดนมตามธรรมชาติของเด็กถ้าหากหัวนมนี้เด็กพอจะดูดได้นิ้วมือทั้งสองจะจับหัวนมได้ติดแต่ถ้าหัวนมแบนราบเกินไปหัวนมปุ่มเกินไปจนเด็กไม่สามารถจะดูดได้หัวนมจะผลุบลงไประหว่างนิ้วมือทั้งสองในขณะที่ผู้ตรวจบีบนิ้วมือเข้าหากันในกรณีที่มีความพิการของหัวนมเช่นนี้ถ้าตรวจพบก่อนคลอดเป็นระยะเวลานานคือตั้งแต่การตั้งครรภ์ระยะแรกเราจะหัดให้แม่ทำ Hoffman's Maneuver ทุกวันโดยใช้นิ้วหัวแม่มือของมือทั้งสองแตะที่รอยต่อระหว่างหัวนมกับ areolar ในด้านตรงกันข้ามกันของหัวนมข้างนั้นแล้วกดนิ้วทั้งสองและรูดแยกห่างจากกันไปทางข้างๆและตรงๆควรทำซ้ำกันเช่นนี้ในทิศทางต่างกันโดยรอบสัก 2 - 3 ครั้งหัวนมจะตั้งขึ้นมาได้เพราะเป็น erectile tissue จากนั้นจึงใช้นิ้วมือจับหัวนมที่ยื่นออกมานั้นดึงออกตรงๆเบาๆสัก 2 - 3 ครั้งการทำ Hoffman's maneuver ต้องใช้ระยะเวลานานมากกว่าหัวนมจะยืดยาวออกมาจนพอเพียงที่เด็กจะดูดนมได้นอกจากนี้สามารถใช้ Breast Shield ช่วยยืดหัวนมได้โดยใช้ Breast Shield ซึ่งมีลักษณะเป็นแก้วกลมและมีรูตรงกลางใส่หัวนมเข้าไปแล้วยึดด้วยเสื่อยกทรง

วิธีดูแลเต้านมหัวนม

1. Breast Care การดูแลทำความสะอาดเป็นสิ่งสำคัญโดยทำความสะอาดหัวนมและเต้านมทุกวันเวลาอาบน้ำ
2. ใส่เสื่อยกทรงประคองเต้านมไว้เพื่อป้องกันการเสียวทรวงจากเต้านมคล้อยและความเจ็บปวดในกรณีนมคัดตึง
3. แนะนำอาหารบำรุงน้ำนมเช่นอาหารพวกโปรตีนไขมันเครื่องดื่มนมพวกโอวัลตินผักและผลไม้ต่างๆวิตามินเกลือแร่ต่างๆ
4. สังเกตลักษณะผิดปกติต่างๆเช่นหัวนมแตกเต้านมอักเสบเต้านมเป็นฝีเต้านมคัดตึงจึงต้องให้การช่วยเหลือและดูแลรักษา
5. การนวดเต้านมเพื่อให้ต่อมน้ำนมทำงานได้ดีและมีการผลิตน้ำนมได้มากขึ้น

วิธีปฏิบัติ

1. ทาแป้งที่เต้านมให้ทั่ววางฝ่ามือทั้งสองลงบนกระดูกไหปลาร้าแล้วค่อยๆเคลื่อนฝ่ามือลงมาพร้อมๆกับการนวดรอบๆบริเวณอย่างกว้างๆจนมาถึงเต้านมแล้วค่อยๆนวดเต้านมขึ้นลงอย่างเบาๆทำนานประมาณ 2 นาที
2. ใช้มือซ้ายรองเต้านมใช้มือขวาคลึงและตบเบาๆนาน 2 นาทีต่อไปกำมือที่ใช้คลึงวางบนเต้านมแล้วคลึงนวดรอบๆเต้านมเบาๆจะช่วยกระตุ้นต่อมน้ำนมให้ทำงานได้ดี

8. สังเกตการขับถ่ายอุจจาระปัสสาวะ

ในบางรายจะถ่ายปัสสาวะลำบากมากใน 1 – 2 วันแรกหลังคลอดด้วยสาเหตุหลายประการเช่นในรายที่กระเพาะปัสสาวะยึดมากเกินไปหรือถูกกดนานๆอาจจะถ่ายปัสสาวะเองไม่ได้เพราะปฏิบัติการหดรั้ว (Reflex spasm) หรือความตึงตัวของกล้ามเนื้อกระเพาะปัสสาวะไม่มีกำลังทำให้ปัสสาวะคั่งหรือถ่ายลำบากปกติแล้วใน 8 – 12 ชั่วโมงแรกควรพยายามช่วยให้ถ่ายเองถ้าถ่ายเองไม่ได้จึงสวนปัสสาวะให้และติดตามต่อไปอีกว่าจะถ่ายครั้งต่อไปได้หรือไม่ถ้ากระเพาะปัสสาวะโป่งหรือคั่งจะทำให้มดลูกหดรั้วไม่ดีในรายที่คิดว่ามีความผิดปกติเกี่ยวข้องกับทางเดินปัสสาวะต้องตรวจปัสสาวะและน้ำดีด้วยอุจจาระอาการท้องผูกมักจะพบเสมอในระยะหลังคลอด 1 – 2 วันแรกมักมีสาเหตุจาก

- ก. มารดาเสียน้ำมากเนื่องจากการออกกำลังในขณะที่คลอด
- ข. กล้ามเนื้อหน้าท้องหย่อน
- ค. เจ็บแผลทำให้ไม่กล้าเบ่ง
- ง. ถูกสวนอุจจาระไปแล้วในระยะก่อนคลอด
- จ. ไม่เคยชินกับการนอนหรือนั่งถ่ายบนหมอนอน

9. การลุกเร็วภายหลังคลอด(Early Ambulation)

ภายหลังที่ได้พักผ่อนนานพอสมควรก็ควรให้ลุกจากเตียงได้ในวันแรกให้ลุกขึ้นนั่งบนเตียงหรือบนเก้าอี้วันที่ 2 ให้ลุกเดินรอบเตียงถ้ารู้สึกแข็งแรงจึงให้เดินไปห้องน้ำได้ถ้าอ่อนเพลียพยาบาลควรดูแลอย่างใกล้ชิด

ประโยชน์ของการลุกขึ้นเร็ว

1. ทำให้มดลูกเข้าอู่อดีเพราะน้ำคาวปลาไหลออกสะดวก
2. ป้องกันโรคเส้นเลือดดำอักเสบ (Thrombophlebitis)
3. ทำให้ถ่ายอุจจาระและถ่ายปัสสาวะได้เร็วขึ้น
4. ทำให้มารดาแข็งแรงขึ้น

โทษของการลุกขึ้นเร็วเกินไป

1. ทำให้มารดาคิดว่าตนเองแข็งแรงจึงทำงานไม่มีเวลาได้พักผ่อนทำให้อ่อนเพลีย
2. ทำให้พื้นเชิงกรานและมดลูกหย่อนได้ง่าย
3. ทำให้เกิดการตกเลือดหลังคลอดในระยะหลัง (Secondary Postpartum Haemorrhage)

การเลี้ยงทารกด้วยนมมารดา

ลักษณะทางกายวิภาคและสรีรวิทยาของเต้านมภายหลังคลอด

1. เต้านมประกอบขึ้นจากส่วนของเนื้อต่อมนมที่แบ่งออกเป็นประมาณ 15 – 20 กลีบและแต่ละกลีบจะแยกจากกันโดยแผ่นเนื้อเยื่อคอนเนคตีฟเต้านมจะถูกยึดให้คงรูปทรงอยู่ได้โดย Cooper's Ligament ที่ยึดผิวหนังที่ปกคลุมทางด้านผิวให้ติดกับ pectoral fascia ที่อยู่ทางด้านลึกลิลาเมนต์ดังกล่าวนี้จะมีความยืดหยุ่นตัวทำให้เต้านมกระเพื่อมและคงรูปอยู่ได้แต่อาจจะหมดความยืดหยุ่นไปหากถูกดึงให้ยึดตัวมากหรือนานเกินไปเช่นขณะมีครรภ์และให้นมลูกขณะที่เต้านมขยายใหญ่ขึ้นและมีน้ำหนักเพิ่มขึ้นแต่ไม่มียกทรงที่เหมาะสมมาพยุงเอาไว้ซึ่งจะถ่วงให้ลิลาเมนต์นี้ยึดตัวอยู่ตลอดเวลาเต้านมผู้หญิงก่อนมีครรภ์จะหนักประมาณข้างละ

200 กรัมระหว่างมีครรภ์จะเพิ่มขึ้นประมาณ 2 ถึง 3 เท่าระหว่างให้นมลูกจะเพิ่มขึ้น 3 ถึง 4 เท่าแต่ละกลีบของต่อมนมจะประกอบด้วยส่วนที่สร้างน้ำนมเริ่มจากแอลวีโอลัสหรือเนื้อต่อมซึ่งภายในจะประกอบด้วยส่วนที่สร้างน้ำนมเริ่มจากแอลวีโอลัสหรือเนื้อต่อมซึ่งภายในจะมีเซลล์หลังน้ำนมที่ทำหน้าที่สร้างน้ำนมเรียงตัวกันอยู่ชั้นเดียวภายในแอลวีโอลัสเป็นโพรงสำหรับเก็บน้ำนมที่สร้างแล้วและโพรงนี้จะติดต่อกับรูของท่อน้ำนมฝอย (Ductule) แต่ละท่อน้ำนมฝอยนี้จะรับน้ำนมจากกลุ่มของแอลวีโอลัสหลายอันที่รวมตัวกันเป็นกลีบฝอย lobule ของต่อมแต่ละแอลวีโอลัสจะมีเซลล์พิเศษเรียกว่าไมโอเอพิทีเลียลเซลล์ (Myoepithelial cells) พันประสานกันอยู่ด้านนอกโดยรอบเมื่อเซลล์นี้หดตัวจะบีบน้ำนมให้ไหลออกจากโพรงของแอลวีโอลัสเข้าสู่ท่อน้ำนมฝอยทำให้โพรงของแอลวีโอลัสมีที่ว่างที่จะรองรับน้ำนมที่จะถูกสร้างขึ้นใหม่และท่อน้ำนมฝอยหลายๆท่อที่รับน้ำนมจากกลุ่มของแอลวีโอลัสหลายๆกลุ่มจะทยอยเรียงรายกันมาเปิดเข้าสู่ท่อน้ำนม (Lactiferous duct) ซึ่งจะทอดตัวลงมาหาหัวนมแต่ก่อนจะถึงโคนหัวนมท่อน้ำนมนี้จะพองตัวออกเป็นกระเปาะท่อน้ำนม (Lactiferous sinus) สำหรับเป็นที่สะสมน้ำนมก่อนที่จะหลั่งเข้าปากลูกท่อน้ำนมเมื่อทอดเข้าไปในหัวนมจะตีบตัวลงเพื่อที่จะไปเปิดที่รูเปิดปลายหัวนมแต่บางท่ออาจจะรวมตัวกับท่อที่รับน้ำนมจากกลีบต่อมอื่นก่อนที่จะเปิดที่รูหัวนมทำให้จำนวนรูที่ปลายหัวนมมีจำนวนน้อยกว่าจำนวนกลีบต่อมที่แท้จริงของเต้านมข้างนั้น

2. ผิวหนังของเต้านมแบ่งเป็นส่วนใหญ่ๆได้ 3 ส่วนด้วยกันคือ

ส่วนแรกคือที่บริเวณหัวนมจะมีสีเข้มและค่อนข้างจะบอบบางละเอียดอ่อนจึงเกิดเป็นแผลหรือแตกได้ง่ายแม้กระทั่งความชื้นหากมีอยู่เป็นประจำก็อาจทำให้หัวนมเปื่อยและแตกได้ง่ายด้วยส่วนที่สองคือบริเวณลานหัวนม (Areola) ส่วนนี้จะมีสีเข้มเช่นกันแต่ไม่บอบบางเหมือนผิวหนังที่คลุมหัวนมระยะให้นมลูกจะมี Montgomery gland ที่เป็นต่อมไขมัน (Sebaceous gland) ขนาดใหญ่ทำหน้าที่หลั่งสารสำหรับหล่อลื่นหัวนมขณะที่ลูกกำลังดูดนมสีเข้มของผิวหนังบริเวณลานหัวนมนี้เป็นเสมือน Landmark ที่บอกให้ทราบว่าได้ลานหัวนมนี้จะตรงกับตำแหน่งของกระเปาะท่อน้ำนมผิวหนังส่วนสุดท้ายคือที่บริเวณเต้านมส่วนอื่นโดยทั่วไปซึ่งเป็นบริเวณนอกเหนือจากบริเวณที่กล่าวถึงแล้ว

3. ภายในหัวนมนอกจากจะมีเนื้อเยื่อคอนเน็คติฟซึ่งจะเป็นที่ให้ท่อน้ำนมทอดฝังตัวอยู่แล้วยังมีกล้ามเนื้อเรียบอยู่รายรอบโดยเรียงทั้งตามทางรายเรียงเป็นวงรอบและเรียงตามทางเฉียงอีกด้วยเมื่อกกล้ามเนื้อหดตัวจะทำให้หัวนมแข็งตัวมีขนาดเล็กและยื่นออกมาลานหัวนมก็จะหดตัวด้วยทำให้ผิวของลานหัวนมหดเล็กน้อยช่วยให้ลูกอมหัวนมได้ลึกและถนัดขึ้นการหดตัวของกล้ามเนื้อเรียบนี้ยังบีบรัดกระเปาะท่อน้ำนมทำให้น้ำนมไหลเข้าสู่ปากลูกอีกด้วย

ขั้นตอนการสร้างและการหลั่งน้ำนมประกอบด้วย

การสร้างน้ำนม (Lactogenesis) เมื่อมีการตั้งครรภ์จะมีการเพิ่มของระดับฮอร์โมนที่สำคัญ 4 ชนิดคือ เอสโตรเจน โปรเจสเตอโรน โพรแลคติน (prolactin) และ human placental lactogen ซึ่งการเพิ่มของระดับฮอร์โมนทั้ง 4 ชนิดในขณะตั้งครรภ์มีผลกระตุ้นทั้งต่อมน้ำนมและระบบท่อน้ำนมให้เจริญสมบูรณ์เต็มที่ที่เป็นเซลล์ที่พร้อมจะหลั่งน้ำนมระดับเอสโตรเจนที่สูงขึ้นขณะตั้งครรภ์จะกระตุ้นต่อมใต้สมองกลีบหน้าให้สร้างและหลั่งฮอร์โมนโพรแลคตินซึ่งจะมีระดับสูงขึ้นเรื่อยๆจนสูงเต็มที่ 200 นาโนกรัม/มิลลิลิตรเมื่อครรภ์ครบกำหนดขณะเดียวกันเอสโตรเจนและโปรเจสเตอโรนก็ขัดขวางฤทธิ์ของโพรแลคตินซึ่งเป็นฮอร์โมนหลักในการสร้างน้ำนมด้วยการลด binding site ของโพรแลคตินที่อยู่บนเยื่อเซลล์ของถุงน้ำนมเป็นการป้องกันไม่ให้น้ำนมไหลก่อนกำหนดในระยะหลังคลอดระดับฮอร์โมนโปรเจสเตอโรนและเอสโตรเจนซึ่งส่วนใหญ่สร้างจากรกจะลดลงอย่างรวดเร็วโพรแลคตินจึงไม่ถูกยับยั้งและเริ่มมีอิทธิพลต่อเต้านมเต็มที่ทำให้เริ่มมีการสร้างน้ำนมจึงเป็นผลให้หญิงตั้งครรภ์หลังคลอดใน 2 - 3 วันแรกจะเริ่มรู้สึกเต้านมคัดตึงมากขึ้น

การหลั่งน้ำนม(Galactokinesis) ขั้นตอนนี้จะเป็ขั้นตอนที่ทำให้น้ำนมถูกบีบให้ไหลออกมาภายนอก ซึ่งต้องอาศัยการดูดของทารก (Sucking reflex หรือ milk-ejection reflex)เมื่อทารกดูดนมจะมีการกระตุ้น บริเวณหัวนมและลานหัวนมทำให้เกิดการส่งสัญญาณไปตามเส้นประสาททรวงอกที่ 3,4,5 (Thoracic nerve) และถูกส่งไปตามเส้นใยประสาท (Sensoryfiber) ไปสู่ไขสันหลังชั้นสู่สมองไฮโปทาลามัสซึ่งส่วนนี้เองจะกระตุ้น นิวโรน (neurons) ของpraventricular และ supraventricular nuclei ให้มีการสร้างและหลั่งฮอร์โมนออกซิโตซินซึ่งจะถูกส่งผ่านมาทาง neurohypophysis และเข้าสู่กระแสโลหิตออกซิโตซินที่หลั่งเข้าสู่กระแสโลหิต จะมีผลต่อเต้านมโดยตรงโดยออกฤทธิ์กระตุ้นเซลล์อีพิทีเลียล (epithelial cells) ที่ล้อมรอบอัลวิโอลัส (alveolus) ทำให้เกิดการหดตัวบีบน้ำนมไหลออกมาทางท่อน้ำนมทำให้เกิดการหลั่งน้ำนมนอกจากนี้ออกซิโตซินยังมีผลต่อกล้ามเนื้อทำให้กล้ามเนื้อหลอดบีบรัดตัวอีกด้วยดังนั้นขณะที่ทารกดูดนมมารดาอาจรู้สึกปวดบริเวณท้องน้อยจากการที่มดลูกบีบรัดตัว

การคงสภาพให้มีการสร้างน้ำนมทดแทนไว้ตลอดเวลา (Galactopoiesis) เป็นกระบวนการที่ทำให้น้ำนมเกิดขึ้นทดแทนตลอดเวลาหลังจากที่ทารกดูดนมแม่หมดแล้วโดยอาศัยการกระตุ้นจากการดูดของทารก เช่นเดียวกันคือเมื่อทารกดูดนมจะเกิดแรงกระตุ้นซึ่งจะถูกส่งไปยังส่วนไฮโปทาลามัสของสมองผ่านเส้นประสาททรวงอกที่ 3,4,5 และไขสันหลังที่ไฮโปทาลามัสสัญญาณนี้จะมีผลยับยั้งการหลั่งของสารยับยั้งฮอร์โมนโปรแลคติน (Prolactin inhibitingfactor : PLF) ทำให้ต่อมใต้สมองสามารถสร้างและหลั่งฮอร์โมนโปรแลคตินออกมามากขึ้นซึ่งระดับโปรแลคตินในระยะหลังคลอดจะสัมพันธ์กับการดูดของทารกถ้าไม่ไห้ทารกดูดนมแม่ ฮอร์โมนโปรแลคตินจะลดลงสู่ระดับปกติ (3-30 นาโนกรัม/มิลลิลิตร) ภายใน 7 วันหลังคลอดแต่ถ้ายังคงให้ทารกดูดนมแม่ไปเรื่อยๆใน 2 – 3 เดือนหลังคลอดฮอร์โมนโปรแลคตินจะลดลงอยู่ในระดับประมาณ 50 นาโนกรัม/มิลลิลิตรแต่จะเพิ่มขึ้น 20 เท่าหลังทารกดูดนมหลังจากนั้นการดูดของทารก อาจจะไม่ทำให้ระดับโปรแลคตินเพิ่มขึ้นอีกแต่การดูดของทารกจะมีผลกระตุ้นไฮโปทาลามัสให้เกิดผลสองประการคือ

ประการที่ 1 ยับยั้งไม่ไห้มีการหลั่งสารยับยั้งโปรแลคติน (PIF) ทำให้โปรแลคตินหลังจากต่อมใต้สมองกลับหน้า กระตุ้นต่อมน้ำนมมากขึ้นทำให้มีน้ำนมสำหรับเลี้ยงลูกเพียงพอ

ประการที่ 2 กระตุ้นให้มีการหลั่งออกซิโตซินซึ่งจะกระตุ้น myoepithelial cell ที่อยู่รอบๆถุงน้ำนมของต่อมน้ำนมให้หดตัวบีบน้ำนมเข้าท่อน้ำนม ทำให้น้ำนมเข้ามาซึ่งอยู่ในท่อน้ำนม (milk “let down”) รอกการดูดจากทารกดังนั้นการดูดของทารกจึงเป็นทั้งกระตุ้นให้มีการหลั่งและการสร้างน้ำนมไว้ทดแทนตลอดเวลาและการให้ทารกดูดเต็มร้อยละ 95 จะสามารถคุมกำเนิดได้ถึง 70 วันหลังคลอดหลังจากนั้นการให้ทารกดูดนมก็จะไม่สามารถป้องกันการมีบุตรได้

การขับน้ำนมออกจากเต้านม(Milk expulsion)ภายหลังการสร้างและคัดหลั่งน้ำนมเข้าสู่ถุงน้ำนมแล้วการที่จะให้น้ำนมไหลไปตามท่อน้ำนมและขับออกจากเต้านมได้นั้นต้องอาศัยกลไกการทำงานของระบบประสาทและต่อมไร้ท่อ(neuro – endocrinologic) คือปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวานปฏิกิริยานี้จะเริ่มเกิดขึ้นเมื่อทารกดูดที่หัวนมและลานนมของมารดาซึ่งเป็นบริเวณที่มีเส้นประสาทมาเลี้ยงมากมายจะเป็นผลให้กระแสประสาทวิ่งไปตามเส้นประสาทแอฟเฟอเรนท (Afferent nerve) ไปสู่ไฮโปทาลามัส(Hypothalamus) กระแสประสาทจากไฮโปทาลามัสจะไปกระตุ้นให้ต่อมใต้สมองส่วนหน้าหลั่งฮอร์โมนโปรแลคตินออกมาซึ่งจะไปกระตุ้นให้มีการสร้างน้ำนมดังกล่าวแล้วขณะเดียวกันต่อมใต้สมองส่วนหลังจะถูกกระตุ้นให้มีการหลั่งออกซิโทซินเข้าสู่กระแสเลือดเป็นจังหวะสม่ำเสมอในขณะที่ทารกดูดนมทำให้มีการหดตัวของเซลล์กล้ามเนื้อรอบๆถุงน้ำนมและท่อน้ำนมทำให้น้ำนมถูกขับออกมาน้ำนมที่ถูกขับออกมาอยู่ในท่อน้ำนมและกระเปาะน้ำนมจะทำให้ทารกสามารถดูดออกมาได้สะดวกการดูดนมของทารกนอกจากทำให้ทารกได้รับน้ำนมแล้วยังเป็นตัวกระตุ้นเบื้องต้น

(primary stimulus) ที่ทำให้เกิดปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนขึ้นการทำหน้าที่ของปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนจึงมีความสำคัญเพราะทำให้น้ำนมถูกขับออกจากถุงน้ำนมจึงทำให้เต้านมว่างนอกจากปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนจะเกิดจากการถูกกระตุ้นทารกบริเวณหัวนมและลานนมของมารดาแล้วการที่มารดาได้มองเห็นทารกที่เป็นบุตรของตนหรือเมื่อถึงเวลาที่มารดาต้องให้นมทารกก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนได้เมื่อมีปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนเกิดขึ้นจะมีข้อบ่งชี้หรืออาการแสดงดังนี้

1. มารดาจะมีอาการปวดท้องน้อยขณะให้นมบุตรเกิดจากมีการทำงานของปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนอีกซิโทซินจะหลั่งเข้าสู่กระแสเลือดและเป็นเหตุให้มีการหดตัวของมดลูก
2. ขณะที่ทารกดูดนมมารดาจะมีน้ำนมหยุดจากหัวนมของเต้านมด้านตรงกันข้ามสาเหตุจากน้ำนมในถุงน้ำนมถูกบีบออกมาสู่ท่อน้ำนมที่มีน้ำนมขังอยู่เต็มต้องระบายออกทางรูเปิดที่หัวนม
3. เมื่อมารดาได้ยินเสียงทารกร้องไห้หรือเมื่อเวลาที่มารดามองเห็นทารกที่เป็นบุตรของตนจะมีน้ำนมหยุดหรือรู้สึกเจ็บเสียว (Tingling Sensation) ภายในเต้านม
4. เมื่อทารกเริ่มดูดนมมารดาได้ 2 – 3 วินาทีมารดาจะหยุดเจ็บหัวนมทั้งนี้เพราะการดูดนม 2 - 3 ครั้งแรกของทารกทำให้เกิดดันลบ (Negative pressure) บริเวณหัวนมทำให้มารดารู้สึกเจ็บหัวนมได้ขณะนี้ปฏิกิริยาสะท้อนเล็ดตาวนได้และอาจจะพบปัญหาจากความขัดข้องดังกล่าวได้เช่นการเกิดอาการคัดตึงเต้านมเป็นต้น

ส่วนประกอบของน้ำนมมารดา

1. พลังงานจำนวนพลังงานในน้ำนมแม่เปลี่ยนแปลงตามระยะเวลาหลังคลอดน้ำนมส่วน Colostrum จะมีพลังงานน้อยกว่า Mature milk แต่จะมีโปรตีนมากกว่าโดยที่มีคาร์โบไฮเดรตและไขมันต่ำกว่า Mature milk เมื่อทารกอายุย่างเข้า 1 ปีจำนวนโปรตีนและไขมันใน Mature milk จะค่อยๆลดลงในขณะที่จำนวนคาร์โบไฮเดรตไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนักน้ำนมแม่ที่หลังตอนต้น (Fore milk) ค่อนข้างใสมีพลังงานน้อยกว่าน้ำนมแม่ที่หลังตอนท้าย (Hind milk) ซึ่งค่อนข้างข้นและมีไขมันสูงในระยะ 2 – 3 วันแรกหลังคลอดทารกจะได้รับพลังงานน้อยกว่าปกติและเมื่อเข้าวันที่ 5 หลังคลอดจะได้ค่อนข้างเต็มที่
2. โปรตีนโปรตีนในน้ำนมแม่มีประมาณ 0.9 กรัม/ดล. ประกอบด้วยเคซีนอัลบูมินเวย์ (Whey) อิมมูโนโกลบูลินและกลัยโคโปรตีนและมีจำนวนไนโตรเจนที่ไม่ใช่โปรตีนอีก 0.5กรัม/ดล. ซึ่งประกอบด้วยยูเรียครีอาตินครีอาตินีนกรดยูริคและกรดอะมิโนอิสระ
3. คาร์โบไฮเดรตแล็คโตสเป็นสารคาร์โบไฮเดรตหลักในนมแม่ซึ่งมีอยู่ประมาณ 6 ถึง 7 กรัม/ดล. ในขณะที่นมวัวมีเพียง 4 – 5 กรัม/ดล. ในทารกที่ได้รับนมแม่แล็คโตสบางส่วนที่ไม่ถูกย่อยจะผ่านมาที่ลำไส้ใหญ่และถูกหมักโดยเชื้อแบคทีเรียชนิด Lactobacili bifidus ให้เป็นกรดแล็คติกซึ่งทำให้อุจจาระเป็นกรดภาวะกรดในอุจจาระนี้จะยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรียชนิดที่ทำให้เกิดโรค (Pathogen) และนอกจากนี้น้ำตาลแล็คโตสที่ไม่ถูกย่อยจะก่อให้เกิดภาวะออสโมลิสเล็กน้อยทำให้อุจจาระในทารกที่ได้นมแม่ค่อนข้างนุ่มๆและไม่แข็งนัก
4. ไขมันไขมันในนมแม่ให้พลังงานประมาณร้อยละ 50 ของพลังงานทั้งหมดโดยมีจำนวนประมาณ 2.7 – 4.5 กรัม/ดล. ในแม่ที่ขาดอาหารนมแม่จะมีสารไขมันน้อยกว่าของคนปกติร้อยละ 95 ของไขมันในนมแม่คือไตรกลีเซอไรด์ส่วนที่เหลืออีกเล็กน้อยคือโคเลสเตอรอลฟอสโฟลิปิดและกรดไขมันอิสระบางชนิด
5. วิตามินนมแม่จากแม่ที่รับประทานอาหารสมดุลโดยไม่ขาดอาหารหมู่ใดหมู่หนึ่งจะมีวิตามินครบทุกชนิดและเพียงพอสำหรับทารกโดยไม่ต้องให้วิตามินเพิ่มเติมวิตามินเอนมแม่มีวิตามินเอและเบตา -คาโรทีเพียงพอสำหรับทารกโดยเฉพาะน้ำนมส่วน colostrum จะมีมากที่สุดแม่ที่รับประทานอาหารที่มีวิตามินเอต่ำขณะมีครรภ์และขณะให้นมลูกจะมีปริมาณวิตามินนี้ต่ำในนมแม่แต่จะเพิ่มมากขึ้นเมื่อให้อาหารเสริมวิตามินอีในระยะหลังนี้นมแม่มีกรดไขมันอิสระชนิด Polyunsaturated fatty acid(PUFA) มากขึ้นเนื่องจากแม่รับประทานไขมันเหล่านี้

มากขึ้นร่างกายของทารกจึงมีความจำเป็นต้องได้รับวิตามินอีเพิ่มขึ้นแต่เป็นการโชคดีที่นมแม่มีปริมาณของวิตามินอีเหลือเฟือโดยเฉพาะในส่วนของ Colostrum

วิตามินเคทารกแรกเกิดมีปริมาณวิตามินเคที่สะสมในร่างกายน้อยและแบคทีเรียในลำไส้ในระยะนี้ยังสร้างขึ้นเองได้น้อยใน Mature milk จะพบวิตามินเคได้ประมาณ 2.1 มคก./วันขณะที่ใน Colostrum ได้ 2.3 มคก./ล. ซึ่งน้อยกว่าที่แนะนำให้กินวันละ 12 มคก./ล. ทารกเหล่านี้จึงมีโอกาสเกิดโรคเลือดออกในระยะแรกเกิดเนื่องจากการขาดวิตามินเคจึงควรให้วิตามินเค 1 มก. โดยการกินหรือฉีดเข้ากล้ามเนื้อในทารกแรกเกิดทุกราย

วิตามินละลายได้ในน้ำแม่ที่กินอาหารสมดุลครบทุกหมู่คุณแม่จะมีวิตามินละลายในน้ำครบทุกชนิดเกลือแร่เกลือแร่ในนมแม่ในแต่ละคนมีค่าไม่แตกต่างกันมากนักในแต่ละรายของการให้นมบุตรอายุของแม่และแม้กระทั่งสภาวะโภชนาการที่แตกต่างกันของแม่แต่ละคนลำไส้ดูดซึมเกลือแร่เหล่านี้จากนมแม่ได้ดีกว่าการดูดซึมจากนมวัวทั้งนี้อาจจะเนื่องจาก binding ligand ในน้ำนมแม่ที่ช่วยให้การดูดซึมเกลือแร่เหล่านี้ได้ดียิ่งขึ้น

ประโยชน์ของนมมารดา

1. ประโยชน์ของการใช้น้ำนมมารดาเลี้ยงลูก

1.1 ประหยัดการเลี้ยงบุตรด้วยนมแม่นอกจากจะเป็นการประหยัดรายจ่ายของครอบครัวแล้วยังช่วยลดการสั่งซื้อผลิตภัณฑ์นมจากต่างประเทศไม่ต้องสิ้นเปลืองอุปกรณ์ในการให้นมและประหยัดเวลาในการเตรียมหรือผสมนมอีกด้วยนอกจากนั้นยังประหยัดทางอ้อมคือทารกไม่ป่วยบ่อยทำให้ไม่เสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล

1.2 สะดวกสะอาดปลอดภัยนมแม่สามารถหึ่งออกมาได้ทันทีที่ทารกต้องการไม่ต้องเสียเวลาเตรียมเพียงแต่ล้างมือมารดาและเต้านมหัวนมเท่านั้นก็รับประทานได้อุ่นหมวกก็พอเหมาะกับทารกมีความสะอาดปลอดภัยจากโรคติดเชื้อที่อาจเกิดขึ้นได้จากการเตรียมนมผสมไม่ถูกวิธีอันเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของโรคท้องเดินและภาวะขาดอาหารในทารกแรกเกิด

2. ประโยชน์สำหรับมารดาผู้ให้นมตนเองแก่บุตร

2.1 ทำให้เว้นระยะเวลาในการมีบุตรมารดาที่ให้นมบุตรมักจะไม่มีประจำเดือน (Lactational Amenorrhea) ประมาณ 8 – 12 เดือนเนื่องจากร่างกายจะหลั่งโปรแลคติน (Prolactin) ออกมามีผลยับยั้งการตกไข่ของรังไข่จึงทำให้ไม่เกิดการตั้งครรภ์

2.2 ช่วยให้มีดลูกเข้าอู่เร็วจากการดูดนมของเด็กจะกระตุ้นต่อมพิทูอิทารีส่วนหลัง (Posterior pituitary gland) หลั่งฮอร์โมนออกซิโตซิน (Oxytocin) ซึ่งจะช่วยให้มีดลูกหดตัวเข้าช่องเชิงกรานได้ดีจึงช่วยลดภาวะการตกเลือดหลังคลอดและทำให้มีดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น

2.3 ช่วยลดการเสี่ยงต่อการเกิดมะเร็งของเต้านมและรังไข่ได้ดีกว่ามารดาที่ไม่ได้เลี้ยงลูกด้วยนมตนเอง

2.4 ทำให้มารดาไม่เกิดโรคอ้วนเนื่องจากไขมันที่สะสมในขณะตั้งครรภ์จะถูกนำมาใช้ในการสร้างน้ำนมสำหรับทารก

2.5 ผลดีด้านจิตใจมารดาที่เลี้ยงบุตรด้วยนมตนเองจะเกิดความรักและผูกพันกับบุตรเนื่องจากการให้นมบุตรจะทำให้เกิดการหลั่งออกซิโตซิน (Oxytocin) ซึ่งเชื่อว่าเป็นตัวกระตุ้นพฤติกรรมของการเป็นมารดาทำให้มารดามีสัญชาตญาณในการตอบสนองต่อความต้องการของบุตรอยู่ตลอดเวลา

3. ประโยชน์ของการใช้น้ำนมมารดาที่มีต่อบุตร

3.1 มีสารอาหารครบถ้วนจากการศึกษาคุณภาพของน้ำนมแม่ที่มีสุขภาพดีพบว่ามียิ่งองค์ประกอบของอาหารครบถ้วนมีสัดส่วนเหมาะสมกับความต้องการของทารกแรกเกิดจนถึง 6 เดือนโดยประกอบไปด้วยน้ำประมาณร้อยละ 90 โปรตีน 1.3 – 1.6 กรัมต่อ 100 แคลลอรี่ส่วนปริมาณแร่ธาตุต่างๆเช่นแคลเซียม

ฟอสฟอรัสและเหล็กนั้นมีต่ำกว่าในนมวัวและนมผสมแต่เพียงพอกับความต้องการของทารกและร่างกายทารกสามารถดูดซึมไปได้ดีกว่าในขณะที่ปริมาณสารอาหารที่มีมากเกินไปในนมผสมจะทำให้ระบบการย่อยและไตของทารกต้องทำงานหนักเพื่อขับถ่ายแร่ธาตุส่วนเกินและของเสียที่เกิดจากการย่อยโปรตีนออกทางปัสสาวะ องค์ประกอบในน้ำนมแม่จะเปลี่ยนแปลงไปแต่ปริมาณน้ำนมจะลดลงภายหลังคลอด 6 เดือนทารกจึงจำเป็นต้องได้อาหารเสริมเพื่อการเติบโตตามปกติ

3.2 มีภูมิคุ้มกันโรคติดเชื้อทารกที่ได้รับการเลี้ยงด้วยนมมารดาจะมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงมีการเจ็บป่วยเป็นโรคติดเชื้อน้อยเช่นโรคติดเชื้อทางเดินหายใจโปลิโอใช้สมองอักเสบและโรคติดเชื้อในทางเดินอาหารทั้งนี้เพราะนมมารดาสะอาดมีเม็ดเลือดขาวทำหน้าที่เกี่ยวกับการกลืนและทำลายเชื้อแบคทีเรียและเชื้อราที่มีภูมิคุ้มกันโกลบินทั้งที่เป็นภูมิคุ้มกันเฉพาะที่ (IgA) และภูมิคุ้มกันทั่วไป (IgA และ IgM.) ที่ช่วยป้องกันโรคติดเชื้ออื่นๆและไลโซไซม์ (Lysozyme) คอมพลีเมนต์-3 (Complement-3) เป็นหลักเกาะกับโปรตีนซึ่งจะป้องกันไม่ให้แบคทีเรียบางอย่างได้หลุดไปเพื่อการเติบโตและทารกที่กินนมมารดาจะมีอุจจาระเป็นกรดซึ่งสามารถยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อโรคบางอย่างได้ยิ่งไปกว่านั้นนมมารดามีไบฟิโดส

(Byfidus factor) ทำให้แบคทีเรียลฟลอร่า (Bacterial flora) เจริญเติบโตได้ดีทารกจึงมีโอกาสเป็นโรคติดเชื้อต่ำมาก

3.3 ป้องกันการเกิดโรคภูมิแพ้ในนมมารดาไม่มีสารพวกเบต้า -แลคโตโกลบูลิน (B - Lactoglobulin) เคซีน (Casein) แอลฟาแลคโตโกลบูลิน (α Lactoglobulin) โบวีนซีรัมโกลบูลินและแอลบูมิน (Bovine serum globulin and albumin) ซึ่งสารเหล่านี้สามารถกระตุ้นให้เกิดอาการแพ้ได้ดังนั้นทารกที่กินนมมารดาจึงมักไม่มีปัญหาการเกิดโรคภูมิแพ้

3.4 แก้ไขปัญหาการเกิดโรคอ้วนหรือได้นมมากเกินไปนมมารดามีปริมาณพอเหมาะสำหรับทารกเมื่อทารกดูดจนอิ่มก็จะหยุดดื่มต่างจากนมขวดซึ่งคนเลี้ยงมักจะคะยั้นคะยอให้ทารกกินจนหมดจึงเกิดปัญหาให้นมแก่ทารกมากเกินไป (Over feeding) และเกิดโรคอ้วนในทารกได้

3.5 นมมารดาช่วยพัฒนาการกรไกรของทารกการดูดนมมารดาทารกต้องใช้พลังงานมากกว่าการดูดจากหัวนม ยางดังนั้นปากทารกต้องทำงานหนักผู้เลี้ยงควรเชื่อว่าการดูดนี้ช่วยบริหารการกรไกรให้แข็งแรงมีรูปร่างดีและทำให้มีฟันแข็งแรงด้วย

3.6 นมมารดาช่วยพัฒนาทางสรีรจิตสังคมแก่ทารกการให้นมมารดาเป็นสื่อสัมพันธ์อันมีคุณค่ายี่ระหมางมารดาและทารกนอกจากนั้นผลของการให้นมมารดาช่วยพัฒนาทารกได้ทั้งทางด้านร่างกายและทางด้านจิตใจสังคมทั้งระยะสั้นและระยะยาวพอสรุปได้ดังนี้คือ

3.6.1 การพัฒนาทางร่างกาย (Physical development) เนื่องจากน้ำนมมีคุณค่าอาหารสำหรับทารกทำให้เกิดการเจริญเติบโตไม่มีภาวะทุพโภชนาการอันมีผลขัดขวางการเจริญเติบโตทางสติปัญญาและการเรียนรู้ของเด็ก

3.6.2 การพัฒนาทางด้านอารมณ์สังคมและบุคลิกภาพ (Emotional, Social and Personalities development) แม้ว่าพื้นฐานทางอารมณ์ของคนจะถูกกำหนดโดยพันธุกรรมโดยมีลักษณะอารมณ์เฉพาะตัวมาแต่กำเนิดแต่สิ่งแวดล้อมก็เป็นปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องและมีอิทธิพลต่อการพัฒนาทางด้านจิตใจของเด็กเป็นอย่างมากในขณะที่มารดาให้นมทารกด้วยตนเองจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเกิดความอบอุ่นใจพัฒนาความรักความไว้วางใจตนเองและผู้อื่นเป็นผู้มีความมั่นคงทางด้านจิตใจและอารมณ์ในระยะต่อไป

นอกจากคุณลักษณะเด่นของนมมารดาดังที่กล่าวมาแล้วนั้นการให้นมทารกด้วยนมมารดา ยังเป็นการเสริมสร้างความต้องการพื้นฐานทางด้านจิตใจของทารกให้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ทั้งด้านความรัก (Affection) ความมั่นคงทางใจ (Security) การเป็นที่ยอมรับ (Recognition) ตลอดจนความเป็นตัวของตัวเอง

(Independency) ความต้องการเหล่านี้ทารกจะต้องได้รับตอบสนองอย่างเหมาะสมทำให้พัฒนาทางอารมณ์ บุคลิกภาพและสังคมเป็นไปอย่างสมบูรณ์จึงสรุปได้ว่าการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดามีส่วนเสริมขบวนการผูกพัน หรือสัมพันธ์ระหว่างมารดากับทารกอันจะก่อให้เกิดความไว้วางใจ (Trust) อันเป็นพัฒนาการขั้นต่อไป สำหรับเหตุผลที่พบว่าการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดามีคุณประโยชน์ต่อการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี ระหว่างมารดาและทารกมีดังนี้

การดูดนมมารดาทำให้ผิวหนังทารกได้สัมผัสผิวหนังมารดาโดยตรงทำให้ทารกรู้สึกอบอุ่นสุขสบายชุ่มชื้นมีความสุขขณะดูดนมมารดาทารกและมารดาจะสบตากัน (Eye-to-Eye-Contact) ความรู้สึกของมารดา และทารกจะถ่ายทอดถึงกันอย่างแนบแน่นใกล้ชิดความสุขใจสบายใจจะเกิดแก่ทั้งสองฝ่ายขณะโอบอุ้มให้นม ทารกจะได้รับการกระตุ้นและมีปฏิกิริยาตอบโต้ทางอารมณ์ได้ดีและเหมาะสมขณะทารกดูดนมมีการสัมผัสทางกายอันแนบกระชับปากของทารกดูดกระชับหัวนมของมารดาหันหน้าเข้าหามารดาเด็กจะได้กลิ่นของมารดา เนื่องจากมารดามีอุณหภูมิพอเหมาะส่วนประกอบและความเข้มข้นมีการเปลี่ยนแปลงตลอดตั้งแต่เริ่มให้จนหยุดสุดท้ายจึงทำให้ทารกได้รับรสที่ต่างกันไปออกไปจะพอใจและมีความสุขกับการดูดนมเด็กที่เลี้ยงด้วยนมมารดาจะเป็นเด็กที่เลี้ยงง่ายซึ่งจะส่งผลให้เด็กมีจังหวะและแบบฉบับของการรับประทานอาหารนอนและอื่นๆ สม่่าเสมอเมื่อโตขึ้น

นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่าการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดายังก่อผลประโยชน์โดยอ้อมที่มารดาจะได้รับ ทางด้านจิตใจและอารมณ์ดังนี้คือมารดาเต็มใจเลี้ยงดูทารกด้วยตนเองจนอึดแต่ละครั้งจะมีความสุขพอใจต่อหน้าที่ยังทำให้โอบอุ้มทารกอย่างนุ่มนวลไม่มีความตึงเครียดน้ำนมก็ไหลได้พอเพียงและเกิดความรู้สึกพอใจเป็น สุขขณะให้นมต่อทารกนั้นจะทำให้เกิดความรักในทารกทำให้เกิดความหวังความห่วงใยขึ้นอย่างแน่นแฟ้น แท้จริงและพร้อมที่จะสนับสนุนทารกจากจิตใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความรักความรู้สึกพอใจและเป็นสุขจากการ ให้นมตนเองนี้จะสามารถเปลี่ยนทัศนคติที่ไม่ต้องการบุตรมาเป็นทัศนคติที่ดีต้องการและห่วงใยทารกมากขึ้น

จึงกล่าวได้ว่าการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดามีความหมายสำคัญยิ่งครอบคลุมทั้งด้านร่างกายจิตใจ อารมณ์และสังคมต่อมารดาและทารกมากมายเกินกว่าที่จะประมาณได้ทั้งหมด

วิธีการให้นมมารดาแก่ทารก

พยาบาลควรให้ทารกดูดนมมารดาเป็นครั้งแรกโดยเร็วที่สุดหลังคลอดเพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดการหลั่งของ น้ำนมเร็วขึ้นและเป็นการหัดให้ทารกรู้จักการดูดนมมารดาจากนั้นให้ทารกดูดครั้งต่อไปทุก 2 - 3 ชั่วโมงหรือ เมื่อทารกแสดงอาการว่าต้องการนมเช่นร้องดูดนิ้วเป็นต้น

การเริ่มให้ทารกดูดนมมารดาเร็วในระยะหลังคลอด

การดูดนมของทารกครั้งแรกควรเริ่มเมื่อมารดาและทารกมีความรู้สึกพร้อมช่วงเวลาที่ดีที่สุดคือภายใน 1 ชั่วโมง แรกหลังคลอดเพราะเป็นช่วงที่มารดามีความรู้สึกไว (Sensitivity period) และเป็นเวลาที่ทารกตื่นตัวและ พร้อมที่จะดูดนมซึ่งจะเห็นได้จากทารกพยายามจะดูดนิ้วมือตนเองซึ่งแสดงว่ารู้ที่ตั้งรีเฟลกซ์ (Rooting reflex) ได้เกิดขึ้นแล้วและภายใน 30 - 60 นาทีแรกหลังคลอดยังเป็นช่วงที่ซัคกิ้งรีเฟลกซ์ (Sucking reflex) ของทารกมีความเข้มมากที่สุดการให้ออกาสซัคกิ้งรีเฟลกซ์ได้ทำงานในช่วงเวลานี้ทำให้ทารกได้รับ

ประสบการณ์ที่เป็นความสำเร็จในการดูดนมมารดาและซัคกิ้งรีเฟลกซ์ที่ได้รับการฝึกในช่วงแรกจะทำให้การดูด นมของทารกในวันที่ 3 - 4 หลังคลอดมีความแรงพอทารกที่ดูดนมมารดาได้แรงจะให้น้ำนมสามารถไหล ออกมาจากท่อน้ำนมได้สะดวกและทำให้ปฏิกิริยาสะท้อนเลือดดำทำงานได้ดีในด้านตรงกันข้ามถ้าในวันที่ 3 - 4 หลังคลอดทารกไม่รู้จักวิธีดูดนมจากหัวนมมารดาหรือการดูดนมมารดาไม่แรงพอ

เนื่องจากไม่ได้รับการฝึกโดยเฉพาะในช่วง 1 ชั่วโมงแรกหลังคลอดการระบายน้ำนมออกจากเต้านมจะไม่ดี เท่าที่ควรทำให้น้ำนมคั่งค้างอยู่ในถุงน้ำนมเกิดอาการคัดเต้านมขึ้นได้นอกจากการเริ่มให้ทารกดูดนมมารดา

เร็วจะมีผลป้องกันอาการคัดตึงเต้านมแล้วการดูนมของมารดาแต่ละครั้งเป็นช่วงเวลาที่นานพอกล่าวคือวันแรกหลังคลอดควรให้ดูนมมารดาข้างละ 5 นาทีวันที่ 2 ข้างละ 10 นาทีวันที่ 3 ข้างละ 15 นาทีหรือนานกว่า การดูนมตามเวลาดังกล่าวทำให้น้ำนมถูกระบายออกมาจึงทำให้เต้านมว่างและกระตุ้นให้เกิดการทำงานของปฏิกิริยาสะท้อนเลือดดาวนได้โดยตรงข้ามถ้าหากทารกเริ่มดูนมข้างละ 1 – 2 นาทีนอกจากจะไม่ช่วยให้การทำหน้าที่ของปฏิกิริยาสะท้อนเลือดดาวนเกิดขึ้นแล้วยังทำให้ทารกได้รับน้ำมน้อยเพราะน้ำนมถูกขับออกมาน้อยน้ำนมจึงคั่งค้างอยู่ในถุงน้ำนมทำให้เกิดอาการคัดตึงเต้านมขึ้นได้ การให้ทารกดูนมแต่ละครั้งควรให้ดูทั้งสองข้างเพื่อทำให้เต้านมได้รับการกระตุ้นเป็นเวลานานและเพื่อให้แน่ใจว่าทารกได้รับน้ำนมอย่างเพียงพอ

ความถี่ในการดูนมของทารก

ทารกที่คลอดปกติส่วนใหญ่ภายในช่วงเวลา 24 ชั่วโมงมักจะดูนมมารดาประมาณ 6 – 8 ครั้งทารกพร้อมที่จะดูนมเมื่อรู้สึกหิวบางครั้งอาจทุก 2 ชั่วโมงหรือเร็วกว่านั้นการสร้างน้ำนมในมารดาหลังคลอดมักเป็นไปตามกฎอุปสงค์และอุปทาน (Demand and supply) คือถ้าทารกดูนมมารดาออกไปมากน้ำนมก็จะสร้างขึ้นจำนวนมากน้ำนมแท้จะถูกสร้างขึ้นแทนที่น้ำเหลืองในวันที่ 2 – 3 หลังคลอดดังนั้นการให้ทารกดูนมมารดาถี่ๆในช่วงแรกหลังคลอดจะทำให้การคัดหลังน้ำนมเกิดขึ้นเร็วและจะช่วยป้องกันการเกิดอาการคัดตึงเต้านมได้ด้วย เพราะทำให้น้ำนมได้ระบายออกเป็นจังหวะอย่างสม่ำเสมอไม่เกิดการคั่งค้างของน้ำนมในถุงน้ำมนานเกินไป ถุงน้ำนมก็ไม่ยืดขยายออกไปกดทับท่อน้ำนมที่อยู่รอบๆให้เกิดการอุดตันช่วงเวลาที่เหมาะสมที่ทารกควรได้ดูนมมารดาในแต่ละครั้งควรยึดหลักของการสร้างน้ำนมที่เกิดขึ้นนั่นคือการขับหลังของโพรแลคตินในกระแสเลือดเมื่อทารกเริ่มดูนมมารดา ระดับโพรแลคตินจะค่อยๆเพิ่มสูงขึ้นและจะมีระดับสูงสุดประมาณ 10 – 60 นาทีและจะค่อยๆลดลงสู่ระดับปกติภายในเวลาประมาณ 3 ชั่วโมงการดูนมของทารกในแต่ละมื้อระดับฮอร์โมนโพรแลคตินจะขึ้นลงในลักษณะเช่นนี้ดังนั้นการให้ทารกได้ดูนมมารดาอย่างน้อยทุกๆ 2 – 3 ชั่วโมงจึงมีความจำเป็นต่อความต่อเนื่องของการขับหลังฮอร์โมนโพรแลคตินตลอดเวลา 24 ชั่วโมงของทุกวันทั้งนี้จะเป็นผลให้การสร้างน้ำนมในมารดาเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในขณะที่เดียวกันการระบายน้ำนมออกจากเต้านมก็เป็นไปได้โดยสะดวกท่อน้ำนมจะเปิดเป็นจังหวะอย่าง

สม่ำเสมอเพื่อให้น้ำนมได้ระบายออกมาซึ่งจะสามารถป้องกันภาวะคัดตึงของเต้านมได้จากที่กล่าวมาแล้วจึงสามารถสรุปได้ว่าการเริ่มให้ทารกดูนมมารดาเร็วภายใน 1 – 2 ชั่วโมงแรกหลังคลอดเพื่อให้มารดาได้สร้างสัมพันธภาพกับทารกโดยเร็วซึ่งทำให้มารดามีความผูกพันที่ดีกับทารกของตนเองนอกจากนี้เป็นการกระตุ้นให้มีการทำหน้าที่ของปฏิกิริยาสะท้อนเลือดดาวนและการให้ทารกได้ดูนมมารดาบ่อยๆมีความถี่ในการดูนมอย่างสม่ำเสมอทุก 2 – 3 ชั่วโมงอย่างน้อย 9 ครั้งใน 24 ชั่วโมงทำให้มีการสร้างน้ำนมเพิ่มมากขึ้นและยังทำให้ท่อน้ำนมเปิดให้น้ำนมระบายออกได้ดีตามจังหวะการดูดของทารกเมื่อเป็นเช่นนี้ภาวะคัดตึงเต้านมจึงน่าจะเกิดขึ้นได้น้อยอันจะช่วยลดผลเสียต่อมารดาและทารกที่ได้กล่าวมาแล้ว

ขั้นตอนการให้นมมารดาแก่ทารกมีดังนี้

1. มารดาควรล้างมือด้วยน้ำและสบู่ให้สะอาด
2. มารดาอาจนั่งหรือนอนในท่าสบายอุ้มทารกให้ศีรษะสูงกว่าลำตัวเมื่อทารกอยู่บนตักเมื่อนอนบนที่นอนให้ปากอยู่ระดับเดียวกับหัวนมท่าในการให้นมนั้นมารดาสามารถเลือกปรับใช้ได้ตามความถนัดและความเหมาะสมกับสภาพของร่างกายในระยะหลังคลอดทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสุขสบายที่สุดแก่มารดา
3. มารดาใช้มือประคองศีรษะทารกให้หันข้างเข้าหาเต้านมจนสามารถจับบอมหัวนมถึงลานนมได้ถนัดโดยใช้หัวนมเขี่ยแก้มหรือมุมปากทารกทารกจะหันเข้าหาหัวนมอ้าปากอมหัวนมได้มารดาอาจช่วยบีบนมออกมาที่หัวนมก่อนเล็กน้อยได้เพื่อทารกจะได้รับกลิ่นและรส

4. เมื่อทารกดูดได้ดีมารดาเปลี่ยนมือที่ประคองศีรษะมาเป็นโอบอุ้มให้คอทารกอยู่บริเวณข้อพับข้อศอกอาจใช้นิ้วมือกดเต้านมเบาๆเหนือจุกทารกเพื่อช่วยให้หายใจได้สะดวกในกรณีที่มารดามีเต้านมใหญ่
5. ให้ทารกดูดข้างละ 3 – 5 นาทีในครั้งแรกและวันแรกเพิ่มเวลาขึ้นเป็นดูดข้างละ 10 นาทีในวันที่ 2 ส่วนในวันที่ 3 และวันถัดๆไปให้ดูดข้างละ 15 นาทีหรือจนกระทั่งทารกอิ่มแต่ละมือให้ดูดทั้ง 2 เต้าสลับกันไป
6. วิธีเปลี่ยนเต้านมให้ใช้นิ้วกดปลายคางเบาๆทารกจะอ้าปากปล่อยหัวนมจับทารกให้นั่งเรอไล่ลมแล้วจึงให้ดูดอีกข้างหนึ่ง
7. เมื่อทารกดูดอ้อมทั้ง 2 เต้าแล้วจับให้เรอแล้วจึงให้นอนตะแคงหรือนอนคว่ำโดยถ้ามีคราบนมเปื้อนให้เช็ดปากทารกให้เรียบร้อยเสียก่อน
8. เมื่อทารกนอนแล้วมารดาล้างหรือเช็ดหัวนมแล้วปล่อยให้แห้งหลังจากนั้นใส่ยกรงขนาดพอเหมาะไม่คับไม่กดหัวนม
9. การให้นมต้องให้ทั้ง 2 ข้างโดยเริ่มข้างที่ดูดทีหลังเมื่อมือก่อนเสมอปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในขณะที่ให้น้ำนมมารดา

1. ปัญหาเรื่องเต้านมและหัวนม

ปัญหาที่พบบ่อยได้แก่หัวนมบอดหัวนมบวมหัวนมแบนซึ่งควรได้รับการแก้ไขตั้งแต่ในระยะก่อนคลอดกรณีหัวนมบวมจะแก้ไขโดยวิธี Hoffman's maneuver คือการใช้นิ้วหัวแม่มือ 2 นิ้วกดลงบริเวณใกล้หัวนมในทิศทางตรงกันข้ามแล้วรีดออกหลายๆครั้งพร้อมเลื่อนมือไปเรื่อยๆหากมารดามีปัญหาหัวนมบวมมากอาจใช้ Nipple shield ครอบนมมารดาซึ่งจะช่วยให้ทารกดูดน้ำนมมารดาออกทางหัวนมยางได้นอกจากจะใช้ Nipple shield กับมารดาที่มีหัวนมบวมหรือแบนแล้วยังสามารถประยุกต์ใช้ในมารดาที่มีภาวะหัวนมแตกได้อีกด้วย

2. หัวนมแตก (Cracked nipple)

มารดาที่มีภาวะหัวนมแตกมักเกิดจากการให้ทารกดูดนมผิดวิธีโดยให้ทารกอมเฉพาะหัวนมเพียงอย่างเดียวแรงดูดจึงกดลงบนหัวนมมากหัวนมจึงแตกได้ง่าย

อาการและอาการแสดงพบรอยแดงหรือรอยถลอกพบตุ่มใสบนหัวนมมารดาจะมีอาการเจ็บปวดมากเมื่อทารกดูดบางรายพบว่ามีเลือดออกร่วมด้วย

การป้องกันการเจ็บนมหรือหัวนมแตก

1. การดูดนมที่ถูกวิธีคือให้ทารกอมหัวนมไปจนถึงลานนมให้ลิ้นทารกอยู่ใต้ลานนม
2. การให้ทารกดูดนมครั้งแรกไม่ควรเกินครั้งละ 5 นาทีในแต่ละข้าง
3. หลังจากให้ทารกดูดนมปล่อยทิ้งไว้ให้แห้งแล้วจึงใส่เสื้อยกรงในขนาดที่พอเหมาะเพื่อพยุงเต้านมไว้
4. ไม่ควรใช้สบู่แอลกอฮอล์หรือสารที่มีส่วนผสมของปิโตรเลียมล้างหรือทาบริเวณหัวนมเพราะจะทำให้เกิดการระคายเคือง

การดูแลมารดาที่มีหัวนมแตก

1. ในกรณีที่มีหัวนมแตกเล็กน้อยและไม่เจ็บมากแนะนำให้ทารกดูดต่อไปได้แต่จะต้องเปลี่ยนนมการดูดนมของทารกไม่ให้กดซ้าลงบริเวณที่มีหัวนมแตกอยู่และควรปฏิบัติตามข้อ 1 – 4 ในการป้องกันการเจ็บนมหรือหัวนมแตกข้างต้น
2. ในกรณีที่หัวนมแตกมากมารดาเจ็บปวดมากมีเลือดไหลซึมให้ทารกหยุดดูดนมทันทีแต่ควรบีมนมมารดาใส่ขวดให้ทารกดูดควรทำความสะอาดโดยเช็ดหัวนมและเต้านมด้วยผ้านุ่มๆที่สะอาดแล้วทาครีมบางๆตามแนวการรักษาของแพทย์วันละ 3 เวลาจนกระทั่งอาการที่หัวนมแตกหายไปจึงให้ทารกเริ่มดูดนมได้ใหม่

3. เต้านมคัด(Breast engorgement)

อาการเต้านมคัดมักพบว่าเกิดอาการขึ้นชัดเจนในวันที่ 3 – 4 หลังคลอดในครรภ์แรกและพบอาการ 1 – 2 วัน
ในครรภ์หลัง

อาการและอาการแสดง

เต้านมขยายใหญ่ขึ้นคัดตึงผิวหนังตึงมีสีแดงมองเห็นเส้นเลือดชัดเจนคลำดูรู้สึกร้อนอาจมีไข้ต่ำๆแต่อาการไข้จะ
ลดลงภายใน 12 – 24 ชั่วโมง

อาการเต้านมคัดพบได้ 2 ระยะได้แก่

ระยะแรกในระยะนี้เป็นระยะที่มีน้ำนมเหลืองอาการนี้ป้องกันได้โดยให้ทารกดูดนมมารดาเร็วที่สุดเพื่อกระตุ้น
ให้น้ำนมเหลืองออกมาและช่วยให้มีการสร้างน้ำนมเร็วขึ้นห้ามบีบหรือปั้มนอกโดยเด็ดขาดเพราะอาจทำให้เกิด
การชอกช้ำต่อถุงน้ำนมเล็กๆในเต้านมทำให้มีอาการเจ็บปวดมาก

การแก้ไขปัญหาในระยะนี้ของพยาบาลคือ

1. ลดความวิตกกังวลของมารดาโดยอธิบายให้ทราบว่าอาการเต้านมคัดจะเกิดขึ้นได้และหายไปในเวลา 1 – 2
วันและห้ามบีบหรือปั้มน้ำนมออกโดยเด็ดขาด
2. ให้ทารกดูดนมได้ตามปกติเพื่อช่วยให้เกิดการหลั่งของน้ำนมและสร้างน้ำนมเร็วขึ้น
3. ถ้ามีอาการปวดมากให้ประคบด้วยความร้อนสลับความเย็นและให้ยาบรรเทาปวดตามแนวการรักษาของ
แพทย์

4. ใส่เสื้อยกทรงเพื่อประคองเต้านมไว้ระยะต่อมาประมาณ 3 – 4 วันหลังคลอดเต้านมคัดเกิดจากน้ำนมคั่งค้าง
เต้านมมีลักษณะแข็งแต่ไม่มากมารดามักมีอาการเจ็บตึงที่เต้านม

การแก้ไขอาการเต้านมคัดในระยะนี้สามารถกระทำได้โดยการให้ทารกดูดนมออกอย่างสม่ำเสมอและอาจช่วย
บีบหรือปั้มน้ำนมออกบางส่วนจะช่วยได้มากและหลังจากทารกดูดนมเสร็จให้ใส่ยกทรงพยุงเต้านมไว้หากมี
อาการปวดมากให้ใช้ความร้อนสลับกับความเย็นหรือให้ยาบรรเทาปวดตามแนวการรักษาของแพทย์

4. เต้านมอักเสบ(Mastitis)

เต้านมอักเสบเป็นภาวะที่เต้านมมีการติดเชื้อเชื้อที่พบบ่อยคือ Staphylococcus aureus พบบ่อยในสัปดาห์ที่
3 – 4 วันหลังคลอด

อาการและอาการแสดง

เต้านมคัดตึงเต้านมบวมแดงออกร้อนไข้สูงการอักเสบมักเป็นแบบ Cellulitis บางรายอาจกลายเป็นฝี (Breast
abscess)

สาเหตุมักสืบเนื่องมาจากการบีบเต้านมในระยะที่น้ำนมเหลืองคั่งหรืออาจเกิดขึ้นจากการอักเสบอุดตันของท่อ
น้ำนมจากการมีเชื้อโรคผ่านเข้าไปในทางหัวนมโดยมือหรือเสื้อผ้าที่สกปรก

การพยาบาลเพื่อช่วยแก้ไขภาวะเต้านมอักเสบ

1. แนะนำให้มารดารักษาความสะอาดของเต้านมและหัวนม
  2. งดการดูดนมของทารกข้างที่มารดามีเต้านมอักเสบจนกว่าจะได้รับการรักษาให้หาย
  3. ปั้มน้ำนมออกเพื่อลดการคั่งของน้ำนมและสิ่งที่สำคัญคือเป็นการกระตุ้นให้มีการสร้างน้ำนมอย่างต่อเนื่อง
  4. ถ้ามีอาการปวดให้ประคบด้วยความร้อนสลับกับความเย็นและให้ยาบรรเทาปวดตามแนวการรักษาของ
แพทย์ใส่เสื้อยกทรงประคองเต้านมไว้
  5. ให้ยาปฏิชีวนะตามแนวการรักษาของแพทย์
  6. ในกรณีที่แพทย์พิจารณาให้มีการผ่าเพื่อระบายหนองออกพยาบาลจะต้องติดตามผลการผ่าตัดสังเกต
ลักษณะของแผลอย่างต่อเนื่องและทำความสะอาดแผลด้วยเทคนิคปลอดเชื้อ
5. ทารกได้น้ำนมไม่เพียงพอ

อาการแสดงที่ทารกได้รับน้ำนมไม่เพียงพอได้แก่

1. ทารกมักร้องไห้เกือบตลอดเวลาคุณนมมารดาไม่ยอมหยุดแต่ดูเป็นระยะสั้นๆหากมารดาวางทารกทารกจะร้องไห้ทันทีทารกจะร้องไห้ภายใน 1 ชั่วโมงหลังคุณนมมารดา(โดยปกติที่น้ำนมที่มารดาดูจะถูกย่อยหมดภายใน 1 ½ ชั่วโมงไปแล้ว)

2. ทารกปัสสาวะน้อยครั้งและมีปัสสาวะสีเข้ม

3. ทารกมีน้ำหนักเพิ่มช้า (แต่จะต้องนับจากวันที่ 10 หลังทารกคลอดออกมาเป็นต้นไปเพราะสัปดาห์แรกหลังคลอดทารกทุกคนจะมีภาวะน้ำหนักตัวลดอยู่แล้ว) และต้องแยกให้ออกจากทารกที่มีปัญหาด้านสุขภาพอยู่แล้ว เช่นทารกคลอดก่อนกำหนดหรือทารกที่เป็นโรคหัวใจ

4. ทารกได้รับน้ำนมมารดาต่ำกว่า 7 ครั้งภายใน 24 ชั่วโมงแต่การประเมินโดยสังเกตจำนวนครั้งจะต้องกระทำอย่างระมัดระวังควรจะต้องจับเวลาการดูดนมของทารกในแต่ละครั้งด้วยว่าใช้เวลานานเพียงใด

สาเหตุ

1. ในกรณีที่มารดาน้ำนมไม่เพียงพอมักเกิดจากมารดาได้รับอาหารหรือน้ำไม่เพียงพอมีการติดเชื้อมีการติดเชื้อระหว่างคลอดหรือหลังคลอดเสียเลือดมากมีความผิดปกติของจิตใจหรือมีความเครียดสุขภาพไม่ดีเจ็บป่วยหรืออ่อนแอ มีการอักเสบของเต้านม

2. ในกรณีที่มารดาสุขภาพแข็งแรงดีและมีปริมาณน้ำนมเพียงพอแต่ทารกได้รับน้ำนมไม่เพียงพอเกิดจาก 2 สาเหตุคือ

2.1 ด้านมารดา มารดามีปัญหาเกี่ยวกับความผิดปกติของเต้านมเช่นหัวนมบวมหัวนมแบนหรือไม่มีหัวนม (ซึ่งพบได้น้อยมาก) ทำให้ทารกดูดนมมารดาไม่ได้เช่นเดียวกับภาวะหัวนมแตก

2.2 ด้านทารกเช่นทารกที่มีปากแหว่งเพดานโหว่ทารกเป็นโรคหัวใจซึ่งดูดนมได้ไม่นานทารกเป็น Down's syndrome หรือทารกที่มีปัญหาทางระบบประสาทมักมีแรงดึงตัวของกล้ามเนื้อไม่ค่อยดีมี Sucking-reflex ไม่ได้

การป้องกันและแก้ไขปัญหา

1. กรณีที่มารดาน้ำนมไม่เพียงพอ

1.1 ป้องกันการเสียเลือดและการติดเชื้อในระหว่างคลอดและหลังคลอด

1.2 ใ้มารดาได้รับประทานอาหารที่มีประโยชน์อย่างเพียงพอ

1.3 ใ้มารดาดื่มน้ำนมมากๆ

1.4 กำจัดสาเหตุการวิตกกังวลต่างๆ

1.5 รักษาสุขภาพทั่วไปให้แข็งแรง

2. กรณีที่มารดาน้ำนมเพียงพอ

2.1 ถ้ามารดามีหัวนมบอดแบนบวมให้ใช้ Nipple shield เพื่อให้ทารกดูดได้หรือปั๊มและปั้มน้ำนมของมารดาให้ทารก

2.2 ด้านทารกในกรณีที่ทารกมีปากแหว่งเพดานโหว่หากเป็นมากอาจใช้วิธีปั้มนมมารดาหยดให้ทารกแต่ถ้าปากแหว่งหรือเพดานโหว่น้อยควรจัดทำให้ลิ้นของทารกถึงลานนมและใช้เต้านมปิดบริเวณที่มีปัญหาเพื่อช่วยให้ทารกดูดนมได้ส่วนทารกที่มี Sucking reflex ไม่ได้เช่นทารกที่มีปัญหาเรื่องโรคหัวใจทารก Down's syndrome อาจให้ทารกดูดนมมารดาในระยะสั้นๆร่วมกับการปั้มน้ำนมมารดาออกเพื่อหยดให้ทารก
บทบาทของพยาบาลในการสนับสนุนการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดา

1. จัดให้ทารกได้อยู่กับมารดาเร็วที่สุดถ้าไม่สามารถทำได้ให้นำทารกมาอยู่กับมารดาในช่วงเวลาให้นมทุกมือ

2. กระตุ้นให้ทารกมีโอกาสดูดนมมารดาเร็วที่สุดโดยไม่ให้สารอาหารอื่นใดก่อนที่ทารกจะมีโอกาสดูดนมมารดา

3. สนับสนุนและเสริมสร้างกำลังใจในการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดาให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอย่างน้อยที่สุด 6 เดือนหลังคลอด
4. ให้คำแนะนำในการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดาที่ถูกต้องและประคับประคองให้มารดาประสบความสำเร็จในการให้นมทารกครั้งแรกๆ
5. ให้คำแนะนำและช่วยเหลือมารดาเป็นพิเศษในกรณีที่มีมารดาหรือทารกมีปัญหาเช่นมารดามีหัวนมบอดแบน บุ่มหรือทารกเป็นโรคหัวใจ เป็นต้น
6. ให้คำแนะนำเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการเลี้ยงทารกด้วยนมมารดาเช่นหัวนมแตกเต้านมอักเสบ ฯลฯ ตลอดจนวิธีแก้ปัญหและการช่วยเหลือดูแลตนเอง

การให้ความรู้ด้านสุขภาพอนามัยแก่มารดาหลังคลอด

โดยปกติแล้วสตรีหลังคลอดจะมีการเปลี่ยนแปลงของร่างกายตามธรรมชาติแต่ถ้ามีภาวะแทรกซ้อนเกิดขึ้นมักเกิดจากการปฏิบัติตัวไม่ถูกต้องของสตรีหลังคลอดฉะนั้นพยาบาลจะต้องสอนให้คำแนะนำแก่สตรีหลังคลอดในเรื่องที่จำเป็นและช่วยให้สตรีหลังคลอดตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้ด้วย

การให้คำแนะนำแก่สตรีหลังคลอดอาจให้คำแนะนำเป็นรายคนหรือจัดเป็นกลุ่มก็ได้ตามแต่สภาพความเหมาะสมโดยปกติแล้วการให้คำแนะนำเป็นกลุ่มจัดเป็น 10 – 15 คนต่อกลุ่มทั้งนี้อาจให้ญาติและสามีเข้าร่วมฟังด้วยจะเป็นสิ่งที่ดียิ่งระยะที่เหมาะสมในการให้คำแนะนำแก่สตรีหลังคลอดคือระยะ Taking-in phase (1 - 3 วันหลังคลอด) และ Taking-hold phase (3 - 10 วันหลังคลอด) เพราะเป็นระยะที่สตรีหลังคลอดอยากพูดคุยยังพึ่งพาบุคคลอื่นต้องการคำแนะนำและการช่วยเหลือจากบุคคลอื่นยอมรับฟังคำแนะนำด้วยดี

คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวหลังคลอด

1. การพักผ่อนและการทำงาน

ในระยะหลังคลอดสตรีหลังคลอดยังคงอ่อนเพลียจากการสูญเสียเลือดและพลังงานในขณะคลอดฉะนั้นสตรีหลังคลอดควรได้รับการพักผ่อนอย่างเพียงพอโดยเฉพาะช่วง 2 สัปดาห์แรกกลางคืนควรได้หลับพักผ่อน 6 – 8 ชั่วโมงและควรหลับกลางวันขณะทารกหลับประมาณ ½ - 1 ชั่วโมงทุกวันสำหรับการทำงานในระยะ 6 สัปดาห์หลังคลอดควรทำงานที่ออกแรงน้อยไม่ควรทำงานที่ต้องใช้กำลังของกล้ามเนื้อหน้าท้องห้ามยกของหนักเพราะช่วงนี้ Board ligament และ Round ligament ที่ยังยึดมดลูกอยู่มีการขยายตัวหากออกแรงมากอาจทำให้มดลูกเคลื่อนลงต่ำสู่รูปร่างที่ทำได้เช่นการหุงหาอาหารซักเสื้อผ้าเบาๆกวาดบ้านถูบ้านเมื่อครบ 6 สัปดาห์หลังคลอดจึงจะทำงานทุกอย่างได้ตามปกติ

2. การรับประทานอาหาร

สตรีหลังคลอดสามารถรับประทานอาหารได้ทุกชนิดยกเว้นของหมักดองอาหารรสจัดและอาหารที่มีแอลกอฮอล์ผสมอยู่เพราะสารเหล่านี้ถูกขับออกมาทางน้ำนมสู่ทารกได้สตรีหลังคลอดที่เลี้ยงทารกด้วยนมตนเองมีความต้องการสารอาหารมากกว่าในระยะตั้งครรภ์เพราะต้องนำไปใช้ในการฟื้นฟูสภาพภายหลังคลอดและแปรเปลี่ยนสารอาหารให้เป็นนมแก่ทารกแรกเกิดสตรีหลังคลอดที่ให้นมทารกวันละประมาณ 450 มิลลิเมตรควรได้รับพลังงานเพิ่มขึ้นอีกวันละประมาณ 300 แคลอรีสำหรับการผลิตน้ำนม 100 มิลลิเมตรจะต้องใช้พลังงาน 96 แคลอรีนอกจากจะต้องเพิ่มพลังงานแล้วจะต้องเพิ่มปริมาณโปรตีนเกลือแร่และวิตามินเพื่อให้เพียงพอต่อการผลิตน้ำนมจึงควรเพิ่มโปรตีนขึ้นวันละ 20 กรัมระหว่างมีอาหารควรดื่มนมมากๆ เพื่อชดเชยปริมาณน้ำที่ออกมาเป็นน้ำนม

3. การฝึกกล้ามเนื้อหน้าท้องและPelvic floor

ภายหลังคลอดกล้ามเนื้อหน้าท้องของสตรีหลังคลอดถูกยืดขยายสตรีหลังคลอดจึงควรบริหารร่างกายเป็นอย่างดีเพื่ออวัยวะต่างๆกลับคืนสู่สภาพเดิมได้เร็วขึ้น

4. การทำความสะอาดร่างกาย

ในระยะหลังคลอดสตรีหลังคลอดยังมีแผลในโพรงมดลูกแผลฝีเย็บมีน้ำคาวปลาไหลตลอดเวลารวมทั้งมีเหงื่อออกมากจึงควรแนะนำให้หญิงหลังคลอดรักษาความสะอาดของร่างกายอยู่เสมอควรอาบน้ำวันละ 2 – 3 ครั้ง ใช้วิธีตักอาบไม่ควรลงไปแช่ในน้ำเพราะอาจทำให้เชื้อโรคที่อยู่ในน้ำผ่านช่องคลอดลูกกลามเข้าสู่มดลูกอันจะมีผลให้เกิดการติดเชื้อขึ้นได้ภายหลังอุจจาระหรือปัสสาวะควรล้างให้สะอาดโดยล้างจากด้านหน้าไปด้านหลังซับให้แห้งแล้วจึงใส่ผ้าอนามัยและควรมีการเปลี่ยนผ้าอนามัยอย่างน้อยวันละ 2 – 3 แผ่น

สำหรับการสระผมสามารถกระทำได้ทุกวันที่เหมาะสม

5. การให้นมทารก

สตรีหลังคลอดควรล้างมือให้สะอาดก่อนให้นมทารกหากร่างกายมารดาสะอาดเพียงพอแล้วไม่จำเป็นต้องเช็ดหัวนมเพราะการไม่เช็ดหัวนมจะทำให้ทารกที่ดูดนมมารดาได้รับ Normal Flora จากหัวนมมารดาซึ่งช่วยให้ทารกได้สร้างภูมิคุ้มกันต้านทานเชื้อโรคได้ดีหลังจากทารกดูดนมเสร็จปล่อยให้แห้งแล้วใส่เสื้อยกทรงที่มีขนาดพอเหมาะและเน้นเรื่องการล้างหัวนมไม่ควรทำบ่อยเพราะจะทำให้หัวนมแห้งและเป็นอันตรายได้ง่าย

ในการให้ทารกดูดนมแต่ละครั้งนั้นควรให้ดูดทั้ง 2 เต้าโดยเริ่มจากเต้าที่ดูดค้างจากราวที่แล้วก่อนหากไม่มีอาการคัดเต้านมก็ไม่ควรบีบน้ำนมที่ทารกดูดไม่หมดทิ้งเพราะนมที่ค้างอยู่นั้นเป็นนมส่วนหลัง (Hind milk) ซึ่งให้พลังงานและมีประโยชน์กว่านมที่ออกในระยะต้นวันแรกควรให้ทารกดูดข้างละประมาณ 5 นาทีในวันที่ 2 ข้างละ 10 นาทีและตั้งแต่วันที่ 3 เป็นต้นไปให้ดูดนานประมาณข้างละ 15 นาทีเพื่อกระตุ้นให้มารดาหลังคลอด Prolactin ในระดับสูงในกระแสเลือดหลังจากทารกอิ่มนมมารดาควรจับทารกเรอทุกครั้ง

6. การมีเพศสัมพันธ์

ในระยะหลังคลอดเนื้อเยื่อของช่องทางคลอดยังไม่กลับสู่สภาพปกติประกอบด้วยมีแผลในมดลูกแผลฝีเย็บ น้ำคาวปลาสตรีหลังคลอดมีความเครียดทางจิตใจทำให้สตรีคลอดยังไม่พร้อมที่จะมีเพศสัมพันธ์ควรงดการมีเพศสัมพันธ์ภายหลัง 4 – 6 สัปดาห์เพราะฉะนั้นความพร้อมทางด้านร่างกายและจิตใจจึงเป็นตัวบ่งชี้ว่าจะเริ่มมีเพศสัมพันธ์ได้หรือไม่

7. อาการผิดปกติที่สตรีหลังคลอดควรทราบ

7.1 อาการหนาวสั่นภายหลังคลอด (Postpartum chill หรือ Aseptic chill)อาการหนาวสั่นหลังคลอดเกิดขึ้นเนื่องจากมีเหงื่อออกมากและเกิดจากความหนาวเย็นอาการหนาวสั่นนี้จะไม่ใช้ร่วมด้วยหากอาการหนาวสั่นมีใช้ร่วมด้วยให้นึกถึงการอักเสบของกรวยไตหรือการอักเสบของเยื่อบุมดลูกการติดเชื้อของระบบหายใจส่วนบน การอักเสบของแผลฝีเย็บเป็นต้นจำเป็นจะต้องมาพบแพทย์ก่อนเวลานัด

7.2 อาการไข้ใน 24 ชั่วโมงแรกหลังคลอดอาการไข้ใน 24 ชั่วโมงแรกหลังคลอดถือว่าเป็นอาการปกติมีสาเหตุจากการขาดน้ำส่วนอาการไข้ที่เกิดขึ้นหลังจาก 24 ชั่วโมงโดยมีไข้สูงกว่า 38 °C ติดต่อกันเกินกว่า 2 วันเป็นอาการเตือนให้ทราบว่ามีการติดเชื้อขึ้นแล้วอาจเป็นการติดเชื้อหลังคลอด (Puerperal infection) การติดเชื้อของระบบทางเดินปัสสาวะ (Urinary Tract Infection) การอักเสบของเต้านม (Mastitis) และการติดเชื้ออื่นๆ

เมื่อตรวจพบว่ามารดามีไข้สิ่งที่ควรกระทำคือ

1. ซักถามอาการเจ็บป่วยและตรวจระบบทางเดินหายใจโดยละเอียด
2. ตรวจเต้านมว่ามีอาการคัดตึงหรือไม่
3. ตรวจดูแผลฝีเย็บ

4. ตรวจสอบดูลักษณะกลิ่นและปริมาณของน้ำคาวปลา
5. ตรวจสอบการหดตัวของมดลูกเพื่อเข้าสู่ช่องเชิงกราน
6. ถ้าใช้สูงมากหรือมีอาการหนาวสั่นร่วมด้วยควรต้องตรวจเลือดตรวจปัสสาวะป้ายสารคัดหลั่งในโพรงมดลูก เพื่อตรวจหาเชื้อคั่นหาสาเหตุของไข้
7. ไม่ควรสอดมือเข้าไปตรวจทางช่องคลอดเพราะการตรวจทางช่องคลอดไม่ให้ความกระจ่างในการวินิจฉัยความผิดปกติภายในช่องเชิงกรานระยะหลังคลอดหากกลับเป็นการแพร่กระจายเชื้อ
8. ควรแยกผู้ป่วยไว้ต่างหากเพื่อป้องกันการแพร่กระจายเชื้อ

7.3 ความผิดปกติของน้ำคาวปลา

ประมาณวันที่ 10 หลังคลอดลักษณะของน้ำคาวปลาควรเปลี่ยนจากสีแดงเป็นสีเหลืองมีปริมาณลดลงหากน้ำคาวปลามีสีแดงเข้มปริมาณไม่ลดลงหรือมีกลิ่นเหม็นเน่า (Foul lochia) แสดงว่ามีการติดเชื้อภายในโพรงมดลูกซึ่งต้องได้รับการตรวจรักษา

7.4 มดลูกหดตัวเข้าสู่ช่องเชิงกรานช้ากว่าปกติ (Subinvolution) หลังคลอดวันแรกระดับยอดมดลูกจะอยู่ในระดับสะดือวันต่อมามดลูกจะหดตัวลดขนาดลงเรื่อยๆ ทุกวันๆ ละ 1 ความกว้างของนิ้วมือ (Fingerbreadth) จนกระทั่งประมาณ 2 สัปดาห์หลังคลอดจะคลำมดลูกไม่ได้หากยังคงคลำได้อาจแสดงถึงการติดเชื้อในโพรงมดลูกหรือมีเนื้องอกบริเวณมดลูก

8. การกลับมีประจำเดือน

ตามปกติสตรีหลังคลอดจะไม่มีประจำเดือนอยู่ระยะหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นการขาดประจำเดือนที่ปกติ (Physiologic amenorrhea) ระยะเวลาของช่วงนี้จะแตกต่างกันในแต่ละบุคคลแต่สิ่งที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อการตกไข่และการมีประจำเดือนคือการเลี้ยงทารกด้วยนมตนเองเพราะ Prolactin ยังยับยั้งการสร้าง Human Pituitary Gonadotropins สตรีหลังคลอดที่ได้เลี้ยงทารกด้วยนมตนเองการตกไข่ครั้งแรกอยู่ในช่วง 10 – 11 สัปดาห์และกลับมีประจำเดือน 7 – 9 สัปดาห์หลังคลอดสำหรับสตรีหลังคลอดที่เลี้ยงทารกด้วยนมตนเองการตกไข่ครั้งแรกอยู่ในช่วงสัปดาห์ที่ 17 ถึง 28 สัปดาห์ส่วนการกลับมีประจำเดือนครั้งแรกอยู่ในช่วง 30 – 36 สัปดาห์

9. การวางแผนครอบครัว

แม้ว่าสตรีหลังคลอดจะเกิดภาวะขาดประจำเดือนแต่ก็สามารถผลิตไข่มีการตกไข่ได้เมื่อมีเพศสัมพันธ์จึงทำให้เกิดการตั้งครรภ์ขึ้นเพราะฉะนั้นจึงควรคุมกำเนิดตั้งแต่สัปดาห์ที่ 3 หลังคลอดเป็นต้นไป

วิธีคุมกำเนิดที่ควรแนะนำให้สตรีหลังคลอดทราบได้แก่

1. การคุมกำเนิดชนิดถาวรได้การทำหมันชายและการทำหมันหญิงจะใช้ในกรณีที่คู่สามีภรรยาามีบุตรเพียงพอแล้วสำหรับการทำหมันหญิงระยะเวลาที่เหมาะสมคือภายใน 72 ชั่วโมงหลังคลอด
2. การคุมกำเนิดชนิดชั่วคราวได้แก่
  - 2.1 Norplant เป็น Progestins ที่ช่วยยับยั้งการตกไข่ทำให้มูกในช่องคลอดไม่เหมาะสมที่จะให้เชื้ออสุจิผ่านเข้าไปผสมกับไข่และทำให้เยื่อโพรงมดลูกไม่เหมาะสมต่อการฝังตัวของตัวอ่อนวิธีนี้คุมกำเนิดได้นานประมาณ 5 ปีโดยการฝังหลอด Progestins 6 อันลงบนต้นแขนของสตรีหลังคลอด
  - 2.2 ยาเม็ดคุมกำเนิดมี 2 ประเภทคือประเภทที่มีสาร Progestogen เพียงอย่างเดียวอีกประเภทหนึ่งเป็นยาที่มีส่วนผสมระหว่าง Estrogen-Progestin ยาที่มี Progestogen เพียงอย่างเดียวจะไม่มีผลต่อการสร้างน้ำนมจึงสามารถใช้ยาคูมนัดนี้กับสตรีหลังคลอดส่วนยาคูมนัดที่มีส่วนผสมระหว่าง Estrogen-Progestin ไม่แนะนำให้ใช้เนื่องจาก Estrogen จะมีผลให้สตรีหลังคลอดมีการผลิตน้ำนมลดลง

2.3 ห่วงอนามัยเวลาที่เหมาะสมสำหรับการใส่ห่วงอนามัยคือภายหลังคลอดก่อนออกจากโรงพยาบาลการใส่ห่วงอนามัยในช่วงนี้พบว่ามึ่อบัติการของภาวะแทรกซ้อนไม่แตกต่างจากการใส่ห่วงอนามัยเมื่อมดลูกเข้าสู่ช่องเชิงกรานแล้ว

2.4 ถุงยางอนามัยเป็นวิธีการคุมกำเนิดที่ดีอีกวิธีหนึ่งสำหรับการคุมกำเนิดแบบชั่วคราว

10. การตรวจร่างกายภายหลังคลอด

หลังคลอด 6 สัปดาห์สภาพร่างกายและจิตใจของสตรีหลังคลอดเริ่มกลับเข้าสู่ภาวะปกติและควรได้รับการตรวจดูความสมบูรณ์ของร่างกายรวมทั้งการตรวจหามะเร็งปากมดลูกและการตรวจภายในตั้งนั้นพยาบาลจึงต้องเน้นความสำคัญของการมาตรวจตามนัด

การบริหารร่างกายในระยะหลังคลอด

การบริหารร่างกายในระยะหลังคลอดมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอของร่างกายทำให้มีรูปร่างและทรวดทรงที่เหมาะสมส่งเสริมบุคลิกภาพและสุขภาพที่ดีรวมทั้งช่วยป้องกันภาวะแทรกซ้อนบางอย่างที่อาจจะตามมาในระยะหลังคลอดมารดาหลังคลอดปกติประมาณ 6 ถึง 8 ชั่วโมงควรมีการเคลื่อนไหวร่างกายโดยเร็วที่สุดกล่าวคือเมื่อได้รับการพักผ่อนเพียงพออาหารผ่านระยะคลอดมาแล้วและไม่มีปัญหาหรือภาวะแทรกซ้อนใดๆเกิดขึ้นก็เริ่มบริหารร่างกายได้ทันทีที่ทั้งนี้เนื่องจากอวัยวะส่วนต่างๆของร่างกายที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายวิภาคและสรีรวิทยาตั้งแต่ระยะตั้งครรภ์เช่นมดลูกปากมดลูกช่องคลอดเต้านมรวมทั้งอวัยวะส่วนอื่นๆที่เกี่ยวข้องจะกลับคืนสู่สภาพเดิมในระยะเวลาอันสั้น

หลักการบริหารร่างกายในระยะหลังคลอด

1. การบริหารร่างกายควรเริ่มทันทีหลังจากมารดาได้พักผ่อนอย่างเต็มที่และไม่มีอาการอ่อนเพลียหรือเวียนศีรษะ
  2. ในระยะวันแรกหลังคลอดควรตั้งต้นการบริหารร่างกายจากท่าที่ง่ายและเบาๆหลังจากนั้นค่อยเพิ่มขึ้นตามลำดับความสามารถและความพร้อมของร่างกายมารดาแต่ละคน
  3. ควรเริ่มต้นบริหารร่างกายอย่างช้าๆแล้วค่อยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆมีจังหวะและนุ่มนวล
  4. ระยะแรกของการบริหารร่างกายมารดาจะเจ็บแผลที่ฝีเย็บหรือปวดท้องจากการหดตัวของมดลูกจึงทำให้ไม่อยากจะบริหารร่างกายแต่อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องอาศัยความพยายามและอดทนฝืนบริหารร่างกายต่อไปจนกว่าผ่านพ้นระยะแรกนี้ได้
  5. ขณะที่บริหารร่างกายถ้ามารดามีอาการเวียนศีรษะตาพร่าใจสั่นเจ็บหน้าอกหรือรู้สึกเหนื่อยมากควรหยุดบริหารร่างกายทันทีและหากพักผ่อนแล้วยังคงมีอาการอยู่ควรรายงานแพทย์
  6. การบริหารร่างกายในแต่ละครั้งของทุกวันควรได้บริหารอวัยวะทุกส่วนของร่างกายเป็นประจำและพอเหมาะไม่ควรบริหารร่างกายมากหรือหักโหมจนเกินไปและอาจเพิ่มท่าที่ใช้บริหารร่างกายมากขึ้นเรื่อยๆแต่ละท่าควรทำซ้ำประมาณ 5 ถึง 10 ครั้ง
  7. ในขณะที่บริหารร่างกายทุกครั้งมารดาควรมีสมาธิที่มั่นคงปล่อยจิตใจและร่างกายตามสบายเพื่อช่วยผ่อนคลายความเครียดในระยะหลังคลอด
  8. การบริหารร่างกายจะทำในเวลาใดก็ได้ที่สะดวกขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละครอบครัวโดยพยายามเลือกช่วงที่ว่างเช่นขณะที่ทารกกำลังนอนหลับหรือภายหลังจากการให้นมทารกเป็นต้น
  9. มารดาที่ผ่านการคลอดโดยใช้สูติศาสตร์หัตถการเช่นผ่าตัดทำคลอดทางหน้าท้องการใช้เข็มหรือใช้เครื่องดึงสุญญากาศ ตลอดจนการตั้งครรภ์และการคลอดที่ผิดปกติอื่นๆทั้งหลายควรปรึกษาสูติแพทย์และพยาบาลก่อนจึงจะบริหารร่างกายเนื่องจากมีข้อควรระวังเป็นพิเศษซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพได้
- การเตรียมตัวก่อนบริหารร่างกายในระยะหลังคลอด

มารดาที่จะบริหารร่างกายในระยะหลังคลอดควรเตรียมตัวดังนี้

1. ไม่ควรบริหารร่างกายในขณะที่หิวหรืออิ่มเต็มที่แต่ถ้ารู้สึกหิวอาจรับประทานผลไม้หรือเครื่องดื่มเล็กน้อยก็ได้
2. ควรถ่ายปัสสาวะให้เรียบร้อยก่อนบริหารร่างกายทุกครั้ง
3. เสื้อผ้าที่ใส่ควรมีขนาดพอเหมาะรัดกุมไม่แน่นจนเกินไป
4. เปลี่ยนผ้าอนามัยก่อนและหรือหลังบริหารร่างกายเนื่องจากน้ำคาวปลาอาจไหลออกมามากทำให้เปียกชุ่มรู้สึกไม่สบายมีกลิ่นและอาจติดเชื้อง่าย
5. ก่อนบริหารร่างกายควรดูแลให้ทารกดูนมมารดาเสร็จเรียบร้อยเพื่อที่มารดาจะสามารถบริหารร่างกายได้อย่างเต็มที่ต่อเนื่องและมีสมาธิตลอดระยะเวลาของการบริหารร่างกายแต่ละครั้งโดยไม่ถูกรบกวนจากทารกเนื่องจากความหิว
6. พยายามทำจิตใจให้สนุกและสดชื่นพร้อมที่จะบริหารร่างกายทุกครั้งไม่ควรเบื่อหน่ายหรือท้อแท้สำหรับมารดาที่เริ่มต้นบริหารร่างกายใหม่ๆอาจรู้สึกยากแต่พยายามอดทนฝึกตนเองให้เกิดความเคยชินกับการบริหารร่างกายอย่างสม่ำเสมอ
7. ควรบริหารร่างกายในสถานที่ที่อากาศถ่ายเทได้สะดวกและกว้างพอสำหรับบริหารร่างกายได้ทุกๆท่า
8. อาจเปิดเพลงเบาๆประกอบการบริหารร่างกายเพื่อเสริมสร้างบรรยากาศให้ผ่อนคลายและเพลิดเพลินยิ่งขึ้น

ข้อห้ามสำหรับการบริหารร่างกายในระยะหลังคลอด

มารดาที่จะทำการบริหารร่างกายในระยะหลังคลอดควรได้รับคำแนะนำจากสูติแพทย์และพยาบาลเสียก่อน ทั้งนี้เนื่องจากบางรายมีข้อควรระมัดระวังเป็นพิเศษเช่นมารดาที่มีการคลอดยาวนานหรือมารดาที่มีโรคหรือปัญหาดังต่อไปนี้จะทำให้เกิดข้อจำกัดของการบริหารร่างกายใน

ระยะหลังคลอด

1. โรคหัวใจ
  2. ความดันโลหิตสูง
  3. เบาหวาน
  4. โรคไต
  5. โรคตับ
  6. โรคปอด
  7. มีความเสื่อมสภาพของกระดูกข้อและเนื้อเยื่อเกี่ยวพัน
  8. มารดาที่มีอายุมากความสามารถของร่างกายจะลดลงตามลำดับ
- มารดาที่บริหารร่างกายแล้วมีอาการดังต่อไปนี้แสดงว่าบริหารร่างกายหักโหมเกินไป ควรหยุดพักผ่อนเพื่อให้ร่างกายซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอ
1. คลื่นไส้อาเจียน
  2. หายใจลำบาก
  3. เมื่อยล้าเป็นเวลานาน
  4. ไม่กระปรี้กระเปร่า
  5. ง่วงนอนตลอดเวลา

ท่าที่ใช้สำหรับการบริหารร่างกายในระยะหลังคลอด

ในระยะหลังคลอดปกติถ้ามารดาได้รับการพักผ่อนเพียงพอและไม่มีภาวะแทรกซ้อนใดๆเกิดขึ้นสามารถเริ่มบริหารร่างกายได้ทันทีที่ทั้งนี้เพราะหากเริ่มต้นบริหารร่างกายได้เร็วก็จะช่วยให้ร่างกายกลับคืนสู่สภาพปกติได้เร็วด้วยท่าที่ใช้บริหารมีอยู่ด้วยกัน 7 ท่าดังนี้

ท่าที่1 การหายใจ (Abdominal toning exercise : Deep abdominal breathing)

ประโยชน์

1. เพื่อผ่อนคลายความเครียดทำให้จิตใจปลอดโปร่งและแจ่มใส
  2. เป็นการบริหารปอดทำให้ร่างกายได้รับอากาศเพียงพอสำหรับช่วยฟื้นคืนสู่สภาพเดิมได้รวดเร็ว
- วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนชันเข่าและเอามือทั้งสองวางบนหน้าท้อง
  2. สูดลมหายใจเข้าลึกๆทางจมูกให้หน้าท้องโป่งออกซึ่งจะรู้สึกได้โดยวางมือบนหน้าท้อง
  3. ค่อยๆผ่อนลมหายใจออกทางปากพร้อมทั้งแขม่วท้องให้ทำซ้ำ 5 – 10 ครั้ง
- เริ่มทำตั้งแต่วันแรกหลังคลอด

ท่าที่2 การบริหารกล้ามเนื้อคอและกล้ามเนื้อหน้าท้อง

ประโยชน์

1. ช่วยให้การเคลื่อนไหวของคอสะดวกมีความคล่องตัวและแข็งแรง
2. ทำให้กล้ามเนื้อหน้าท้องแข็งแรงและลดแรงดึงที่ส่วนหลัง
3. ช่วยลดหน้าท้อง

วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนวางแขนราบข้างลำตัว
2. ยกศีรษะขึ้นให้คางจรดหน้าอกหลังส่วนบนไม่สัมผัสกับพื้น
3. ค่อยๆวางศีรษะลงกับพื้นทำเช่นนี้โดยไม่ขยับส่วนอื่นของร่างกายทำวันละ 5 – 10 ครั้งติดต่อกัน

ท่าที่3 การบริหารไหล่และแขน

ประโยชน์

เพื่อให้กล้ามเนื้อไหล่และแขนแข็งแรงเป็นการเตรียมพร้อมสำหรับมารดาที่จะอุ้มและให้นมแก่ทารกในระยะหลังคลอด

วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนขาเหยียดตรงทั้งสองข้างและวางแขนราบข้างลำตัว
2. ยกแขนทั้งสองข้างขึ้นให้ตั้งฉากกับลำตัวขณะทำแขนต้องเหยียดตรงและข้อศอกเกร็ง
3. หลังจากนั้นค่อยๆเอาแขนลงและกางออกจากลำตัว
4. วางแขนไว้ข้างลำตัว
5. ทำเช่นนี้ประมาณ 5 – 10 ครั้งติดต่อกันเริ่มทำตั้งแต่วันแรกหลังคลอด

ท่าที่4 การบริหารกล้ามเนื้อขา

ประโยชน์

1. ช่วยให้กล้ามเนื้อหน้าท้องส่วนล่างและขาแข็งแรง
2. ทำให้การไหลเวียนโลหิตไปเลี้ยงอวัยวะส่วนล่างของร่างกายดีขึ้น

วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนขาเหยียดทั้งสองข้างและวางแขนราบข้างลำตัว

2. งอขาขวาขึ้นให้เท้าสัมผัสกับกันในขณะที่ขาซ้ายเหยียดตรง
3. แล้วเหยียดขาขวาลงงอขาซ้ายขึ้นทำสลับกันข้างละ 5 – 10 ครั้งเริ่มทำตั้งแต่ วันที่ 2 หลังคลอด

ท่าที่ 5 การบริหารกล้ามเนื้อหน้าท้องและขา
ประโยชน์

1. ช่วยเพิ่มความตึงตัวและแข็งแรงของกล้ามเนื้อหน้าท้อง
2. ช่วยให้กล้ามเนื้อหลังสะโพกและขาแข็งแรง
3. ช่วยให้การไหลเวียนโลหิตที่ขาดีขึ้น

วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนแขนเหยียดตรงตามลำตัว
2. ยกขาขวาตั้งฉากกับลำตัวในขณะที่ขาซ้ายเหยียดตรงค่อยๆลดขาขวาลงช้าๆโดยใช้กล้ามเนื้อหน้าท้องช่วย
3. แล้วยกขาซ้ายขึ้นทำสลับข้างๆละ 5 – 10 ครั้งเริ่มทำตั้งแต่วันที่ 3 หลังคลอดท่าที่ 6 การบริหารกล้ามเนื้อ หลังและสะโพก

ประโยชน์

1. ช่วยให้กล้ามเนื้อหลังและข้อสะโพกแข็งแรงและยืดหยุ่นได้ดี
2. บรรเทาอาการปวดเมื่อยของสะโพก
3. ทำให้กล้ามเนื้อหน้าท้องข้อเท้าและขามีความแข็งแรง
4. ช่วยให้การไหลเวียนที่ขาดีขึ้น
5. ช่วยเพิ่มความสามารถในการควบคุมกล้ามเนื้อตรงรูเปิดช่องปัสสาวะช่องคลอดและทวารหนัก

วิธีทำ

1. นอนหงายราบไม่หนุนหมอนชันเข่าทั้งสองข้างขึ้นให้เข่าชิดกันเท้าห่างกันพอควร
2. ค่อยๆเกร็งยกลำตัวและสะโพกให้สูงที่สุดโดยแนวระดับหน้าอกและเข่าเป็นเส้นเดียวกันหลังตรงและมีไหล่ เป็นอวัยวะที่ช่วยพยุงไว้
3. ขณะเดียวกันเกร็งกล้ามเนื้อสะโพกและกล้ามเนื้อบริเวณรอบๆช่องคลอดพักไว้สักครู่
4. ค่อยๆวางลำตัวและสะโพกในท่าเดิมพร้อมกับผ่อนคลายกล้ามเนื้อที่เกร็งไว้ทำ 5 – 10 ครั้งติดต่อกันเริ่มทำ ตั้งแต่วันที่ 2 หลังคลอด

ท่าที่ 7 การนอนคว่ำ

ประโยชน์

1. ช่วยให้น้ำคาวปลาไหลสะดวกและมดลูกเข้าอู่ในตำแหน่งปกติอย่างรวดเร็ว
2. ช่วยป้องกันและบรรเทาอาการปวดหลัง
3. ทำให้ไม่รู้สึกรัดและเจ็บแผลฝีเย็บมากเกินไป
4. ทำให้ผ่อนคลายความเครียดและนอนพักในท่าที่สบาย
5. ลดอาการปวดมดลูก

วิธีทำ

นอนคว่ำศีรษะตะแคงไปทางด้านใดด้านหนึ่งวางแขนข้างลำตัวท้องน้อยและสะโพกนอนนานประมาณ 30 นาที เริ่มทำตั้งแต่วันแรกหลังคลอด

สรุป

ระยะหลังคลอดเป็นช่วงเวลาหนึ่งของมารดาที่อาจทำให้เกิดความกลัวความเครียดความวิตกกังวลตลอดจนความไม่สุขสบายต่างๆทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจการบริหารร่างกายนับเป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้โดยการบริหารร่างกายจะค่อยเป็นค่อยไปจากท่าที่ง่ายๆและเบาๆในวันแรกหลังคลอดหลังจากนั้นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆตามความสามารถและความพร้อมของร่างกายนอกจากนี้เมื่อกลับไปบ้านจำเป็นต้องบริหารร่างกายต่อไปอย่างสม่ำเสมอจึงจะได้รับประโยชน์จากการบริหารร่างกายได้อย่างเต็มที่

บรรณานุกรม

- ขนาดพจนานุกรม. 2532. การบริหารอนามัยครอบครัวการดูแลทารกภาควิชาการพยาบาลสาธารณสุขคณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เทียมศรทองสวัสดิ์ .2534. การพยาบาลในระยะหลังคลอด . โครงการตำราคณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธีระพรวุฒยวนิชและคณะ .2535. ตำราสูติศาสตร์เล่มที่ 1. ภาควิชาสูติศาสตร์และนรีเวชวิทยาคณะแพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปราณีพงศ์ไพบูลย์. 2540. การพยาบาลระยะหลังคลอด. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมกรุงเทพฯ..
- พิชัยเจริญพานิช. 2537. ขบวนการคลอดสรีรภาพปัญหาและแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ :บริษัท 21 เอ็นจิวรี่จำกัด.

- วิไลลักษณ์วงศ์อาษา, สมพรพัฒน์กุลเกียรติ. 2538. การพยาบาลมารดาในระยะหลังคลอดปกติ . คณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วีรวรรณจันทร์พัฒน์. 2533. ผลของการเตรียมอย่างมีแบบแผนต่อพฤติกรรมการให้นมมารดาแก่ทารกและสัมพันธภาพระหว่างมารดาและทารกในมารดาที่ได้รับการผ่าตัดเอาทารกออกทางหน้าท้อง . วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาพยาบาลศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิภพจิรภิญโญ. 2538. โภชนศาสตร์ทางคลินิกในเด็ก. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯโรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- ละอองเพ็ชรภรณ์, พาณี ยงใจยุทธ. 2533. สรีรวิทยาและการพยาบาลมารดาในระยะหลังคลอด .ภาควิชาการพยาบาลสูติศาสตร์นรีเวชวิทยาคณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ลาวัญย์รัตนเสถียร. 2539. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับการให้นมทารกแบบแผนการให้นมทารกกับการเจริญเติบโตของทารกในมารดาที่ทำงานนอกบ้าน .วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพยาบาลศาสตร์บัณฑิตมหาวิทยาลัยมหิดล.
- Bobalk, I.M. & Jensen, M.D.1993. Maternity 2 Gynecological Care. (5 ed.).St. Levis :Mosby Year book, Inc.Parrer, Helen.1990. Maternity Care. Singapore : Longman.
- Maclaren, Aileen. 1994. Maternal-Neonatal : Nursing Concepts and Activities.Pennsylvania:Spring house Corporation.
- Mercer, R.T. The Process of maternal role attainment 1985. Over the first year.Nursing research. 34(2), 198 - 204.
- Naval, J.C.2 Broom, B.L. 1995. Maternal and Child Health Nursing. St. Louis : MosbyYear book, Inc.